

SADRŽAJ

1. UVOD	3
1.1 Predmet i obrazloženje teme	4
1.2 Problem istraživanja	5
1.3 Ciljevi istraživanja	5
1.4 Hipoteze istraživanja	6
<i>Opće naučne metode</i>	7
2. Zaposlenost	8
2.1 UZROCI LOŠEG POLOŽAJA DRUŠTVA U BIH	10
2.2 MLADI I NEZAPOSLENOST	12
2.3 ULOGA ZAVODA ZA ZAPOSŁJAVANJE U BIH	14
2.4 ZAVOD ZA ZAPOSŁJAVANJE, DA ILI NE?	15
2.5 KAKO PREVAZIĆI NEZAPOSLENOST I POPRAVITI STANJE DRUŠTVA?	15
3. POJAM SISTEMA SIGURNOSTI	17
3.1. Šta je sistem sigurnosti?	17
3.2 ELEMENTI SISTEMA SIGURNOSTI	20
3.3 Teorijsko-metodološki pristup izučavanju Ekonomske sigurnosti	22
3.4 Konstituisanje i razvoj Ekonomske sigurnosti kao zasebne naučno-nastavne discipline	28
3.5 Pojmovno i terminološko određenje ekonomske sigurnosti	30
<i>3.5.1 Definicioni kontrast</i>	32
3.6 Dimenzionisanje okvira i granica predmetnog područja	34
3.7 Sistemnost i naučna izgrađenost	35
3.8 Metode izučavanja Ekonomske sigurnosti	37
3.9 Komplementarne veze sa drugim naukama i naučnim disciplinama	38
<i>3.9.1 Multidimenzionalni i interdisciplinarni karakter Ekonomske sigurnosti</i>	39
3.10 Značaj i cilj izučavanja Ekonomske sigurnosti	40
4. Strategijsko planiranje sigurnosti u poslovnim sistemima	41
4.1. Projektovanje sistema ekonomske sigurnosti	42

4.2. Procjena rizika i ugroženosti.....	43
4.2.1. Metodologija procjene rizika.....	44
4.2.1.1. Identifikovanje potencijalnih opasnosti	45
4.2.1.2. Analiza rizika	46
4.2.1.3. Ocjena rizika.....	47
4.2.1.4. Tretman rizika.....	48
4.2.1.5. Izbor metode i instrumenata za upravljanje rizikom.....	48
4.2.1.6. Kontrola rizika.....	49
4.3 Mapiranje rizika.....	50
4.4 Formulisanje strategije sigurnosti korporacije.....	51
4.4.1. Sadržaj i elementi strategije.....	53
4.5 Definisane politike sigurnosti poslovnih sistema.....	54
5. Implementacija strategije sigurnosti u korporacijama	55
5.1 Kontrola primjene strategije sigurnosti.....	56
5.2 Dizajniranje procesa sigurnosti u ekonomskom sektoru.....	56
5.2.1. Relacije i trend razvoja ekonomskog sektora i sigurnosti	56
5.3 Dizajniranje sistema ekonomske sigurnosti	59
5.4 Oblici i karakteristike organizacionih modela ekonomske sigurnosti	61
5.5. Model organizovanja vlastite službe-sektora sigurnosti	62
5.6. Model angažovanja profesionalne agencije za pružanje usluga sigurnosti.....	63
5.7. Kombinovani model.....	64
5.8 Sektor sigurnosti kao integralni dio organizacije poslovnog sistema	64
5.9 Nadležnost i ovlaštenja sektora sigurnosti	66
5.9.1. Uloga menadžera sigurnosti	67
6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	69
6.1 Pregled stanja u Kantonu Sarajevo	71
6.2 PREGLED ISKUSTAVA I DOBRIH PRAKSI U BIH	75
ZAKLJUČAK.....	82
LITERATURA	857

1.UVOD

Sistem sigurnosti kao integralna djelatnost svakog društva uključuje skup subjekata i njihovih akcija u miru, vanrednim situacijama i u ratu. Svi subjekti sigurnosti međusobno su povezani na osnovu jedinstvenih načela pravnog poretka zemlje. Međutim, u pokušaju određenja pojma "sistem sigurnosti", mora se poći od određenja sadržaja i obima pojma sigurnosti kao funkcionalne sredine ukupnih društvenih napora usmjerenih na opstanak i razvoj društva i zajednice. Sigurnost je, u konceptualnom smislu, toliko sporna da nije moguće pronaći jedinstveno naučno jezgro oko njenog značenja. Osnovni sporovi u definisanju tog pojma potiču od vrijednosnih stavova, odnosno od vrijednosti koje treba da se štite (fizička i imovinska sigurnost, politička nezavisnost, teritorijalni integritet, međunarodni mir i slično) i osnovnog subjekta koji je predmet zaštite (građanin/pojedinac, država, međunarodna zajednica, socijalna sigurnost, ekonomski sistem, životna sredina...). Šta sistem sigurnosti podrazumijeva, da li je on dio većeg sistema, da li isti ima svoj podsistem i mikrosistem, upravo su to pitanja za čijim odgovorima tragamo u nastavku ovog rada. Bez obzira na različite historijske pristupe razvoja sigurnosti ali i koncepte proučavanja od kocepta realizma, preko liberalnog institucionalizma do post-modernističkih koncepata sigurnosti, država je ta koja je bila i ostala ključni faktor u organizovanju sigurnosti. Zbog toga država mora da posjeduje i izgradi odgovarajući sistem svoje uređenosti, a u okviru njega i sistem sigurnosti. Domaći i međunarodnih teoretičari u svojim raspravama imaju različite defincije sistema sigurnosti, međutim u višem metafizičkom smislu sistem sigurnosti se svodi na skup cjelina povezanih općom funkcijom u cilju suprostavljanja sigurnosnim izazovima i prijetnjama koje ugrožavaju sigurnost društva i zemlje. Nejednakost u ovom pristupu se fiksira samo u praktičnoj ravni. Zbog navedenog je važno da sistem sigurnosti posmatramo kao cjeloviti mehanizam (nosioci i njihove djelatnosti) koji ostvaruje nacionalnu sigurnost putem prevencije i otklanjanja ugrožavanja temeljnih vrijednosti društva, u skladu ustavno i međunarodno priznatim standardima razvijenih demokracija i međunarodnih organizacija. Sistem sigurnosti u općem smislu obuhvata pripremljenost, zaštitu i očuvanje ljudi, imovine i informacija, kako materijalnih tako i nematerijalnih. Defincije sistema naglašavaju važnost otpornosti, koja se prepoznaje u sposobnosti sistema sigurnosti da odgovori na sve događaje, te da se oporavi od tih događaja (bez obzira bio događaj potencijalan ili stvaran).

Sistem sigurnosti mora da bude u mogućnosti da apsorbira utjecaje i nosi se s događajem, treba da je prilagodljiv, tj. da ima prilagodljive procese nakon događaja koji olakšavaju sposobnost sistema da se reorganizira, promijeni i uči iz iskustva. Jednostavnije, to znači da sistem sigurnosti čine, ljudi, institucije i infrastruktura.

1.1 Predmet i obrazloženje teme

Sigurnosna politika je dokument koji definiše dugoročnu i koherentnu strategiju, koja daje okvir i smjernice za izgradnju sistema, strukture i svih mehanizama neophodnih za efikasno djelovanje sektora sigurnosti. Sigurnosna politika, na osnovu identifikovanih izazova sa kojima se država suočava, definiše sigurnosne ciljeve i, primjenom svih elemenata moći Bosne i Hercegovine, ostvaruje mir, sigurnost i prosperitet svih njenih građana (Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine, 2006: 4). Proces globalizacije svjetskih odnosa rezultirao je brzim ekonomskim i društvenim napretkom skoro svih zemalja svijeta. Dinamika tih procesa i sve veća međuzavisnost u savremenom svijetu dovodi i do procesa koji, prema načinu i nivou ispoljavanja, mogu predstavljati sigurnosne izazove i prijetnje miru i stabilnosti država i ostvarivanju ljudskih prava pojedinaca i grupa. Predmet istraživanja jeste prikazati kakvo je zaposlenje kao element sigurnosti u Kantonu Sarajevu. Sistem zavoda za zapošljavanje slijedi princip organizacije Bosne i Hercegovine, utvrđen Dejtonskim ustavom. Na nivou države uspostavljena je Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine. Osnovni zadaci službe za zapošljavanje jeste da provodi aktivnu i pasivnu politiku zapošljavanja pružanjem stručne i finansijske pomoći nezaposlenim licima i poslodavcima i stvaranjem uslova za veće zapošljavanje (Priručnik za rad stručne službe SIZ za zapošljavanje, 1988: 19). Uslijed razvoja društva i revolucionarnih društvenih procesa dolazi do nagomilavanja socijalnih problema i povećanja intenziteta socijalno-patoloških pojava. Zbog toga je država prisiljena da interveniše prema radnicima i njihovim porodicama, razvijajući na taj način socijalnu politiku, socijalnu zaštitu, uvodeći socijalno zakonodavstvo, čime se stvara potreba za jednom novom i specifičnom vrstom djelatnosti, koja bi radila na sprječavanju i rješavanju sve složenijih socijalnih slučajeva i problema.

1.2 Problem istraživanja

Sistem sigurnosti kao integralna djelatnost svakog društva uključuje skup subjekata i njihovih akcija u miru, vanrednim situacijama i u ratu. Svi subjekti sigurnosti međusobno su povezani na osnovu jedinstvenih načela pravnog poretka zemlje. Međutim, u pokušaju određenja pojma "sistem sigurnosti", mora se poći od određenja sadržaja i obima pojma sigurnosti kao funkcionalne sredine ukupnih društvenih napora usmjerenih na opstanak i razvoj društva i zajednice. Sigurnost je, u konceptualnom smislu, toliko sporna da nije moguće pronaći jedinstveno naučno jezgro oko njenog značenja. Osnovni sporovi u definisanju tog pojma potiču od vrijednosnih stavova, odnosno od vrijednosti koje treba da se štite (fizička i imovinska sigurnost, politička nezavisnost, teritorijalni integritet, međunarodni mir i slično) i osnovnog subjekta koji je predmet zaštite (građanin/pojedinac, država, međunarodna zajednica, socijalna sigurnost, ekonomski sistem, životna sredina...).

Šta sistem sigurnosti podrazumijeva, da li je on dio većeg sistema, da li isti ima svoj podsistem i mikrosistem, upravo su to pitanja za čijim odgovorima tragamo u nastavku ovog rada. Glavni problem istraživanja jeste stepen povjerenja građana Kantona Sarajevo u sistem zaposlenja u Kantonu Sarajevo. Rezultati sistema i kvalitetna interakcija sa sveukupnim građanstvom umnogome zavisi od povjerenja građana u sistem sigurnosti i sve njegove sastavne dijelove, kao i mogućnost da sistem pravovremnim i adekvatnim reakcijama zaštiti građane pri zaposlenju.

1.3 Ciljevi istraživanja

Bez obzira na različite historijske pristupe razvoja sigurnosti ali i koncepte proučavanja od kocepta realizma, preko liberalnog institucionalizma do post-modernističkih koncepata sigurnosti, država je ta koja je bila i ostala ključni faktor u organizovanju sigurnosti, i upravo je glavni cilj da prikazemo element sigurnosti u zaposlenju kroz Kanton Sarajevo.

- Važno je da sistem sigurnosti posmatramo kao cjeloviti mehanizam (nosioci i njihove djelatnosti) koji ostvaruje nacionalnu sigurnost putem prevencije i otklanjanja ugrožavanja temeljnih vrijednosti društva, u skladu ustavno i međunarodno priznatim standardima razvijenih demokracija i međunarodnih organizacija.
- Društvene snage svoje sigurnosne poslove obavljaju kao dio svojih društvenih aktivnosti u cilju zaštite i bezbjednosti. U tu grupu oni ubrajaju sljedeće snage: radni ljudi i građani, javane i privatne kompanije, mjesne zajednice, društveno-političke zajednice, udruženja građana, političke stranke itd.
- Stručne snage sigurnosti su organi i službe državnog aparata koji poslove sigurnosti obavljaju na osnovu zakonskih ovlaštenja i stručnih znanja. Tu spadaju: sudovi, tužilaštva, inspekcijски organi, organi unutrašnjih poslova, službe sigurnosti, vojska, službe za prikupljanje informacija i obavještanje i dr.

1.4 Hipoteze istraživanja

H1: Zakonodavstvo u BiH i njenim entitetima uglavnom garantiraju sva prava i slobode utvrđene međunarodnim i evropskim dokumentima.

H2: Država koja vodi ispravnu politiku zapošljavanja i finansijski i na druge načine podržava zapošljavanje osoba sa invaliditetom omogućava da i oni daju doprinos državnoj ekonomiji i da njihovo zapošljavanje smanji potrebe i troškove beneficija i doprinese smanjenju siromaštva.

H3: Prikazati da li je povjerenje građana Kantona Sarajevo u sistem zapošljavanja u Kantonu Sarajevo narušeno ?

Metode istraživanja

U istraživanju će biti primjenjene osnovne analitičke i sintetičke metode. To su analiza, sinteza, dedukcija, generalizacija, komparacija, konkretizacija i indukcija. Naglasak će biti stavljen na analizu i sintezu. Riječ metoda potiče od grčke riječi methods i podrazumijeva svaki postupak čija primjena omogućava ostvarenje određenog cilja. Metoda u užem smislu podrazumijeva praktični ili misaoni postupak koji omogućava dolazak do saznanja u predmetu istraživanja.

Metoda analize je metoda istraživanja koja se odnosi na raščlanjivanje jedne cjeline na njene dijelove ili sastavne elemente kako bi se mogli posmatrati njihova priroda, odnosi, uzroci i posljedice. Potrebno je upoznati prirodu fenomena (pojave) ili stvari koji se proučavaju kako bi se razumjela njihova suština. Ova metoda omogućava bolje poznavanje predmeta tako da se njome oni mogu objasniti, praviti analogije, bolje razumjeti i postaviti nove teorije. Analizirati znači i bolje razumjeti cjelinu nakon što se upozna priroda njenih dijelova.

Analiza sinteze u nauci je metoda kojom se preko jednostavnijih formi i pojmova postepeno dolazi do složenijih formi i pojmova. Etimološki, potiče iz grčkog jezika, od riječi *synthesis*, koja znači "kompozicija". Ovom metodom se ujedinjuju različiti elementi u jednu cjelinu. U Hegelovoj dijalektici označava sveobuhvatni koncept koji nadilazi i ujedinjuje suprotstavljene pozicije.

Opće naučne metode

Korištena je **hipotetičko-deduktivna metoda** jer se njen predmet odnosi na društvenu stvarnost i jer ona počiva na selektivnom i provjeravanom, potvrđenom društvenom iskustvu, u raznim vremenima, na raznim mjestima i od mnoštvo subjekata.

Empirijsko – neeksperimentalna metoda se najčešće koristi za ispitivanje ili upoznavanje mišljenja, stavova užeg i šireg javnog mijenja. Ovom metodom prikupljamo činjenice, podatke i materijal, te ga analiziramo, upoređujemo ili sintetiziramo.

Komparativna metoda- Uočavanje sličnosti, zajedničkih obilježja ili različitosti među dva događaja, pojavama ili objektima. Ističe se ono što je zajedničko ili ono što je različito.

Metoda klasifikacije- Sveprisutna i sveopće prihvaćena metoda. Da bi se u masu unio red i preglednost sve što se razvilo, razgranalo, namnožilo treba razdijeliti, razvrstati, klasificirati. Predmeti i pojmovi se klasificiraju po sličnostima i međusobnim vezama. Npr. klasifikacija znanosti.

Metoda kompilacije- Jeste metoda koja se sastoji u citiranju naučnih saznanja drugi autora.

Deskriptivna metoda- Opisuje izgled nekog predmeta ili tijek događanja. Koristi se u početnoj fazi istraživanja G. Petrović uvrštava deskripciju u tzv. pomoćne postupke koji djelomično zamjenjuju definiciju - “u slučajevima kad ne možemo dati tačnu definiciju nekog pojma ili kada umijemo, ali se bojimo da naš sagovornik ne bi mogao tu definiciju shvatiti služimo se raznim pomoćnim postupcima”. Važno je opisati neku pojavu ili predmet i odgovoriti na pitanje “kako?” ali i objasniti odnosno odgovoriti i na pitanje “zašto?” (uzroci opisane pojave).

U radu će kroz primjenu odgovarajućih istraživačkih metoda biti analizirane sve oblasti u kojima se djeca s teškoćama u razvoju suočavaju sa diskriminacijom u BiH, s posebnim naglaskom na područje Kantona Sarajevo. Teoretski dio rada će se realizirati uz primjenu metode analize sadržaja postojećih izvještaja, mišljenja, zakona i drugih pravnih akata, akcionih planova, dok će se empirijski dio realizirati kroz anketiranje i statističku obradu dobivenih podataka. Istraživanjem će biti obuhvaćeni roditelji djece s teškoćama u razvoju. Ispitat će se njihova iskustva u ostvarivanju socijalnih, ekonomskih i kulturnih prava, ali i njihova iskustva vezana za korištenje usluga u oblasti zdravstva, socijalne zaštite, te usluga u obrazovnim ustanovama. Sve navedeno će imati za cilj bolje razumijevanje njihovih potreba, ali i problema sa kojima se suočavaju u svakodnevnom funkcioniranju. Uz sve navedeno bit će analizirane i mjere čija realizacija bi trebala da pridonese manjoj diskriminaciji djece s teškoćama u razvoju, ali i njihovih članova porodica.

2. Zaposlenost

Rad u današnjem društvu postaje jedan od temeljnih obilježja i značajki života čovjeka. On već od svoje mladenačke dobi, kada ulazi u kontingent radno aktivnog stanovništva, postaje sposoban za rad kojim si može osigurati sredstva za život, počinje stvarati radno iskustvo i usmjeravati svoju moguću karijeru. Rad je također i jedan oblik socijalizacije, pojedinac se uključuje u drugačiju sferu društvenog života te uči, do tada možda i nepoznate, norme i zahtjeve koje vladaju u tom području. Kao oblik socijalizacije, zapošljavanje i rad mladi shvaćaju kao jedan od oblika sposobnosti i odraslosti. Obzirom na životni tempo koji je nametnut modernom čovjeku, on bez rada ne može. Kako mu to moderno doba nalaže, mora biti dostupan u svakom trenutku, a kako bi to osigurao posjeduje razne tehnološke uređaje kao što je mobitel ili prijenosno računalo. Obilježja rada i radnog vremena mijenjala su se kroz različite vremenske periode i razne sisteme.

Sam rad i vrste poslova doživjeli su veliku transformaciju koja prati trendove u nastanku i razvijanju informacijske tehnologije. Ona, kao jedan od glavnih uzroka promjene, uvelike utječe na međusobnu interakciju ljudi, radno vrijeme, mijenja strukturu društva i zanimanja. Osim čimbenika informacijske tehnologije koji utječu na zapošljivost mladih i njihovu tranziciju na tržištu rada, prisutni su čimbenici poput sustava obrazovanja i socijalne politike. Mladi ljudi, sociodemografska skupina na koju je ovaj rad usmjeren, se nalaze na vrlo depriviranom položaju. U razdoblju 18. do 30. godine, mladi ljudi donose odluke koje im omogućavaju daljnji razvoj u životu, te njihove odluke ostavljaju utisak na karijeru.

Zaposlenost u svojoj definiciji termina predstavlja stanje ljudi koji obavljaju neki koristan posao za sebe ili su plaćeni kako bi radili za nekoga drugoga; radna aktivnost za zaradu (Hrvatska enciklopedija, 2020.). Zaposlenost je stanje ljudi koji obavljaju nekakvi koristan posao za sebe ili su plaćeni kako bi radili za nekog drugoga tj. radna aktivnost za zaradu. Kriterij zaposlenosti se dijeli na zaposlene, radno neaktivne i nezaposlene. U kategoriju zaposlenosti ulazi sa zapošljavanjem, a iz nje se izlazi otkazom te umirovljenjem ili smrću. Opću razinu zaposlenosti određuje ponuda i potražnja na tržištu rada. Oni koji izgube status i prava zaposlenih regulirani su kolektivnim ugovorima, radnim zakonodavstvom države i međunarodnim konvencijama. Zaposlenost može biti trajna ili povremena, na određeno ili neodređeno vrijeme te s punim ili skraćanim radnim vremenom. Po kriteriju zaposlenosti stanovništvo se dijeli na zaposlene, radno neaktivne i nezaposlene. Zaposleni se obično dijele na zaposlene kod drugoga i samozaposlene.

U kategoriju zaposlenih ulazi se zapošljavanjem, a iz nje se izlazi otkazom te umirovljenjem ili smrću. Opću razinu zaposlenosti određuje ponuda i potražnja na tržištu rada. Status i prava zaposlenih i onih koji izgube zaposlenje regulirani su kolektivnim ugovorima, radnim zakonodavstvom pojedine države i međunarodnim konvencijama (Enciklopedija, 2020.). Visoka razina zaposlenosti jedan je od primarnih ciljeva ekonomske politike zbog njezine važnosti za ekonomsko, socijalno i političko stanje društva. Unatoč tomu zaposlenost znatno koleba zbog promjenljivih odnosa potražnje i ponude rada. Kada se ponuda i potražnja za radom poklopi po veličini i strukturi, nastaje stanje ravnoteže pune zaposlenosti. Ni tada ukupna radna snaga nije potpuno zaposlena, jer određeni postotak radne snage uvijek prelazi s posla na posao i privremeno nije zaposlen. U zaposlene osobe spadaju (Bejaković, 2007.): pripravnici, osobe na porodiljnom dopustu, bolovanju, osobe koje su iz bilo kojeg razloga odsutne s posla do prekida

radnog odnosa te osobe koje rade u vlastitom trgovačkom društvu, poduzeću, obrtu ili slobodnoj profesiji.

Prilikom zapošljavanja osoba može biti primljena na (Ministarstvo uprave, 2020.):

- Puno radno vrijeme – koje iznosi 40 sata tjedno osim ako ugovorom nije drugačije određeno.
- Nepuno radno vrijeme – u slučajevima kada opseg posla ne zahtijeva rad na puno vrijeme,
- Skraćeno radno vrijeme.

Izvršeni sati rada uključuju efektivne sate rada, sate čekanja, zastoja i prekida u radu za koje nisu odgovorni zaposleni. Neizvršeni sati rada plaćeni u pravnoj osobi uključuju sate godišnjeg odmora, sate odmora za državne blagdane, za stručno obrazovanje, sate bolovanja koje plaća pravna osoba, plaćeni dopust i ostale sate odsutnosti uz naknadu plaće. Neplaćeni sati rada uključuju neplaćeni dopust i druge neizvršene sate rada za koje se ne prima naknada plaće.

2.1 UZROCI LOŠEG POLOŽAJA DRUŠTVA U BIH

Bosna i Hercegovina je u periodu 90-ih godina bila pogođena sa izuzetno teškim stanjem u svim oblastima, a zahvaćenost ratnim zbivanjima je samo dovela do još većeg siromašenja ionako siromašnih građana.

Pojavio se veliki broj siromašnih porodica, a sama država zahvaćena ratnim dešavanjima nije imala mogućnosti niti modusa da pomogne ovakvoj skupini ljudi kojih je bilo sve više. Siromaštvo je u većini slučajeva povezano sa demografskim i socijalnim obilježjima kao što su pol, godine starosti, ekonomske aktivnosti i sl.

Siromaštvo u BIH je u velikoj mjeri vezano za starije i samačke porodice a neka istraživanja a i lična gledišta ukazuju na to da su najsiromašniji građani ekonomski neaktivni, nezaposleni, ili da su zaposleni ali da primaju izuzetno niske plate. Razlozi velike zastupljenosti ekonomskih neaktivnih građana kao i nezaposlenih građana leže u izuzetno maloj mogućnosti zapošljavanja (nedovoljan broj radnih mjesta u ekonomiji, jer je i ekonomija na niskom stepenu razvoja).

Glavne kategorije ugrožene siromaštvom su djeca, izbjeglice ili interno raseljena lica, nezaposlena lica, destimulirani radnici, a što je ipak najvažnije radno sposobni pojedinci sa niskim obrazovanjem i stanovnici prigradskih naselja u RS.

Siromaštvo doprinosi da etničke napetosti istrajavaju, a one su vidljive djelomično kod određenog broja lica koje su još uvijek raseljene usljed posljedica rata, mada se broj etničkih manjina koji se vraćaju na svoja prijeratna prebivališta polagano povećava. S obzirom da je manji broj raseljenih lica pronašao posao ni to ne umanjuje a vjerovatno ima tendenciju da povećava nezaposlenost.

Negativna strana je u tome što je veliki dio radne snage i stanovništva u oba entiteta:

- odmah iznad linije siromaštva,
- ima nesiguran posao ili radi u nezvaničnom sektoru bez sigurnosti posla;
- radi na veoma lokalizovanim tržištima rada sa malo stabilnosti u razvoju;
- imaju male šanse u povećavanju njihovih prihoda veoma ugrožen lokalnim udarima i trendovima opadanja, kao što su oni koji mogu biti izazvani privatizacijom, gubitkom lokalnog tržišta, opadanjem isplata putem direktnih transfera iz međunarodne zajednice ili gubitkom povjerenja ulagača.

Ti radnici i populacije koje su zavisne od njih su samim tim u visokom riziku od gubitka posla, opadanja prihoda i propasti njihovih strategija preživljavanja. Veliki dio stanovništva u oba entiteta se nalaze blizu toga da budu bačeni u siromaštvo u svakom trenutku.

Zbog toga što ekonomske mogućnosti nisu zdrave, upravo je problem buduće vjerovatnoće smanjivanja mogućnosti za rad, zapošljavanje i ostvarivanje prihoda, koje vode ove analize i sugerišu postojanje hitnosti razvoja i implementacije politika djelovanja.

To je zabrinutost za ublažavanje potencijalnog uticaja i budućeg rasta veličine i dubine siromaštva što određuje temu koja se nalazi u osnovi ovih pitanja i preporuka koje se odnose na politiku djelovanja.

2.2 MLADI I NEZAPOSLENOST

Mladi su, globalno gledajući, u nepovoljnijem društvenom položaju nego druge starosne grupe jer ne raspolažu imovinom (nekretninama, ušteđevinom, dionicama), teže se zapošljavaju i teže dolaze do stambenih objekata kojim bi riješili osnovna egzistencijalna pitanja.

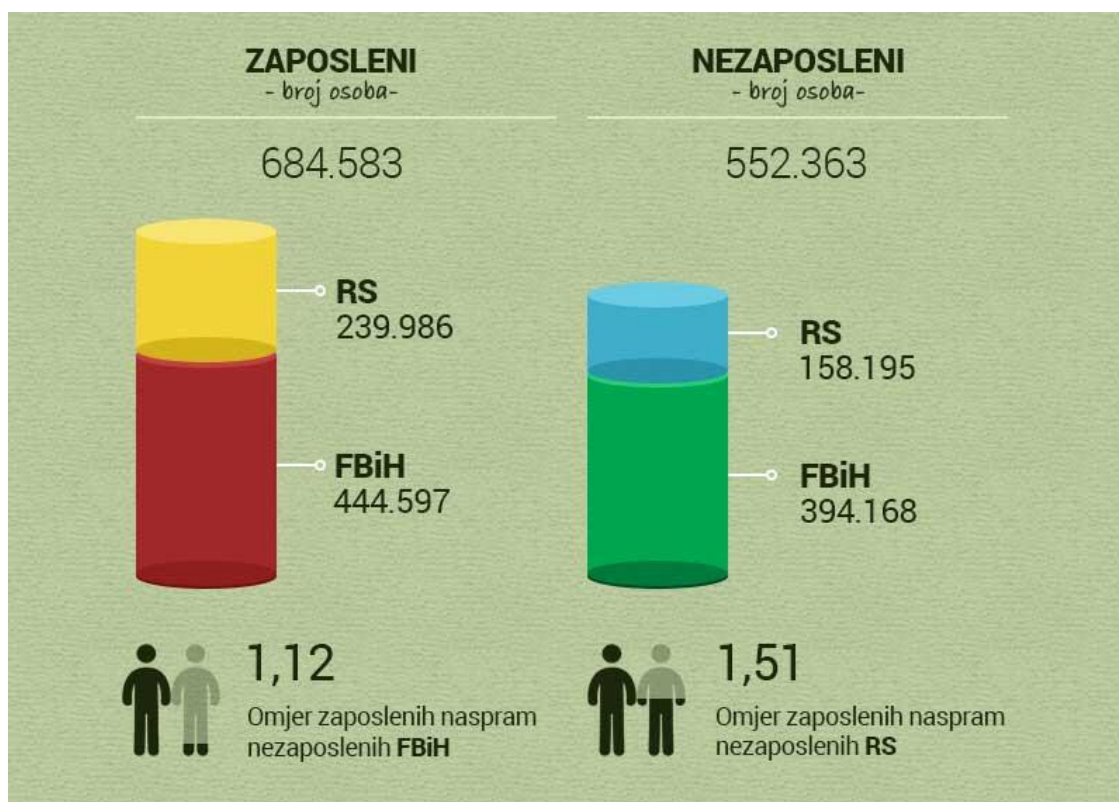
U Bosni i Hercegovini, prema mom ličnom mišljenju su dva ključna uzroka koji dovode do nezaposlenosti i siromaštva mladih: nestabilan položaj mladih na tržištu rada i ispadanje iz obrazovnog sistema. Većina je mladih primorana nakon školovanja čekati, kraće ili duže vrijeme, na prvo zaposlenje (zbog radnog neiskustva, rigidnosti radnog zakonodavstva i sl.). O nepovoljnom položaju mladih na tržištu rada svjedoči i podatak da je stopa nezaposlenosti mladih, u starosnoj dobi između 15 i 24 godine, u nekim razdobljima bila gotovo dva i po puta veća od opšte stope nezaposlenosti, iako se u posljednje vrijeme smanjuje jaz između nezaposlenosti mladih i opšte nezaposlenosti. S druge strane, mladi se nakon školovanja sve više susreću sa radom na određeno vrijeme, radom sa skraćenim radnim vremenom i sl., što pogoršava njihov društveni položaj. Dugotrajna nezaposlenost i društvena pasivnost često vode prema „prisilno produženoj“ mladosti. Poznato je da mladost kao razdoblje karakterišu prelazi ili tranzicije, koji mogu biti ugroženi u slučaju pojave nezaposlenosti. Prelaz o kojem ovisi uspješnost drugih prelaza jest upravo onaj iz svijeta obrazovanja u svijet rada.

Međutim, nezaposlenost mladih nije nužno povezana sa siromaštvom ili socijalnom izolacijom. Djeca i mladi u BiH imaju ispod prosječan relativni rizik siromaštva. Razlog je u tome što velik dio mladih bez zaposlenja živi s roditeljima ili drugim članovima porodice, koji snose ili s njima dijele nužne životne troškove. Zahvaljujući visokom stepenu porodične solidarnosti i dugotrajnoj pomoći roditelja, najveći dio mladih nije prepušten sam sebi, što uveliko ublažava socijalne rizike.

Mladi često ističu i druge oblike siromaštva, kao što su monotonija svakodnevnice, nemogućnost druženja s drugim mladim osobama, bez perspektivnost itd. Mlade osobe koje žive u seoskim područjima, u manjim gradovima ili u prigradskim područjima imaju veću vjerovatnoću da će prije napustiti školu zbog malog izbora obrazovnih usmjerenja, slabo organizovanog prevoza do udaljene škole i sl.

U nastavku možete vidjeti statističke pokazatelje istraživanja sprovedenog u 2021.godini o stanju mladih na tržištu rada prezentovanih na regionalnom dijalogu o zapošljivosti mladih u Zenici:¹

- 63% mladih nezaposleno
- 180.000 nezaposlenih mladih
- 155.000 srednjoškolaraca i 115.000 studenata
- 25% mladih ne završava srednju školu!
- Oko 27% mladih ne traži posao!
- 50% mladih ne radi u svojoj struci
- 25% mladih uključeno u neformalno obrazovanje
- 10% mladih volontira
- 7% mladih uključeno u omladinske organizacije

Slika 2. Omjer zaposlenih i nezaposlenih osoba u FBiH naspram RS

¹ Regionalni dijalog o zapošljivosti mladih u Zenici, održan 2.12.2021 godine u Sali Centra za Socijalni rad Zenica organizovanog od strane Munja Inkubatora u suradnji sa predstavnicima vlasti, obrazovanja i ambasade Svicarske

2.3 ULOGA ZAVODA ZA ZAPOSŁJAVANJE U BIH

Zaposlenost ima temeljnu ulogu u svakom društvu. Ljude često određujemo (a i oni sebe), zavisno o tome što rade u životu. Nizak stepen preraspodjele radnih mjesta i postojeće neusklađenosti između ponude i potražnje za radnom snagom naglašavaju bitnost efikasnog korištenja službi za zapošljavanje i pasivnih i aktivnih politika na tržištu rada. Međutim, bez obzira na znatne resurse koji su raspodjeljeni za te inicijative, posebno u FBiH, te široke mreže kancelarija u cijeloj zemlji, službe za zapošljavanje pokazale su se u najvećoj mjeri irelevantnim za omogućavanje protoka radnih mjesta u formalnom sektoru.

Službe za zapošljavanje se osiguravaju i na entitetskom i na podentitetskom nivou. U RS postoji jedinstveni Zavod za zapošljavanje, dok mreža službi za zapošljavanje u FBiH sastoji se od Federalnog zavoda za zapošljavanje na nivou entiteta i deset kantonalnih službi za zapošljavanje.

Osim registracije nezaposlenih, službe za zapošljavanje u BiH imaju zadatak da administriraju osiguranje u slučaju nezaposlenosti i aktivne programe na tržištu rada za nezaposlene. Finansiranje davanja za nezaposlene predstavlja prioritet u oba entiteta. Obuhvat davanja za nezaposlene u BiH je nizak po međunarodnim standardima. Kako su gotovinska davanja za nezaposlene bila dostupna samo onim nezaposlenima koji su vršili uplate doprinosa za nezaposlenost (i čiji poslodavci su vršili uplate), te uz visok stepen izbjegavanja plaćanja doprinosa, gotovinska davanja predstavljala su samo 16 % potrošnje zavoda za zapošljavanje u FBiH, a 23 % u RS.

Postojeća mješavina aktivnih programa na tržištu rada u oba entiteta je veoma ograničena, a naglasak se stavlja na programe kao što su subvencioniranje plata ili kredita za preduzeća. Međunarodna iskustva, međutim, ukazuju da su te dvije vrste programa među najmanje isplativim programima. U isto vrijeme, jednostavniji i isplativiji programi, kao što su savjetovanje pri izboru posla i osnovne funkcije spajanja poslodavaca i nezaposlenih, uopšte nisu postojale ili su bile u ozbiljnoj mjeri zanemarene. Konkretno, finansiranje za aktivne programe bilo je usmjereno na favorizovana preduzeća u državnom vlasništvu s zanemarivim nivoom praćenja ili odgovornosti za korištenje sredstava.

2.4 ZAVOD ZA ZAPOSŁJAVANJE, DA ILI NE?

U opštinskim kancelarijama za zapošljavanje jednostavne aktivnosti na registraciji istiskuju sve druge aktivnosti, kao što su upućivanje na slobodna radna mjesta i savjetovanje o izboru zanimanja. Imajući u vidu da službe za zapošljavanje u oba entiteta takođe, finansiraju doprinose za zdravstveno i penzijsko osiguranje za registrovane nezaposlene, primanje tih beneficija često predstavlja jedinu motivaciju za registraciju. To se odnosi i na značajan broj ljudi koji su zaposleni u neformalnom sektoru ili koji se bave poljoprivredom, a koji se ipak registruju kao nezaposleni s tim razlogom što predstavlja objašnjenje za značajne razlike između broja lica registrovanih kao nezaposlena i procjena broja nezaposlenih konzistentnih s metodologijom Svjetske organizacije za rad.

Neadekvatnost aktivnosti zavoda za zapošljavanje potvrđuju i istraživanja sprovedena među nezaposlenim licima koja ukazuju na nisku stopu povjerenja u to da će im javne službe za zapošljavanje osigurati korisne usluge u toku traženja zaposlenja. Štaviše, lica koja su tražila posao i koja su ispitana u sklopu istraživanja oslanjaju se na neformalne mreže u svojim zajednicama za nalaženje zaposlenja, uglavnom neformalne prirode, umjesto da odu do opštinske kancelarije zavoda za zapošljavanje i zatraže pomoć. Takva situacija je dodatno otežana time što je preovladavajuće mišljenje da bolje mogućnosti za zapošljavanje postoje u neformalnom, nego u formalnom sektoru, prema usmenim dokazima. Druga strana medalje u vezi s tim nezadovoljavajućim rezultatima kod usmjeravanja na slobodna radna mjesta je što su, na strani potražnje za radnom snagom, službe zapošljavanja jednako neprivaćne poslodavcima koji žele da zaposle nove radnike. Poslodavci smatraju da su objavljivanja slobodnih radnih mjesta u medijima i lićni kontakti, korisniji načini za zapošljavanje.

2.5 KAKO PREVAZIĆI NEZAPOSLENOST I POPRAVITI STANJE DRUŠTVA?

Ovom materijom se uglavnom bave oni koji su na rukovodnim funkcijama na ćelu jedne države i ćiji bi zadatak trebao da bude uspostavljanje mira i blagostanja u državi koje se temelji na jakoj ekonomiji, a samim tim i na uveliko smanjenom broju nezaposlenih lica i smanjenju siromaštva. Gledajući iz ugla obićnog građanina potrebno je sprovesti mnogo mjera među kojima i:

- Jačanje poslovnog ambijenta, restrukturiranje preduzeća, privatizacija i rast privatnog preduzetništva,
- Odvajanje određivanja plata u javnom sektoru od drugih sektora,
- Uvođenje najniže plate za mlade,
- Smanjenje diskriminacije na tržištu rada,
- Reforma oblasti socijalne politike prema nezaposlenim osobama,
- Promovisanje specifičnih programa zapošljavanja za pojedine kategorije nezaposlenih, posebno mladih,
- Osiguravanje javne podrške u vidu adekvatnih (blažih) stopa poreza,
- Smanjenje birokratije i opterećenosti porezima za mala preduzeća i samozaposlene,
- Jačanje poreske inspekcije i smanjenje percepcije o nekažnjavanju krivičnog djela utaje poreza, što je obično prisutno u BiH.

Iz svega gore navedenog može se zaključiti da je siromaštvo i nezaposlenost u suštini povezana kategorija da jedno vodi ka drugom, da je uveliko nezaposlenost i uzrok siromaštva, te da ove pojave prijete da ozbiljno naruše teško stečenu, kakvu-takvu stabilnost ove države. U mojim ličnim kontaktima sa nezaposlenim licima i na moje pitanje zašto se već jednom ne zaposle uglavnom sam dobijao isti odgovor: nemam nikog utjecajnog na visokom položaju koji bi mi pomogao da dobijem posao, te da na BiH tržištu svaki dan ima sve više nezaposlenih a sve manje radnih mjesta. Određeni broj građana je odgovarao da je bio prinuđen i da jedno vrijeme radi na crno, jer je to bio jedini način da se zaradi, te da se nije moglo birati.

Dodatne problem u nezaposlenosti stvara to što mnoge osobe (više žene nego muškarci) ne traže aktivno posao ukoliko vjeruju da ga nema. U ruralnim krajevima prilike za zapošljavanje su dodatno ograničene izvan 'sezone', te u mnogim zemalja osobe bez posla nemaju ni lako dostupne puteve do formalnih kanala traženja posla. Žene nailaze i na i sociološko-kulturološke prepreke u traženju posla. U takvim okolnostima kriterij traženja posla trebao bi biti malo blaži nego što je to često slučaj u nacionalnim istraživanjima.

U zemljama u razvoju ograničen broj ljudi može primati neki oblik naknade za nezaposlenost. U tim uslovima samo mali broj ljudi može sebi dopustiti da budu nezaposleni na duže vrijeme.

Velik dio populacije mora biti uključen u neku ekonomsku aktivnost ma koliko ona bila neadekvatna.

Prema tome, ti ljudi, iako traže drugo zaposlenje, nisu ubrojani među nezaposlene. Žene koje su češće od muškaraca uključene u poslove oko kuće, uzgoj hrane u vrtu ili kao sezonske radnice su ekonomski aktivne i trebale bi biti brojane kao zaposlene prema standardnoj definiciji ekonomske aktivnosti. Međutim njihova situacija u terminima prihoda, korištenih sposobnosti i produktivnosti može biti bliža nezaposlenosti nego zaposlenosti.

3. POJAM SISTEMA SIGURNOSTI

Sistem sigurnosti je oblik organizovanja i funkcionisanja jednog društva (države) u sprovođenju mjera i aktivnosti na preventivnom i represivnom planu. Ove mjere se preduzimaju radi očuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta države, ustavnog poretka, prava i sloboda građana kao i svih drugih društvenih vrijednosti, kao i od svih oblika ugrožavanja. Zbog toga je sistem sigurnosti jedinstven i nedjeljiv, koji se odlikuje svojom efikasnošću. Složen je i organizovan preko hijerarhijske strukture, odnosno podsistema i mikrosistema. Sistem sigurnosti može da ima jedan ili više oblika aktivnosti i djelimo ga na onoliko podsistema koliko ima aktivnosti. Zbog svoje složenosti sistem sigurnosti ima svoje specifičnosti koje se ogledaju u tome kako su njegovi podsistemi organizovani kao sistemi, jer svaki podsistem ima svoje posebne snage, sredstva, metode, pravila i norme ponašanja. Podsistem u pravilu ostvaruje jednu aktivnost kao dio opće aktivnosti. Za razliku od podsistema, mikrosistem povezuje više aktivnosti i funkcioniše na užem prostoru (općina, regija, kanton).

3.1. Šta je sistem sigurnosti?

Kako od strane domaćih tako i od međunarodnih teoretičara, postoji više pokušaja definisanja sistema sigurnosti. Za većinu autora sigurnosni sistem predstavlja skup cjelina povezanih općom funkcijom, u cilju suprostavljanja sigurnosnim izazovima i prijetnjama koje ugrožavaju sigurnost društva i zemlje.

U tom smislu treba posmatrati i definiciju u kojoj se „Pod nacionalnim sistemom sigurnosti podrazumijev organizacija, funkcije, djelatnosti i mjere koje jedna država poduzima u interesu svoje sigurnosti“ (Beridana, 2008:49).

Ovakvo definisanje sa sigurnosnog stajališta, neophodna je, pa čak i nužna. Međutim, ova definicija sistema sigurnosti je u određenoj mjeri nedovoljna. Njom se sigurnosni sistem svodi na jedan ugao posmatranja – na sigurnosni, tj. na aktivnosti koje su usmjerene samo na sigurnost. U širem smislu sigurnosni sistem se definiše kao: „oblik organizovanja i funkcionisanja društva u sprovođenju mjera i aktivnosti na preventivnom i represivnom planu, koje se preduzimaju radi očuvanja suvereniteta i integriteta države, njenog ustavom utvrđenog poretka, prava i sloboda građana, kao i svih ostalih društvenih i međunarodnih vrijednosti od svih oblika i nosilaca ugrožavanja“ (Stajić, 2006:35).

Iz ove definicije vidljivo je da Stajić (2006) sigurnosni sistem posmatra dosta šire tj. on njegove funkcije posmatra i kroz prava i slobode građana kao i međunarodne vrijednosti. Sistem sigurnosti je odraz ustavnog poretka određene zemlje. Zbog toga sama karakteristika sigurnosnog sistema ogleda se u tome da njegova efikasnost ne zavisi od njega samog ma kako on bio organiziran, već također, i od relevantnih okolnosti koje ga okružuju. Razumijevanje sigurnosti, ovisi od pravila i normi, tj. od onih subjekata koji tumače vlastite postupke i ostale koji će im pomoći da shvate sam sistem. Sama tačnost tumačenje sigurnosnog sistema nije definitivna, ali subjekti će vježbati kako bi došli do prave interpretacije (Zehfuss, Smith i sur. 2002). Na primjer, događaji od 11. septembra doveli su SAD u situaciju koja je zahtjevala redefinisavanje sigurnosnog sistema i konceptata kao što su sigurnost i prijetnja. Teorijske, političke i ustavno-pravne koncepcije sistema sigurnosti analiziraju neophodna svojstva kojima treba da se odlikuju sistemi, da bi se pri realizaciji, ostvarilo ono zamišljeno tj. ono što treba da bude. Za ostvarivanje zamišljenog, potrebno je da se kreiraju odgovarajući kriterijumi vrednovanja, na osnovu koji ćemo vršiti ocjenu postojećeg stanja (ono što jeste), a ocjena stanja će nam poslužiti za projektovanje onog gdje želimo da budemo, tj. onog što treba da bude. Zbog toga naučna predviđanja sistema sigurnosti bave se procjenom uslova u kojima bi sistem mogao optimalno da ostvari svoju ulogu (Kržalić i Korajlić, 2018).

Kod ovakvih procjena se uzimaju u obzir prije svega okolnosti koje opredjeljuju bitna rješenja u pogledu organizovanja sistema sigurnosti, kreiranja njegovih elementa, odnosno povjeravanja funkcije sistema adekvatnom obliku organizacije i njene strukture. Iz navedenog možemo zaključiti da je sistem sigurnosti cjeloviti mehanizam (nosioci i njihove djelatnosti) koji ostvaruje nacionalnu sigurnost putem prevencije i otklanjanja ugrožavanja temeljnih vrijednosti društva, u skladu ustavno i međunarodno priznatim standardima razvijenih demokracija i međunarodnih organizacija. Sistem sigurnosti savremene države temelji se na pet stubova koji nose sami sistem sigurnosti. Ti stubovi su: politika sigurnosti, pravno sigurnosno regulativa, sigurnosna struktura, privatna sigurnost i sigurnosno samoorganizovanje društva. Sigurnosna politika u širem smislu obuhvata način razmišljanja definisanja stavova prema različitim prijetnjama u prirodi, društvu i među društvima. U užem smislu ona predstavlja skup svih mjera, djelatnosti i postupaka namijenjenih uspostavi i djelovanju sistema nacionalne sigurnosti. Sigurnosna politika u užem smislu stvara koncept mehanizama i sredstava kojim ostvaruje unutrašnju i spoljnu sigurnost društva i predstavlja konkretizaciju sigurnosne politike u širem smislu.

Pravo sigurnosno regulativa obuhvata ustavnu, zakonsku podzakonsku materiju, koja sa stanovišta ovlaštenja i odgovornosti propisuje i uređuje rad svih sigurnosnih struktura, kao i društva u cjelini u smislu funkcionisanja sistema sigurnosti i ostvarivanja funkcije sigurnosti države. Pravna regulativa sistema sigurnosni obuhvata ustav, odnosno njegove odredbe koje se odnose na sigurnost, zakone koji tretiraju sigurnost države, kao i sva podzakonska akta kojima se preciznije propisuje i uređuje funkcioniranje i rad pojedinih sigurnosnih struktura ili funkcija. Sigurnosna struktura je specifična za svaku pojedinačnu državu. Namijenjena je ostvarivanju sigurnosti na nivou cjelokupnog društva. Najveći broj država ima dva zajednička elementa ove strukture - odbranu i unutrašnju sigurnost. Oružane snage i civilna odbrana (dominantno civilna zaštita) predstavljaju temeljne elemente odbrambene strukture. Policija, obavještajne službe, inspeksijske službe, carina i drugi strukturni elementi formalne državne kontrole ostvaruju funkcije unutrašnje sigurnosti. Privatna sigurnost predstavljaju područje koje svjedoči o novim trendovima razvoja sigurnosnog sistema savremene države. Privatna sigurnost ima svoje subjekte sigurnosti i oni obuhvataju različite privatne agencije koje se bave zaštitom ljudi i dobara te različite oblike detektivske djelatnosti (Kržalić, 2007). Ovo područje, koje doživljava svoj vrlo ozbiljan i brz razvoj, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu.

Također, ono svjedoči o postojanju određene sfere u kojoj se događa svojevrsna privatizacija sigurnosti moderne države. U sigurnosno samoorganizovanje društva spadaju različiti oblici spontanog sigurnosnog samoorganiziranja društvenih grupa (interesnih, prostornih i sl.) na temelju prirodnog prava svakog pojedinca na samoodbranu, samozaštitu i samopomoć. Na temelju ovog razmatranja možemo zaključiti da je odnos nacionalne sigurnosti i nacionalne odbrane jednak odnosu općeg i posebnog, pri čemu nacionalna sigurnost kao širi pojam uključuje nacionalnu odbranu.

3.2 ELEMENTI SISTEMA SIGURNOSTI

Kada govorimo o sistemu sigurnosti, njegovom definisanju neophodno je i da se upoznamo sa elementima sistema sigurnosti. Elementi sistema sigurnosti u širem smislu su: Nosioci sistema – su osnova, odnosno baza organizacije sistema. To je država i društvo. Platon i Aristotel zadatak države vide u moralnom usavršavanju građana, a država postoji radi sretnog i dobrog života.

Država se kroz sistem sigurnosti organizovano suprostavlja oblicima ugrožavanja, a društvo za razliku od države može to raditi kroz dva pristupa – organizovano i neorganizovano (Abazović, 2002). Na državne funkcije različito se gleda – ekonomisti, sociolozi, politikolozi, pravnici i drugi to pitanje različito vide (Pavlović, 2018). U cilju zaštite i uspostavljanja sigurnosti država može da angažira sve ljudske i materijalne potencijale koje ima na raspolaganju. Kada smo spomenuli ljudske potencijale neminovno se nameće potreba za objašnjenjem šta pod tim podrazumijevamo. Pod ljudskim potencijalima podrazumijevamo mogućnost primjene ljudi kao fizičke moći, kao ratne vještine (spremnosti i operabilnosti za izvršavanje borbenih i drugih zadataka) i kao moralne moći, odnosno pozitivnog odnosa prema državi i društvenim vrijednostima koje se brane i uvjerenje u pravednost politike koja se vodi. Ovdje svakako treba dodati i duhovnu i psihološku moć, odnosno ljudsku sposobnost savlađivanja nedaća i poteškoća. Sposobnost podmirivanja i blagovremeno obezbjeđenje vrste, obima i kvaliteta borbenih i drugih sigurnosnih materijalnih potreba za svaki vid sigurnosni aktivnosti, kao i za potrebe sveukupnog stanovništva nazivamo materijalnim potencijalima. Aktivnosti – su najznačajniji element sistema sigurnosti jer se pomoću njih ostvaruje funkcija sistema. Razlikujemo dvije vrste aktivnosti.

Prve su systemske (npr. koncipiranje, organizovanje i uspostavljanje i unapređenje sistema) i druge – funkcionalne aktivnosti koje se izražavaju na djelovanju (funkcionisanju) sistema. Poslovi - pod poslovima podrazumijevamo radnje i postupke kojima se ostvaruju zadaci i ciljevi sigurnosti, odnosno svi oni poslovi kojima se neposredno ili posredno doprinosi razvoju države. Poslovi sistema sigurnosti su multidimenzionalni i teško je sačiniti spisak takvih poslova i zadataka. Pored toga što su ti poslovi multidimenzionalni oni su i dosta obimni, obzirom da se poslovima sigurnosti štiti vanjska i unutrašnja sigurnost zemlje. Unutrašnja i vanjska sigurnost zemlje može biti ugrožena raznim postupcima i radnjama kako pojedinaca i grupa, tako i neprijateljski nastrojeni država, njenih organa i institucija. Teorijska proučavanja poslova sigurnosti došla su do saznanja da na sigurnosnu snagu države indirektno utiču faktori kao što su cjelokupni razvoj zemlje, stabilnosti ekonomskih, političkih i ukupnih društvenih odnosa kao i njena organiziranost i osposobljenost za sigurnost. Subjekti su organi, tijela i institucije koje kroz obavljanje svojih redovnih djelatnosti direktno ili indirektno ostvaruju funkciju sigurnosti. Subjekte sigurnosti djelimo na konvencionalne (oni koji direktno ostvaruju funkciju sigurnosti) i nekonvencionalne (na indirektan način ostvaruju funkciju sigurnosti).

U konvencionalne subjekte sigurnosti ubrajamo: pravosudne organe – sudove redovne i vojne, tužilačke službe – organi krivičnog gonjenja, organe unutrašnjih poslova – u težištu ovog organa spadaju poslovi javne i državne sigurnosti, organi sigurnosti kao što su vojska i zatvorske i sudske službe. Nekonvencionalnim subjektima smatramo sve državne organe i organizacije, koje ne obavljaju poslove sigurnosti kao svoju redovnu djelatnost. Tu spadaju: zakonodavni organi (parlament), izvršni organi (predsjednik države, vlada i drugi državni organi uprave) i u ovu grupu ubrajamo i organe vanjskih poslova u okviru kojih se formira posebna služba za prikupljanje podataka o subverzivnom djelovanju stranih obavještajnih službi, kao i drugim pojavnim oblicima vanjskog ugrožavanja sigurnosti države.

Za Abazovića (2002) subjekt je ključni činilac političkog djelovanja. Snage su posebno organizovane, obučene, opremljene i ovlaštene organizacione jedinice subjekta sigurnosti koje neposredno realizuju određen vid sigurnosti. Tako za svaki vid sigurnosnih aktivnosti imamo organizovane i osposobljene snage: oružane snage, snage civilne zaštite – snage sistema zaštite i spašavanja, snage sigurnosti, policijske snage i snage obavještajnih službi.

Važnim se smatra istaći da za neoružane oblike otpora ne mogu biti uspostavljene posebne snage, zbog toga što u takvim poslovima treba da učestvuju svi, na razne načine. Međutim, to ne znači da u otporu svako učestvuje na svoj način. Naprotiv, otpor se ostvaruje organizovano i usmjereno. Snage sistema sigurnosti države djeluju organizirano i predstavljaju jedinstvo faktora, struktura i organizacija a sve u cilju sigurnosti države od svih oblika ugrožavanja. Kada su u pitanju oblici ugrožavanja u prvom redu želimo istaknuti kriminalitet i kriminalna ponašanja. Sa tog stajališta, Modly, Šuperina i Korajlić (2008) ističu da postoje snage koje kod osiguranja straga štite povorku demonstranata, transport ili kolonu kod državničke posjete. Snage sigurnosti se nameću kao nužnost savremene sigurnosne organizacije države, a njihova struktura, oprema i tehnička sredstva kao i osposobljenost kadra treba da odgovaraju sigurnosnom zadatku. Ovo potonje dolazi do većeg izražaja ako znamo da snage sigurnosti svoja prava i dužnosti i poslove obavljaju kao redovne funkcije. Postoje autori koji snage sigurnosti dijele na društvene i stručne. Društvene snage svoje sigurnosne poslove obavljaju kao dio svojih društvenih aktivnosti u cilju zaštite i bezbjednosti države. U tu grupu oni ubrajaju sljedeće snage: radni ljudi i građani, javane i privatne kompanije, mjesne zajednice, društveno-političke zajednice, udruženja građana, političke stranke itd. Stručne snage sigurnosti su organi i službe državnog aparata koji poslove sigurnosti obavljaju na osnovu zakonskih ovlaštenja i stručnih znanja.

Tu spadaju: sudovi, tužilaštva, inspekcijски organi, organi unutrašnjih poslova, službe sigurnosti, vojska, službe za prikupljanje informacija i obavještanje i dr. Funkcija – pod funkcijom podrazumijevamo najopćiju misiju, koja ima za cilj, pravovremeno otkrivanje i sprečavanje svih oblika neprijateljske, antidruštvene i kriminalne djelatnosti sa kojima se ugrožavaju vitalne vrijednosti države.

3.3 Teorijsko-metodološki pristup izučavanju Ekonomske sigurnosti

Za razliku od dosadašnjeg razdoblja i tradicionalističkog shvatanja sigurnosti, u kome je primat imala vojna i politička dimenzija sigurnosti, a država bila referentni objekt zaštite, u novim strategijskim dokumentima mnogih država težište zaštite se pomjera sa države na pojedinca, njegove interesne grupe, na ekonomsku, ekološku, socijalnu, kulturnu i uopšte društvenu sferu.

Nacionalna sigurnost u takvim uslovima jeste okvir koji zasigurno dominantno određuje način, kvalitet i uslove života savremenog čovjeka, te ukupne ekonomske političke, socijalne i druge trendove i procese.

Dubinske promjene globalnog bezbjednosnog ambijenta izazvale su brojne implikacije sa još nesagledivim posljedicama. Između ostalog, izmjenjena je i proširena lista bezbjednosni rizika izazova i prijetnji, uporedo sa tim promjenama je njihova priroda, sadržaj, pojavni oblici i dometi. Umesto jedne „globalne prijetnje“ svijet se danas suočava sa mnoštvom diverzifikovanih ili asimetričnih prijetnji i izdiferenciranim opasnostima, kao i čitavim spektrom rizika. U akademskim krugovima postoji saglasnost da najveće prijetnje u današnjem svijetu potiču od građanskih ratova, etničkih i vjerskih sukoba, pandemija poput HIV/AIDS-a, prirodnih katastrofa i degradacije životne sredine, siromaštva, velikih migracionih tokova, lakog naoružanja, oružja za masovno uništenje, kriminala, trafikinga, terorizma, političkog proganjanja, nezaposlenosti a na kraju i od same države, prije nego od nekog spoljnog agresora koji bi ugrozio njen suverenitet i teritorijalni integritet. Istovremeno na scenu su stupili i novi nosioci ugrožavanja sigurnosti, bilo pojedinačne, regionalne ili globalne sigurnosti. Kao odgovor ili reakcija na ove promjene, nastaju i novi akteri dostizanja i očuvanja sigurnosti. Promjenom samih pretnji promjenili su se i bezbjednosni mehanizmi koji treba da razviju systemske, trajne i koordinirane institucionalne odgovore na njih. Pripremljenost i mehanizmi odgovora koriste pravne, političke, sektorske, ekonomske kao i ovlašćene vojne instrumente. Ove nove prijetnje po svom karakteru su transnacionalne jer prevazilaze granice jedne države i nalažu da politički odgovor na njih bude multilateralan, a ne više u skladu sa državno-bezbjednosnim opcijama. Dakle novi uslovi, nametnuli su i potrebu traženja novih instrumenata, mehanizama i modela djelovanja u bitno izmjenjenim okvirima i izazovima.

To se ne odnosi samo na strategijske instrumente djelovanja na nacionalnom i državnom nivou, već i na nivou djelovanja u pojedinim nižim područjima, kao što je privreda, i pojedinačnim organizacijskim oblicima, npr. kompanijama. Na taj način, tokom posljednje dvije decenije bitno je i u suštinskom i fenomenološkom pogledu promjenjen diskurs sigurnosti. Sve napred navedene promjene bezbjednosnog ambijenta, pojave novih bezbjednosnih prijetnji i rizika, izgradnje savremenih bezbjednosnih mehanizama, procedure operativnih nastupa i sl., te sveopšta promjena konfiguracije sistema sigurnosti, kao i načina formulisanja i sadržaja

savremenih bezbjednosnih agendi, na nedvosmislen način pokazuju da je u diskursu sigurnosti radikalno promjenjena ne samo njegova matrica, već je izmjenjena i sama pojmovna konstrukcija, naročito onih kategorija i termina koje čine njegovo jezgro. Suptilna jezička, semantička, analitička razlaganja jasno pokazuju da je usljed promjenjenog konteksta posljednjih godina došlo do značajnije: (1)promjene u značenju i interpretaciji pojma sigurnosti; (2)proširivanju i produbljivanju sadržaja sigurnosti; (3)suštinskoj promjeni samog koncepta sigurnosti; (4)promjene u samoj percepciji sigurnosti (subjektivni i objektivni osjećaj sigurnosti); (5)izboru instrumenata, procedura, itd., načinu koncentrisanja raspoloživih resursa, potencijala i izvora adekvatnih postupaka i operativnih mjera u cilju razvoja, unapređenja ili očuvanja ukupnih bezbjednosnih-zaštitnih kapaciteta i moći, kako na nacionalnom, tako i na nižim nivoima, npr., u korporacijama.

Međutim, u okviru studija sigurnosti najžešća rasprava i naučna debata vodi se oko pitanja proširivanja pojma sigurnosti duž različitih osa koje može imati oblik odgovora na različita pitanja: ²

1. Čija sigurnost? Ovo je pitanje fokusa, tj., odgovarajućeg referentnog objekta (B. Buzan). Umesto toga pojedini teoretičari (B. Maksvini) koriste termin subjekt zaštite. Odgovor na njega uobličavaju tri tipa entiteta od kojih svaki može biti bezbjedan ili nebezbjedan, a to su: država, druge ljudske grupacije i pojedinac.

2. Sigurnost čega? U zavisnosti od toga čija je sigurnost u pitanju, ona će predstavljati odsustvo prijetnji različitim vrijednostima. Drugim riječima može imati potpuno različite konotacije.

U zavisnosti od toga za koje vrijednosti se pretpostavlja da bi mogle biti ugrožene i na koji način, pretnje se mogu pojaviti u različitim dimenzijama (ili sektorima) kao što su vojni sektor, privreda, životna sredina i sl.

3. Sigurnost od koga? U prvom redu ovo je pitanje izvora prijetnje.

²Meller, Bjern, *Nacionalna, socijalna i ljudska sigurnost*; u Zborniku tekstova: Humana sigurnost I, Fakultet za sigurnost i Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006, str 61-62.

Različite vrijednosti mogu očigledno biti dovedene u opasnost od strane različitih aktera, i shodno tome, mogu postojati brojne „strukturne“ pretnje, npr., globalno zagrevanje, bez konkretnog prijeteljećeg subjekta. Takve pretnje mogu se takođe sekuritizovati ali se to rijetko čini.

4. Od koga pružena sigurnost? Ovo je pitanje subjekta, s obzirom na to da će odgovor na pitanje ko bi trebalo da pruža sigurnost biti različit, u zavisnosti od gorenavedenih postavki. Pored toga pitanje djelovanja subjekta ima i svoju makro i mikrodimeziju. Prva od njih se odnosi na nivo sa kojeg se sigurnost posmatra, tj., nivo pojedinačnih država, saveza, većih grupa država ili međunarodnog sistema kaotakvog. Druga se odnosi na ranije iznjetu podjelu rada u okviru društva na „službe idruge agencije sigurnosti i ostale strukture“.

5. Sigurnost kojim sredstvima? Navedeno pitanje se odnosi koliko na strategije, toliko i na konkretne planove od kojih zavisi npr., relativna važnost vojnih i drugih činilaca u postizanju sigurnosti. Ova debata se kretala od epistemoloških i ontoloških utemeljenja do određenja njenog referentnog predmeta i formulisanja bezbjednosne agende. U takvom diskurzivnom kontekstu koga obilježavaju duboke promjene sa različitim oscilacijama, značenje sigurnosti se bitno proširilo, kako po horizontali, tako i po vertikali tokom posljednjih petnaest godina.

Upočetku, usko definisan u duhu realističkog shvatanja moći, ovaj pojam se postepenoprosirio, kako to slikovito ističu pojedini naši teoreticari „bezobalno“, uključujući brojnevojne aspekte.

Period nakon hladnog rata nametnuo je novu definiciju sigurnosti. U tom smislu jedan od vodećih teoretičara Kopenhavske škole B. Buzan je sigurnost označio kao još uvijek nerazvijen pojam.³ Navedeni diskurs sigurnosti zbog brojnih uticaja sa strane, postao je dominantan, ne samo u svakodnevnoj korespondenciji, između različitih aktera, naročito u političkoj sferi, a istovremeno potiskuje tradicionalno mišljenje i diskurs i u akademskoj zajednici i najširoj stručnoj i društvenoj javnosti. Koliko se taj diskurzivni kontekst odomačio u našim medijima i svakodnevnoj komunikaciji, najbolje ilustruje primjer, što pojedini teoreticari kod nas, prilikom rasprave o pitanjima sigurnosti koriste koncept kao što su „diskurzivna praksa“ i „diskurzivne formacije“.

³Tatalović, Siniša i dr, *Osnove nacionalne sigurnosti*, Ministarstvo Republike Hrvatske-Policijska akademija, Zagreb 2005, strana 15.

Pri tome, pod terminom diskurzivna formacija najčešće podrazumjevaju skup akumuliranog znanja i iskustva iz domena sigurnosti koje može biti institucionalizovano, dakle formalizovano kroz odgovarajuće institucionalne forme. Diskurzivna praksa je u stvari korišćenje ili primjena postojećeg diskursa sigurnosti i ponašanja svih relevantnih subjekata sigurnosti, počev od političkih, preko vojnih, obavještajnih struktura, pa sve do subjekata nevladinog sektora, civilnog društva, privrednih subjekata i najzad do građanina tj., pojedinca. Jednom riječju, postepeno se u same temelje, nauke o sigurnosti i njenih diferenciranih naučnih disciplina, postupno inkorporira postojeći diskurzivni kontekst sigurnosti koji upotpunosti mjenja, ne samo matricu „već i obrazac“ kako shvatanja, tako i praktikovanja sigurnosti. Prema raširenom mišljenju važnu ulogu u bezbednosnom diskursu tj., upredstavljanju, pogledu i raspravi o objektivnoj reprezentaciji stvarnosti (konkretno u području sigurnosti) ima jezik. Zapravo, jezik igra ključnu ulogu, a stanovište o njegovoj performativnoj snazi i promišljanje jezika kao apoditičke datosti omogućava analizu diskursa kao načina da se nešto više kaže o socijalnoj situaciji, ali i ukupnoj društvenoj datosti, čiji je jezik nosilac. Neka novija produbljena istraživanja otkrivaju da je moć najjači impuls koji senalazi ispod površine ili u pozadini svakog diskursa.⁴ Iza borbe za dominaciju određenog diskursa, pa i u ovom konkretnom slučaju, stoji resurs moći sa jasnim ili skrivenim namerama i konkretnim interesima čiji je osnovni cilj osiguranje ili nametanje određenog interesa. Od elemenata moći, dakle snaga ili centara koje taj diskurs promovišu ili lobiraju za njega ili ganeposredno implimentiraju, zavisi recepcija pojedinih reprezentacija u diskursu. Aplikativni značaj i vrijednost analize moći koji stoji iza diskursa, a posebno, ako se obuhvate sve četiri njegove dimenzije, naročito dolazi do izražaja u situacijama isprepletenosti diskursa. Posmatrano sa tog stanovišta i moć i znanje se zapravo izražavaju u diskursu. U tom smislu, diskursi predstavljaju taktičke elemente ili dio strategije. Zapravo, diskurs je taj koji proizvodi i prenosi moć.⁵ Eklantantan primjer za to je područje sigurnosti u kome egzistiraju dva diskursa: novi i stari, koji se po prirodi stvari gotovo svakodnevno više konfrontiraju, sudaraju i razilaze nego što imaju jedinstvenih ili zajedničkih crta ili karakteristika.

⁴Analiza diskursa predstavlja metodološki pristup koji u poslednjih nekoliko decenija sve češće susrećemo udruštvenim naukama. U postmodernom kontekstu u različitim prilikama ljudi koriste jezik i različite načine reprezentacije stvarnosti. Diskurs je samo jedan od oblika reprezentacije. Opširnije: Nojman B. Iver, Značenje, + materijalnost, moć: uvod u analizu diskursa, Beogradske studije sigurnosti, Beograd 2008.

⁵Teodorović, Jasmina, „Paradoksi globalnog i individualnog u mreži diskurzivnog mapiranja“, Filozofija i društvo, broj 2, Beograd 2011.str45

Tim povodom, a na osnovu analize i dimenzija moći diskursa sigurnosti, ističu se kao naročito važna dva odnosa. Prvi odnos podrazumjeva pitanje nadređenosti i podređenosti, a drugi predstavlja borbu diskursa za dominaciju u određenoj tematskoj oblasti, ali i sistemu nauka. U samom središtu postojećeg diskursa sigurnosti leži sukob dvije suprotstavljene tendencije u razvoju studija sigurnosti koje se direktno ocrtavaju kroz sučeljavanje klasičnog, tradicionalnog koncepta sigurnosti u kome je osnovni referentni objekat zaštita država, s jedne, i savremeni koncept ljudske sigurnosti u kome je referentni objekat zaštita pojedinca i njegove društvene i interesne grupacije. Proširivanjem vrijednosti koje su referentni oblik zaštite, te pomjeranjem težišta sa političkovojne na ekonomske, ekološke, socijalne, kulturne i informaticke dimenzije sigurnosti, kao i orijentacija na potpuno drugačije instrumente, mehanizme i sredstva u sprečavanju i neutralisanju savremenih bezbjednosnih izazova, prijetnji i rizika, značajno se proširuje diskurs sigurnosti izvan tradicionalnih kategorija. Oba koncepta suočavaju se sa ozbiljnim problemima i kritikama njihove valjanosti, primjerenosti i aplikativne upotrebljivosti. U teoriji i praksi sigurnosti, evidentna su nastojanja određenih krugova, čak i u akademskoj zajednici da koncept ljudske sigurnosti ugrade u savremene bezbjednosne agende. Svi pokušaji neodmjerenog i neprincipijalnog nametanja samo jednog rješenja ili opcije, a pri tom ne uvažavajući alternativna rješenja, može dovesti do rapidne hibridizacije diskursa sigurnosti, u najširim implikacijama tog pojma. Međutim, države koje su prve prihvatile koncept ljudske sigurnosti i uključile ga u svoje bezbjednosne strategije i politike, nisu odustale od sistema nacionalne sigurnosti, naprotiv, većina tih država je dodatno ojačala svoje oružane snage, čime je u praksi uspostavljen, srednji put između ova dva koncepta, za koji se smatra da će biti osnova za novu konceptualizaciju sigurnosti.⁶Međutim, brojni kritičari ovog pristupa u okviru studija sigurnosti smatraju da ovaj koncept ima brojne manjkavosti, nedostatke, da je previše rastegljiv, tako da obuhvata zaštitu „svih vrednosti od mnoštva ugrožavanja“, tako da je njegova operacionalizacija u praksi veoma upitna. Štaviše, ističu da taj koncept i nije formulisan za njihove potrebe, već isključivo za tranzicione zemlje koje će, u slučaju, napuštanja klasičnog koncepta nacionalne sigurnosti, tj., uvođenjem novog, prije ili kasnije doći u situaciju bezbjednosne zavisnosti, dakle doći u stanje da svojim vlastitim sigurnosnim kapacitetima nisu u mogućnosti osigurati sigurnost građana i države.

⁶Dragišić, Zoran, *Nacionalna sigurnost-alternative i perspektive*, Srpska politička misao, br. 2, Beograd, 2010, strana 217.

Prema tome, centralno mjesto u akademskoj debati koja još traje bilo je pitanje kako proširiti fokus istraživanja i na druge, nevojne sektore, a sam koncept ne obesmisлити i učiniti ga za analitičare neupotrebljivim oružjem.

3.4 Konstituisanje i razvoj Ekonomske sigurnosti kao zasebne naučno-nastavne discipline

U naukama sigurnosti, ali i u svakodnevnom vokabularu, termin korporativna sigurnost ima više značenja, od kojih su tri osnovna: (1) pod tim se u užem smislu podrazumjeva planska aktivnost koju sprovode privredni subjekti u cilju zaštite lica, imovine i svog poslovanja. (2) kao nastavni predmet koji se izučava na brojnim studijskim programima u okviru osnovnih ili strukovnih studija, postdiplomskih (master ili doktorskih) studija. (3) i konačno, kao zasebna naučna disciplina. Za razliku od prva dva značenja, koja imaju svoju dugu tradiciju, konceptualnu, teorijsku i analitičku osnovu, treći aspekt tog termina nije, uprkos svim uložnim naporima, dovoljno razvijen zbog kasnog konstituisanja.

Korporativna sigurnost je relativno mlada naučna disciplina koja je nastala kroz proces diferencijacije nauka sigurnosti na niz usko specijalističkih naučnih disciplina u skladu sa svojim predmetnim područjem izučavanja. U našoj naučnoj praksi i obrazovnom sistemu, ona pod tim nazivom egzistira tokom posljednje dvije decenije. U zapadnim zemljama, prije svega u SAD i zemljama Evropske unije, korporativna sigurnost, kao naučna disciplina u okviru studija sigurnosti ima dugu i bogatu tradiciju: izučava se na brojnim univerzitetima, fakultetima, koledžima i sl., koji su profilisani za pitanja iz domena nacionalne ili ekonomske sigurnosti. Takođe, za potrebe razvoja i unapređenja ekonomskog sektora formirani su brojni naučno-istraživački centri, instituti i druge slične ustanove, sa imponantnim budžetima, a sve u cilju pružanja podrške ovom sektoru u izgradnji i jačanju ekonomske sigurnosti koja je, kao segment ekonomske sigurnosti dobila prioritet, kao aktivnost od nacionalnog i strateškog značaja. Po uzoru na razvijene zapadne države, posljednjih petnaestak godina, uporedo sa odvijanjem procesa privatizacije i promene vlasničkih odnosa u privredi, odvija se, sa većim i manjim zastojima, proces razvoja i konstituisanja nove naučne discipline koja se u predmetno-tematskom i sadržajnom smislu isključivo bavi pitanjima sigurnosti i zaštite privrednih subjekata.

U početnoj fazi razvoja ekonomske sigurnosti kao naučne discipline bilo je dosta osporavanja od strane jednog dijela naučne javnosti, koji ne prihvataju konstituisanje novih naučnih disciplina. Osnovna primjedba se odnosila na činjenicu da se ta problematika u većoj ili manjoj mjeri izučava kroz osnovne ili matične nauke sigurnosti kao što su: Osnove sigurnosti, Sistem sigurnosti, Nacionalna sigurnost, Ekonomska sigurnost, ali i kroz realizaciju odgovarajućih studijskih programa iz oblasti ekonomije, tehničkih nauka i dr. Druga zamjerka polazi od toga da su za obavljanje poslova sigurnosti i zaštite lica, imovine i poslovanja i uopšte privrednih resursa, potrebne odgovarajuće vještine, umeća, ali ne i naučna znanja. Jednom riječu, smatrali su da znanje koje je neophodno za razumjevanje, sistematizaciju, analizu i obavljanje i praktično sprovođenje mjera i aktivnosti iz domena sigurnosti i zaštite poslovanja privrednih sistema ne treba dizati na naučni nivo. Međutim, dinamika svojinske transformacije, novi vlasnički odnosi, kao i novi oblici kapitala, uključujući tu i razvoj ekonomskog sektora, uslovili su potrebu naučnog pristupa o ovoj tematici u izgradnji jedne zasebne naučne discipline sa specijalističkim usmjerenjem koja će u fokusu svog predmetnog istraživanja objediniti sve dimenzije, segmente, aspekte sigurnosti i zaštite lica, imovine, infrastrukture i poslovanja, kako malih, tako i velikih preduzeća i drugih privrednih subjekata. Tim prije, što jesigurnost, posljednjih godina postala integralni dio privrednog poslovanja i značajan faktor u razvoju bezbjednosne kulture i ponašanja svih segmenata društva. Prema tome, radi se o zasebnoj cjelini u korpusu nauka o sigurnosti, a one pak čine dio sistema društvenih nauka. Na pitanje: šta korporativnu sigurnost opredjeljuje kao nauku? Nije teško dati argumentaciji obrazloženje. Korporativna sigurnost se smatra autenticnom i zasebnom naučnom disciplinom, prvenstveno zbog toga što ima poseban, dakle jasno specifikovan predmet

proučavanja, teorijsku i logičku fundiranost svojih saznanja, specifičnu metodologiju istraživanja sa nizom istraživačkih, opštih, posebnih i pojedinačnih metoda, kao i razvijen pojmovno kategorijalni aparat. Istovremeno, korporativna sigurnost može se označiti kao jedinstvena, izdvojena i sintetička naučna disciplina, sa interdisciplinarnim i multidisciplinarnim karakterom. Samostalnost ove naučne discipline proizilazi iz same sadržine njenog predmeta, specifičnog primjenjivanja i izbora naučnih metoda u obradi i sistematizaciji tih predmetnih sklopova, te iz činjenice da takva znanja, bilo teorijska, bilo empirijska, ne pružaju druge naučne discipline bilo da se radi o matičnim ili srodnim naukama.

Jedinstvenost kao univerzalno svojstvo u sistemu nauka označava da ova naučno -nastavna disciplina ukoliko želi da dobije taj status mora da sadrži cjelovit i kompleksan naučni pristup predmetnog istraživanja.⁷ Određenje ekonomske bezbbednosti kao sintetičke discipline znači da su njena istraživanja i postignuti rezultati, dakle ukupni teorijskoempirijskifond, integrisani u sisteme znanja o pojedinim sistemima, kao predmetima izučavanja i cjelovitim teorijskim dometima o sigurnosti. Radi se o mladoj naučnoj disciplini, koja se nalazi u fazi razvoja i verifikovanja naučnog statusa. Na ovom stepenu

naučne izgrađenosti i situiranosti nesporno je da, korporativna sigurnost, kao ustalom i druge zasebne, specifične naučne discipline, koje se postupno izdvajaju od matičnih nauka osigurnosti, raspolaže sa vlastitim fondom sistematizovanog znanja iz ovog područja, pojmovno kategorijalnim aparatom, vlastitim principima, metodološkim instrumentarijem za izučavanje pojava i procesa u okviru svog predmeta istraživanja i teorijskim sistemima koji omogućavaju polaznu i konceptualnu osnovu za njen dalji razvoj.

3.5 Pojmovno i terminološko određenje ekonomske sigurnosti

Malo je naučnih područja na kojima su pojmovni aparat i njegov terminološki supstrat toliko neusaglašeni i mnogo značni kao što je to područje ekonomske sigurnosti. Nerijetko sekoriste termini ili izrazi koji imaju više značenja što često stvara pojmovnu konfuziju iterminološku zbrku. Otud i zapravo naznačena potreba preciznog i u semantičkom smislu vrlo jasnog terminološkog određenja svakog pojma. Pojmovna i terminološka određenja predstavljaju značajan nivo razvoja svake naučne discipline, pa tako i ekonomske sigurnosti.

U tom metodološkom pristupu osnovna polazišta su jezicki pojmovi, izrazi i termini. U istraživanju područja ekonomske sigurnosti često se pojedini pojmovi različito određuju shodno cilju istraživanja, što ponekad dovodi do nerazumjevanja i nejasnoća pri tumačenju određenih pojava i donošenja odgovarajućih sudova. Poseban problem predstavljaju primjenjena istraživanja koja su inace vrlo česta u području ekonomske sigurnosti i prevod pojedinih pojmova, izraza iz strane literature.

⁷ Bajagić, Mladen, *Osnovi sigurnosti*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007, strana 6.

Upravo u ovoj oblasti usljed smanjene naučne produkcije i deficitarnosti stručne literature, prisutna je pojava prevođenja, a zatim i preuzimanja stranih izraza, termina i sl., a nerijetko i kompletnih teorijskih shema ili gotovih sistemskih rešenja. U tim slučajevima je teško bukvalno preuzetistrane termine i izraze, jer u različitim jezicima nemaju isto značenje ili je često nemogućenaći takve pojmovne izraze koji bi odgovarali ili bi bili analogni jezičkim konstrukcijama kod nas. U tom pogledu, oblast ekonomske sigurnosti nije izuzetak. U naučno-stručnoj javnosti postoji mišljenje, sa jakim uporištem, da termin korporativna sigurnost ima više značenja i karakterizacija. Zbog više značnosti termina u teoriji i praksi, prisutan je stav da korporativna sigurnost predstavlja skup poslova kojima se, od strane institucija, društva(države), obezbjeđuju lica, imovina i poslovanje korporacija.⁸ Pored toga, pod ekonomskom bezbjednošću se podrazumjeva planska, organizovana, zaštitna i samozaštitna djelatnost tj., funkcija poslovnih organizacija ili privatnih profesionalnih agencija koje pružaju usluge sigurnosti, usmjerenih na zaštitu lica, prostora, objekata i poslovanja privrednih subjekata, a koja nisu pokrivena ekskluzivnom zaštitom državnih organa. U tom kontekstu, korporativna sigurnost označava ukupnost ili zbir svih aktivnosti usmjerenih na predupređivanje i otklanjanje posljedica ugrožavanja koje na bilo koji način dovode u pitanje normalno funkcionisanje preduzeća-kompanije. Konačno, taj termin označava da je korporativna sigurnost sastavni dio poslovne funkcije upravljanja korporacijom i da ona predstavlja integralni dio organizacije rada i radnog procesa unutar preduzeća ili kompanije koja obuhvata više različitih, ali međusobno povezujućih komponenti ili segmenata koji imaju istovetan cilj-stvaranje uslova za nesmetano odvijanje proizvodnje ili pružanje usluga tj., poslovanja privrednog sistema, uključujući tu i zaštitu svih zaposlenih, imovine, kapitala, infrastrukture i sl. Na osnovu iznetih stavova proizilazi da je korporativna sigurnost, po definiciji, integralna sigurnostu kojoj su objedinjeni različiti sadržaji, poslovi i aktivnosti i brojni subjekti unutar poslovnog sistema koji koristeći različite procedure, taktičke postupke ovlašćenja i sl., obavljaju niz neophodnih bezbjednosno zaštitnih mjera i aktivnosti u ostvarivanju jedinstvenog cilja. Naravno, time se ne iscrpljuje semanticko i jezičko značenje termina korporativna sigurnost. Naprotiv, postoji čitav katalog sličnih, ili nešto drugačijih tumačenja ili pokušaja interpretacije značenja tog pojma, ali oni u cjelini u teoriji saznanja, kategorijalnom aparatu, ili u praksi, nemaju veći značaj i domet.

⁸Talijan, M., i dr., *Osnove za inoviranje korporativne sigurnosti*, u: Zbornik radova: „Razvoj sistema sigurnosti i zaštita korporacija“, Banja Luka 2010, Strana 14.

Pored termina korporativna sigurnost, za pojmovno određenje ove specifične djelatnosti privrednih sistema i poslovne funkcije u njima koriste se i slični termini: sigurnost poslovanja, ekonomska sigurnost, zaštita lica, imovine i poslovanja i dr.

Međutim, nezavisno od toga što su ti termini u opticaju postoji izražena potreba da se između njih napravi jasna distinkcija i razgraničenje, jer je očigledno da se radi o terminima koji se u značajnoj mjeri razlikuju, kako po značenju, tako i po sadržaju.

3.5.1 Definicioni kontrast

Više značnost termina i pojmovna neodređenost ekonomske sigurnosti, kao jezičke kategorije, generiše brojne implikacije što stvara ogromne poteškoće prilikom njenog definisanja. Korporativna sigurnost, s obzirom na svoju sadržajnu predmetnu složenost i kompleksnost, kao i sve velike i mnogostrano razudene cjeline ima znatan, na mahove zbunjujući broj svojih dimenzija, aspekata i opredeljujućih obilježja. Valjana definicija stoga, treba da obuhvati sve one elemente među njima koji su istinski relevantni za njeno preciznije određenje.

Nastojeći da obuhvati sve ono što sadržajno i suštinski opredeljuje ovaj izuzetno kompleksni istraživački okvir ili predmetni sklop i da cjelovito predstave odgovarajuću pojmovnu konstrukciju, različiti istraživači će se, već po prirodi svog naučnog interesa, orijentisati na njegove različite aspekte. Za ekonomiste, mora, svakako biti od prevashodnog interesa način kako posluje preduzeće, koji su mogući oblici ugrožavanja imovine i uopšte poslovanja, kakve i kolike štete i gubitci mogu nastupiti itd., dok će na primjer sociolozi istraživati šire društvene aspekte i refleksije pojava i procesa unutar kompanije na društvo i drugo. Korporativna sigurnost ima brojne definicije i karakterizacije. Naime, neke od tih definicija su slične ili se neznatno razlikuju dok se kod nekih drugih definicija pomovno određenje i sadržaj ekonomske sigurnosti u značajnoj mjeri ili u potpunosti razlikuju. Izražene diskrepance u pogledu definisanja ekonomske sigurnosti rezultat su različitog pristupa ovoj problematici, nedovoljne izgrađenosti pojmovnog i kategorijalnog aparata, ali i činjenice da se ovim pitanjima, sa stanovišta nauke bave pojedinci ili institucije različite naučne provjencije i metodološkog usmjerenja.

Prilikom definisanja ekonomske sigurnosti, većina istraživača polazi od takozvanog funkcionalističkog pristupa u kome se korporativna sigurnost određuje kao zaštitna i samozaštitna djelatnost ili funkcija privrednih subjekata nezavisno od njihove veličine i načina organizovanja. S druge strane neki korporativnu sigurnost određuju kao zaseban model ili sistem organizacije bezbjednosno zaštitnih poslova unutar samog poslovnog sistema. Dakle, kod definisanja ekonomske sigurnosti prisutne su suštinske različitosti u pojmovnom određivanju ekonomske bezbjednosti, a samim tim i u pogledu njenih sadržaja.⁹

Na osnovu detaljnijeg uvoda i analize tih definicija može se zaključiti da se sadržaj ekonomske sigurnosti ponekad u potpunosti izjednačavaju sa sadržajem privatne sigurnosti. Brojni autori u svojim knjigama, udžbenicima, naučnim radovima, izlaganjima na naučnim konferencijama, seminarima, okruglim stolovima i sl., prilikom obrade ovih i sličnih pitanja ekonomsku sigurnost poistovećuju ili podvode pod pojam privatne sigurnosti ili pak između njih stavljaju znak jednakosti.¹⁰ Međutim potpuno je pogrešno, i čak nedopustivo poistovjećivati ekonomsku i privatnu sigurnost, prvenstveno zbog toga što su u pitanju potpuno različite kategorije od kojih svaka ima svoje mjesto u sistemu sigurnosti i iz razloga što je privatna sigurnost mnogo širi, sveobuhvatniji pojam sa daleko širim sadržajem od ekonomske sigurnosti. Takođe, ekonomska sigurnost, prilikom definisanja ne može se izjednačavati sa pojmom privatno obezbeđenje, niti pak sa sistemom zaštite lica, imovine i poslovanja jer su to uže predmetne oblasti koje predstavljaju samo dio onih sadržaja i aktivnosti koje obuhvata korporativna sigurnost. U suštini riječ je o pokušaju redukcije pojma i sadržaja ekonomske sigurnosti na mnogo uže kategorije. Tim prije što se pojam ekonomske sigurnost suštinski razlikuje od pojma „usluga privatnog obezbjeđenja“ u smislu standarda SRPS A. L2.001.2008.10

⁹Stajić, Ljubomir, *Izazovi korporativne sigurnosti u svtu savremenog shvatanja pojmasigurnosti*, u: Privatna sigurnost-stanje i perspektive, Fakultet za Pravne i Poslovne studije, Novi Sad, 2008; Talijan, Momčilo i Talijan, Miroslav, *Osnove za inoviranje korporativne sigurnosti*, u: Zbornik radova: „Korporativna sigurnost-rizici, pretnje i mere zaštite“, Banja Luka 2010; Kesić, Zoran, *Privatni sektor i kontrola kriminaliteta*, Dosije studio, Novi Sad 2009.

¹⁰ Vujovic, Ratko, *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.str66

Prema tome, u teoriji i praksi zbog niza objektivnih i subjektivnih okolnosti, postoje brojni primjeri razlicitog pojmovnog određenja i definisanja ekonomske sigurnosti, što je po prirodi stvari izazvalo difinicionalni kontrast i tako otežalo potpunije razumjevanje, sagledavanje, tumačenje ili pak interpretaciju ekonomske sigurnosti.

3.6 Dimenzionisanje okvira i granica predmetnog područja

Poznato je da svako predmetno područje saznanja, koje pretenduje da dobije status nauke mora prethodno imati jasno određen predmet, koji ne izučavaju druge nauke, bar ne težišno, zatim teoriju, metod i kategorijalni aparat. U zavisnosti od toga koliko su određeni i razvijeni ovi konstituensi toliko je i razvijena ili konstituisana i sama nauka. Napred navedena propozicija, odnosi se na sve naucne discipline, a time i na korporativnu sigurnost. Prema tome, najvažniji element ili konstituens koji korporativnu sigurnost cini naucnom disciplinom, jeste, upravo njen predmet izucavanja ili istraživanja. Ona je toliko autentična u odnosu na matične nauke sigurnosti ili druge posebne nauke iz tog područja, ukoliko poseduje sopstveni predmet istraživanja uz zahtjev da se on ne podudara ili ne prepliće sa predmetom istraživanja drugih nauka. Posmatrano sa tog stanovišta korporativna sigurnost se nalazi na dobrom putu ili ima sve pretpostavke da izgradi potpuno autohtoni, dakle samostalan predmet istraživanja u odnosu na druge nauke sigurnosti. Predmet istraživanja ekonomske sigurnosti možemo odrediti u širem i užem smislu riječi.

Generalno gledano, predmet istraživanja u širem smislu obuhvata sve poslove i aktivnosti koje se planski i organizovano preduzimaju od strane zaposlenih, unutrašnjih organizacionih jedinica, službi sektora i sl., menadžera preduzeca ili poslovnog sistema, ali i aktivnosti eksternih subjekata (državnih organa i agencija) u cilju stvaranja što povoljnih uslova za normalan rad i poslovanje tog privrednog subjekta, uključujući tu i identifikaciju mogućih opasnosti, prijetnji i rizika, njihovo predupređivanje ili otklanjanje njihovih posljedica. U užem smislu, predmet istraživanja predstavlja sistem ili model organizacije sigurnosti i zaštite lica, imovine i poslovanja unutar privrednog sistema, gdje se taj sistem posmatra isključivo kao samozaštitna djelatnost.

Nakon određivanja samog predmeta istraživanja, neophodno je tačno utvrditi i s tim u vezi precizno odrediti granice, odnosno tačno dimenzionirati njegove koordinate i predmetni okvir. U skladu sa tim, predmet istraživanja ekonomske sigurnosti obuhvata slijedeće elemente: projektovanje i planiranje sistema sigurnosti korporacije, procjenu ugroženosti, procjenu rizika, izradu planova i elaborata za sprovođenje bezbjednosnih procedura i postupaka, izradu bezbjednosne politike i strategije, organizovanje posebnih organizacijskih celina, sektora, službi (ili formiranje posebnih referata ili određivanje odgovornih lica) za obavljanje različitih bezbednosno-zaštitnih poslova, npr., služba obezbjeđenja, služba zaštite na radu, služba za zaštitu od požara, zaštitu životne sredine, tajnih podataka itd., Sprovođenje ili implementacija konkretnih planova, mera i aktivnosti u cilju sprečavanja incidentnih situacija, kriza, vanrednih događaja i drugih neželjenih pojava, te upotreba određenih snaga, sredstava, efektivna i sl., u saniranju nastalih posledica i preduzimanje mjera u cilju oporavka, tj., revitalizacije poslovnih procesa i cjelina, i na kraju ostvarivanje kontrole i nadzora nad ostvarivanjem funkcije sigurnosti unutar privrednog sistema. Precizno određivanje granica predmeta istraživanja ekonomske sigurnosti, kao naučne discipline pored teorijskog ima i nesumljivo praktični značaj. U prvom redu, od fundamentalne je važnosti dimenzionirati te granice, dakle odrediti njene krajnje tačke i/ili koordinate da u sadržajnom smislu preciznije odredimo koja pitanja, sadržaji ulaze u domet ove discipline i gdje su njihove granice, kako ne bi došlo, a to je česta pojava, do preplitanja ili preklapanja istog sadržaja koji se izučava kroz različite nauke.¹¹

3.7 Sistemnost i naučna izgrađenost

Za svaku nauku, a prvenstveno za one koje su u fazi razvoja, od ključne je važnosti pitanje njene naučne utemeljenosti, jednom rečju, naučne izgrađenosti. U prethodnom odeljku naglašeno da je korporativna sigurnost naučna disciplina u razvoju i da kao takva ima sve naznačene elemente, konstituense, svojstva, obilježja i slično, ali oni još nisu dosegli onaj nivo izgrađenosti ili razvoja, kao što to imaju druge društvene nauke npr., sociologija, ekonomija, pravo i sl.

¹¹ Slobodan Marković, *Osnovi korporativne i industrijske sigurnosti* Novi Sad: Fakultet za poslovne i pravne studije, 2007, str 77

Po svom osnovnom usmerenju, a imajući u vidu prirodu i karakter pojava koje izučavaju i koje su u njenom fokusu, korporativna sigurnost kao disciplina ubraja se u one discipline koje čine korpus nauka o sigurnosti. Upravo su nauke o sigurnosti matično jezgro ili referentno područje u koje ulazi zajedno sa drugim posebnim i specifičnim naukama i korporativna sigurnost. Bez obzira na postojanje velikog broja naučno-nastavnih disciplina koje sa različitih aspekata izučavaju fenomen sigurnosti, evidentno je da je i u tom pogledu moguće izvršiti podjelu na osnovne nauke i pomoćne, odnosno razvijajuće koje se kasnije granaju u specifična predmetna područja ili polja istraživanja.

U tom pogledu korporativna sigurnost spada u tzv. ili specifične, posebne naučne discipline koje imaju relativno usko predmetno područje koje predstavlja samo isječak ili fragmentirani dio segment ukupnog područja sigurnosti. Ako posmatramo te nauke, u širem kontekstu, onda proizlazi da korporativna sigurnost spada u oblast društvenih nauka. Međutim, u postojećem podzakonskim aktima u kojima je izvršena podjela i klasifikovanje naučno-stručnih i umjetničkih oblasti, nauke o sigurnosti nisu izdvojene kao zasebna grana u oblasti društveno-humanističkih nauka, mada su to sve zemlje u okruženju učinile. Nema sumnje da bi izdvajanje nauka o sigurnosti, kao zasebne grane u okviru šire oblasti u okviru društvenih nauka, ojačalo i ubrzalo put njenog daljeg osamostaljivanja, ali istovremeno i olakšalo utvrđivanje njene sistemnosti i naučne situiranosti. U naučnim i stručnim krugovima postoje različita mišljenja o sistemnosti nauka o sigurnosti, kao i o njenom mjestu u naučnim oblastima i naukama u društvu. Posljednjih nekoliko godina učinjeni su ogromni naponi radi naučnog utemeljenja sistema bezbjednosnih nauka. Uprkos brojnim osporavanjima i kritikama, u akademskoj, a zatim i široj stručnoj javnosti etabliran je stav o postojanju sistema nauka sigurnosti koji broji oko trideset različitih naučnih disciplina koje se bave pitanjima sigurnosti ili njegovim karakterističnim fenomenima. Međutim, iako sistem nauka o sigurnosti nije zvanično, društveno ili formalno verifikovan, on kao sistem egzistira u nastavno-obrazovnom procesu i istovremeno u naučno-istraživačkoj praksi. Posebna karakteristika je ta da se radi po otvorenom sistemu tako da će se proces fragmentacije naučnih saznanja nastaviti što će dovesti do stvaranja novih naučnih disciplina iz ove oblasti.

3.8 Metode izučavanja Ekonomske sigurnosti

Određivanjem ekonomske sigurnosti kao zasebne i mlade naučne discipline, upućuje na to da ona u svom izučavanju koristi već poznate metode društvenih nauka i da primenjuje specifične istraživačke metode i tehnike koje su karakteristične i prilagođene njenom predmetu istraživanja. Iako je naučno saznanje više uslovljeno epistemološkim osnovama predmeta istraživanja i teorijskim fondom, metod je saznajno najdinamičniji konstituens bezbjednosnih nauka.¹²U istraživanju bezbjednosne stvarnosti, koja je u fokusu ekonomske sigurnosti, primenjuju se brojne naučne metode, tehnike i instrumenti istraživanja. Iako se metode klasifikuju prema različitom kriterijumu, proizilazi da je za istraživanje ekonomske sigurnosti najpogodnija podela metoda po kriterijumu opštosti. Konkretno, u istraživanju njene predmetne stvarnosti, ekonomska sigurnost najčešće koristi opšte, posebne i pojedinačne metode. Da li će se u istraživanju primjeniti samo neke od ovih metoda, ili sve uveliko zavisi od širine i raznovrsnosti predmeta koje istražuju i naravno od samih istraživačkih ciljeva koji se žele postići. Od opštih naučnih metoda u istraživanju ekonomske sigurnosti, primjenjuje se statisticka metoda, komparativna metoda, te metoda modelovanja i aksiomatska i hipotetičko deduktivna metoda.

Od posebnih metoda najviše se koristi metoda analize i sinteze, metoda indukcije i dedukcije, metoda definicije i klasifikacije itd., dok se od pojedinačnih ili kako se još u metodološkoj nauci nazivaju i empirijske metode najviše koristi metoda posmatranja, eksperimenta, ispitivanja i analize sadržaja. Pojedina istraživanja zahtjevaju i upotrebu nekih drugih metoda kao što su: metode operacionog istraživanja, metode studija i slučaja i metode prognoziranja. Svaki od naprijed navedenih metoda ima posebnu funkciju u realizanju istraživanja bilo na planu sakupljanja, sređivanja ili obrade istraživačke građe, bilo u analizi podataka ili verifikaciji hipotetičkih stavova. Ekonomska sigurnost pored metoda u procesu istraživanja pojava i procesa i fenomena u okviru svog istraživačkog područja, primenjuje i čitav niz istraživačkih tehnika i instrumenata, kao što su test, anketa i intervju itd.

¹²Milošević, N., i Milojević, S., *Osnovi metodologije bezbednosnih nauka*, Policijska akademija 2001, Beograd, strana 28.

3.9 Komplementarne veze sa drugim naukama i naučnim disciplinama

Nauku o sigurnosti ne čini niz nepovezanih međusobno odvojenih predmetnih područja ili naučnih saznanja. Njihova logička povezanost, dijalekticka uslovljenost i isprepletenost, odvija se upravo unutar pojedinih naučnih disciplina koje su vremenom nastale iz ove osnovne ili matricne nauke. Discipline se stalno razvijaju (što potvrđuje njihova brojnost) i granaju, međusobno povezuju, a istovremeno se povezuju i sa naučnim disciplinama iz drugih nauka. Za nauku o sigurnosti karakteristično je da su međusobno povezane, uslovljene i da se u pogledu naučne spoznaje uveliko oslanjaju na društvene nauke, npr., sociologiju, ekonomiju, pravo, psihologiju, pedagogiju, politiku i komunikološke nauke: prirodne nauke (hemija, fizika, matematika, nauka o zaštiti životne sredine, geonauka itd.); tehničko-tehnološke nauke: (organizacione nauke, tehnološko inženjerstvo, saobraćajne, građevinske, biotehnicke i dr.) Ekonomska sigurnost je objektivno uslovljena, upućena na korištenje saznanja do kojih su došle druge nauke, iz prostog razloga što te nauke, naravno u različitom obimu, i sa posebnog aspekta, tretiraju pojedina pitanja koja predstavljaju njen istraživački interes. U prvom redu, ekonomska sigurnost po karakteru svog predmetnog područja je naslonjena na brojne ekonomske naučne discipline i njihove rezultate, kao što je ekonomija poslovanja, finansije, menadžment itd. Isto tako, ekonomska sigurnost mora da bude upoznata i da istovremeno inkorporira saznanja do kojih su došle pravne nauke: obligaciono, javno, građansko, upravno i krivično pravo itd., te političkih nauka: politički sistem, javna politika itd. S obzirom da su u domenu interesovanja ekonomske sigurnosti i pojave vezane za kriminalno, patološko ili devijantno ponašanje, nauke o sigurnosti a time i ekonomska sigurnost uspostavljaju tijesnu vezu sa kriminalistikom, kriminologijom, socijalnom patologijom i drugim disciplinama koje su težišno orijentisane na sprečavanje i suzbijanje ovih oblika protiv pravnog ponašanja. Imajući u vidu razuđenost predmetnog područja, ekonomska sigurnost je upućena i na mnoge druge nauke izvan oblasti društvenih nauka, prvenstveno na niz disciplina iz oblasti prirodnih i tehničkih nauka. Sa svim tim naukama ili naučnim disciplinama ekonomska sigurnost je prinuđena da uspostavlja komplementarne veze i odnose preko kojih ona crpi ona raspoloživa i dostupna saznanja koja su joj neophodna u istraživanju, razmatranju i analizi, prilikom uopštavanja, generalizacije i tumačenja pojedinih tematskih sadržaja koji se nalaze u opusu njenog istraživačkog polja.

3.9.1 Multidimenzionalni i interdisciplinarni karakter Ekonomske sigurnosti

U nauci, a prvenstveno u metodologiji istraživanja bezbjednosnih pojava, prevladuje stav da se ključna pitanja iz područja sigurnosti ne mogu posmatrati ili proučavati izolovano, dakle isključivo sa aspekta jedne nauke, već se moraju istraživati u širem kontekstu. Drugim riječima, tematika sigurnosti u savremenim uslovima, iziskuje potrebu objedinjavanja ili koncentraciju više nauka i korišćenje naučnih saznanja do kojih su došle neke druge nauke ili discipline. Zbog toga, s pravom se može konstatovati da je područje sigurnosti kao predmet istraživanja, u cjelini ili po segmentima interdisciplinarnog i multidimenzionalnog karaktera.¹³ Interdisciplinarni karakter ekonomske sigurnosti polazi od činjenice da se za izučavanje njenog složenog predmetnog i istraživackog kompleksa, moraju koristiti saznanja, a takođe i istraživački postupci iz drugih nauka. Odnosno, neophodna je cvršca i direktna veza različitih disciplina iz različitih naučnih područja, dakle koncentracija više nauka i njihovih potencijala u ispitivanju određenog istraživackog problema. S druge strane, multidisciplinarne ekonomske sigurnosti znaci da ova naučno - nastavna disciplina objedinjava, sintetizuje, u stvari vrši recepciju neophodnih znanja iz različitih disciplina, a koja su u bližoj ili nešto daljoj vezi sa njenim predmetom i interesovanjem. Neposredan i ocigledan primjer veze između pojedinih nauka u smislu inter disciplinarnosti i multidimenzionalnosti, ostvaruje se preko takozvanih, graničnih naučnih disciplina. One u slučaju proučavanja nekog aspekta sigurnosti, najčešće u svom nazivu imaju terminološke osnove obje nauke. Korporativna sigurnost je tipičan primjer za tu vrstu graničnih disciplina, jer u svom nazivu ima riječ korporativno što asocira na oblast ekonomije i što u svom predmetnom smislu ima sadržaje koji su čisto ekonomske prirode.

Osim, ovog naziva susrećemo još sličnih primjera kao što su ekonomska sigurnost, sigurnost poslovanja, sigurnost prirodnih resursa, sigurnost informacionih sistema, zaštita intelektualne svojine, etika sigurnosti, energetska sigurnost, menadžment sigurnosti, zdravlje i sigurnost na radu, sigurnost finansijskog poslovanja itd.¹⁴

¹³Savić, Andreja i Stajić, Ljubomir , „*Osnovi civilne sigurnosti*“, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2006, strana 12.

¹⁴ Petrovic, P.: *Kontrola i nadzor privatnog sektora sigurnosti*, Revija za sigurnost – strucni casopis o korupciji i organizovanom kriminalu, broj 5, Centar za bezbednosne studije, Beograd, 2008.,str22

3.10 Značaj i cilj izučavanja Ekonomske sigurnosti

Naucno proucavanje ili istraživanje ekonomske sigurnosti ima jasno određen značaj i definisan cilj. Pored teorijskog cilja, koji je opredjeljen ili konkretizovan predmetom istraživanja, pravicima istraživanja i verifikovanim rezultatima, teorijski cilj ima i svoju upotrebnu, a to znači praktičnu vrijednost, pa se s toga ekonomska sigurnost može smatrati primjenjenom disciplinom, čija teorijska saznanja imaju aplikativni karakter. *Značaj naučnog izučavanja može biti: društveni, naučni i pedagoški.*

Društveni značaj proizilazi iz realne potrebe da se problematika zaštite ljudi, imovine i poslovanja u turbolentnom okruženju sagleda u cjelini i sa svih aspekata. To između ostalog podrazumjeva da se posebna pažnja posveti bezbjednosno zaštitnom kompleksu, bez koga nije moguće osigurati normalno funkcionisanje bilo kog privrednog subjekta, pa time i korporacije. *Prakticni značaj* proučavanja sastoji se u potrebi neprekidnog unapredenja praktičnog delovanja brojnih subjekata u smislu sopstvene zaštite ili samozaštite od novih prijetnji i modaliteta ugrožavanja. Teorijski značaj je u velikoj mjeri determinisan sintetičkim shvatanjem ili relacijskim odnosom koji postoji između teorije i prakse. Naime, od teorije se očekuje da utvrđuje korelacijske funkcionalne i uzročno posljedične veze (što je zapravo suština egzistiranja svake nauke) koje postoje u predmetu područja koja pokriva ekonomska sigurnost, a dok naucna obrada prakse rezultira sistematizacijom i klasifikacijom saznanja i iskustva, teutvrđivanjem određenih pravila, zakonitosti i preporuka za najefikasnije po mogućnosti spriječavanje, a zatim i eleminisanje opasnosti i njihovih posljedica koje ispoljavaju po zaštitu lica, imovine i poslovanja korporacije. Upravo takva teorijska saznanja omogućiće subjektima u menadžmentu sigurnosti da bolje sagledaju, procjene opasnosti i rizike i da shodno tome organizuju i upravljaju sistemom ekonomske sigurnosti unutar kompanije. Na kraju, *pedagoški značaj* proučavanja ovog fenomena svodi se na prenošenje dobijenih znanja kroz proces obrazovanja ili edukacije svih onih subjekata koji na bilo koji način učestvuju u ostvarivanju bezbjednosno zaštitnih aktivnosti, ili imaju status zaštitnog referentnog objekta.

4. Strategijsko planiranje sigurnosti u poslovnim sistemima

Planiranje predstavlja jednu od važnijih i ključnih funkcija i pretpostavki strateškog upravljanja posebno u većim poslovnim sistemima, kao što su korporacije. U suštini, strateško upravljanje je jedinstven, visokokordiniran i sinhronizovan proces uspostavljanja dugoročnih ciljeva organizacije, određivanje pristupa za postizanje tih ciljeva, kao i njihova implementacija, praćenje-kontrola i vrednovanje.¹⁵ U sklopu toga, strateško upravljanje se dijeli na tri međusobno povezana osnovna procesa, i to: strateško planiranje, implementacija strategije i kontrola i vrednovanje strategije. Mada ima mnoštvo definicija, strateško planiranje nije ništa drugo, nego definisanje strategije preduzeća. Gledano sa tog stanovišta, strateško planiranje obuhvata analizu stanja preduzeća u okruženju u kome se nalazi i definisanje strateškog usmjerenja preduzeća kroz detaljni strateški plan. Prilikom definisanje vizije, misije, kao i analize stanja i sposobnost preduzeća, te kvantifikovanja strateških ciljeva, neophodno je uzeti u obzir bezbjednosni aspekt. Drugim riječima, u proces strateškog planiranja, moraju biti ugrađene bezbjednosne dimenzije i sadržaji budućeg razvoja i poslovanja preduzeća. Stoga, postoji mnoštvo opravdanih razloga zašto se u strateško planiranje preduzeća mora uključiti i bezbjednosno zaštitna komponenta. Kad je u pitanju poslovni sektor, sigurnost i njegova zaštita, ostvaruju se putem sistema tj., organizacijskog modela-ekonomske sigurnosti. Na osnovama takvog pristupa korporativna sigurnost se tretira kao strateška funkcija kompanije, shodno tome strategija ekonomske sigurnosti, kao dio šire strategije preduzeća, ostvaruje se na funkcionalnom nivou i pripada jednoj od funkcijskih strategija poslovnog sistema. Stoga, strateško planiranje bezbjednosne strategije je izuzetno složen i kompleksan zadatak, jer iziskuje visok stepen koordinacije i usklađivanja sa drugim segmentima i funkcijskim strategijama unutar korporacije. Osim toga, strateško planiranje sigurnosti odvija se kroz fazni postupak koji, obuhvata nekoliko međusobno povezanih faza: projektovanje, definisanje strategije sigurnosti, dizajn procesa ekonomske sigurnosti, implementacija tog procesa i na kraju kontrola procesa ekonomske sigurnosti. Svaka od navedenih faza, prema nekim autorima, može imati i određen broj podfaza ili podvarijanti.

¹⁵Ivandić, Vidović, Darija, *Korporativna sigurnost*, Udruga Hrvatskih menadžera sigurnosti, Zagreb, 2011, strana 24.

S druge strane, drugi autori, polazeći od različitih teorijskih i organizacionih modela, imaju potpuno nov pristup u vezi planiranja ekonomske sigurnosti, ali je on teško primjenjiv, za naše uslove, pa i iz tih razloga izostavljen u smislu dubljih elaboracija.

4.1. Projektovanje sistema ekonomske sigurnosti

U svim do sada poznatim modelima, projektima, razvojnim pristupima i sl., projektovanje se uzima kao polazna, inicijalna faza bilo kog poslovnog procesa, pa tako i sigurnosti. Projektovanje sistema ekonomske sigurnosti treba posmatrati, prije svega, kao proces, koji ima svoju dinamiku, sljed aktivnosti, tehnologiju i metodologiju rada i sl. Kod procesa projektovanja sistema ekonomske sigurnosti, koriste se različiti modeli projektovanja, od kojih svaki ima svoje prednosti i nedostatke. ¹⁶Ipak, većina praktičara, s obzirom na razuđenost i složenost bezbjednosnih sadržaja, najčešće kao polaznu osnovu uzima model vodopada. Budući da je zasnovan na principu životnog ciklusa sistema, rezultati prethodne faze, služe kao ulazni podaci za sljedeću fazu, a naredna faza može da započne, tek kada je prethodna završena. U tom kontekstu, faze projektovanja su: planiranje sistema, analiza, dizajniranje ili projektovanje, razvoj, testiranje, eskontacija i održavanje. Proces projektovanja sistema sigurnosti i zaštite u nešto modifikovanoj varijanti, s obzirom na tematiku na koju se odnosi, sadrži sljedeće elemente: identifikacija vrijednosti preduzeća, sa posebnim naglaskom na kritične i ugrožene vrijednosti; određivanje stepena kritičnosti ili ugroženosti; identifikacija prijetnje (oblika ugrožavanja); utvrđivanje vjerovatnoće ostvarenja prijetnje; utvrđivanje nivoa rizika; određivanje prihvatljivosti rizika po rad preduzeća; definisanje sistema sigurnosti i zaštite preduzeća, uključuje identifikaciju postojećih elemenata, potrebu inoviranja i dogradnje novih elemenata, zatim kreiranje ili dizajniranje sistema i na kraju provjera i modifikacija sistema u praksi. Navedeni pristup je jako raširen na prostoru BiH što potvrđuju i brojni primeri sistema iz prakse. S druge strane, na prostoru bivših republika, koje preferiraju i već duži niz godina primjenjuju zapadne modele, teorijski je definisan, a praktično razrađen jedan potpuno drugačiji prilaz procesu projektovanja.

¹⁶Mandić, Goran, *Sistemi obezbeđenja i zaštite*, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2007, strana 257

4.2. Procjena rizika i ugroženosti

Bez obzira na vrstu djelatnosti i veličinu, obim proizvodnje i prostornu dimenzionisanost tržišnu pozicioniranost, poslovne organizacije su danas izložene riziku tržišnih promjena neizvjesnosti. Procjena i predviđanje budućih ishoda na tržištu, bilo domaćem, bilo stranom, su nezaobilazan element strategije svake organizacije. Glavna pitanja koja organizacija mora da razrješava su: kako zaštititi svoje poslovanje i poziciju u privrednom sistemu, u otežanim uslovima privređivanja ili ako se tržišna predviđanja ne ostvare i koji su instrumenti zaštite za slučaj ostvarenja neizvjesnih ishoda? S obzirom da je rizik konstanta, organizacije su prinuđene da posluju i opstaju u uslovima rizika, te stoga moraju sa njime i da upravljaju. On se može smanjiti ali se ne može eliminisati. Upravljanje rizikom, ili risk management se najčešće definiše kao prateća upravljačka funkcija gdje se sve preduzetničke aktivnosti organizaciji ka mogućim rizicima ipri tome se ispituju i kontrolišu u pogledu moguće potencijalne smetnje, da bi se preduzeće osposobilo da upravlja takvim potencijalnim smetnjama i opasnostima. Upravljanje rizikom je važno za širok spektar industrije, od malih preduzimača do velikih kompanija koje rade po cijelom svijetu, od organizacija koje svoje aktivnosti ograničavaju na svoje sopstvene prostorije do onih koje svoje aktivnosti obavljaju na otvorenom prostoru (izgradnja tunela, mostova, itd.), od onih koji proizvode bezopasne proizvode do onih koji proizvode veoma toksične ili eksplozivne proizvode. Osnovna svrha izrade i primjene procjene rizika, je stvaranje uslova za donošenje efikasnih i efektivnih odluka u procesu zaštite lica, imovine i poslovanja preduzeća, ali i za usvajanje strateških odluka od strane menadžmenta preduzeća. Procjena rizika je integralni dio procesa upravljanja rizikom i predstavlja cjelovit postupak identifikovanja potencijalnih opasnosti, analize i procjena rizika.¹⁷

¹⁷Keković, Zoran i dr., *Procjena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja*, Centar za analizu rizika i upravljanje krizama, Beograd 2011, strana 105.

4.2.1. Metodologija procjene rizika

Usvajanjem nacionalnog standarda za procjenu rizika SRPS A.L2.003.Društvena sigurnost Procjena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja (2010), postupak procjene rizika je upotopunosti standardizovan, tako da se sprovodi tačno po utvrđenom redosljedu, uz primjenuodgovarajućih tehnika i postupaka. U cilju sprovođenja tog postupka i primjeni datihstandarda, razradena je i metodologija procjene rizika u ovoj oblasti. U sklopu usvojenogstandarda, razvijena je jedinstvena metodologija procjene rizika u zaštiti lica, imovine iposlovanja, sa jasno određenjim kriterijumima i načinima kvantifikovanja nivoa rizika, unjemu su data konkretna i precizna uputstva, vezana za principe, proces i adekvatnu implementaciju rezultata procjene rizika u funkciji donošenja odluka od strane menadžemtapreduzeća. Između ostalog, procjena treba da jasno i precizno odredi potreban nivo sigurnosti i zaštite resursa sa kojim raspolaže poslovni subjekt. Stručnjaci sa pravom ističuda je najveća praktična vrijednost primjene standarda i preporučene metodologije, ogleda u utvrđivanju da li nivo sigurnosti organizacije odgovara procjenjenom stepenu rizika.Ukoliko se utvrdi da on ne odgovara, što je inače česta pojava, tada je moguće primjenomo dgovarajućih tehnika i postupaka doći do uzroka tih izraženih disproporcija, a zatim i do modifikovanja sistema sigurnosti i podizanja sigurnosti na viši nivo.

Pojednostavljeno rečeno, procjena rizika diktira opseg i nivo mjera kontrole i rizika za sve vrste i kategorije zaštite vrijednosti.Iako postoje različiti pristupi, a samim tim i podjele, većina autora uglavnom razlikuje slijedeće faze u sistematskom procesu upravljanja rizikom:

- _ Identifikacija potencijalnih opasnosti
- _ Analiza rizika
- _ Ocjena rizika
- _ Tretman rizika
- _ Izbor metode i instrumenata za upravljanje rizikom
- _ Kontrola rizika

Sve ove aktivnosti slijede jedna drugu u nekom logičkom redu i zato se mogu shvatiti kao jedan niz faza u procesu upravljanja rizikom.

4.2.1.1. Identifikovanje potencijalnih opasnosti

Privredni subjekti su, kao što je to već naprijed istaknuto, izloženi najrazličitijim opasnostima koje, svaka na svoj način mogu prouzrokovati štete različitog intenziteta. Stoga je, identifikacija izvora opasnosti i prirode rizika i neizvjesnosti, koja je povezana sa aktivnošću ili fenomenima koji se razmatraju, prvi korak u procesu procjene rizika. Važan aspekt postupka identifikacije je sagledavanje izloženosti rizicima, odnosno potencijalnim opasnostima, a time i štetama koje su povezane sa određenim tipom rizika, kod sledećih kategorija: fizička sredstva, finansijska sredstva, ljudski resurs i odgovornost. Preduzeće ima potrebu da bliže markira ili identifikuje potencijalne opasnosti, faktore rizika, događaje, kao i njihove potencijalne posljedice, sa ciljem sastavljanja sveobuhvatne liste ili kataloga opasnosti, koje mogu rezultovati negativnim posledicama. Preliminarna analiza, ili identifikacija potencijalnih opasnosti tj., rizika, na praktičnom planu, vrši se po grupama opasnosti kako je to utvrđeno standardom SRPS A:L2.003 2010.:

- _ opasnosti u okviru opštih poslovnih aktivnosti
- _ opasnosti po sigurnost i zdravlje na radnom mjestu i u radnoj okolini
- _ pravne opasnosti
- _ opasnosti od nezakonitog protivpravnog djelovanja interni i eksternih subjekata
- _ opasnosti od požara
- _ opasnosti od elementarnih nepogoda i drugih nesreća, i
- _ opasnosti od neusaglašenosti sa standardima

Ne postoji jedna, jedinstvena metoda ili tehnika za identifikaciju rizika, jer svaka od njih ima određene slabosti. Izbor metode zavisi od prirode posla kojom se neka firma bavi, od obima poslovanja i od eksperata koje ta firma zapošljava da se bave ovim poslom. Prema standardu ISO/IEC 31010, preporučuje se korišćenje sljedećih tehnika: strukturisani ili polustrukturisani intervju, delfi-tehnika, „grmljavina ideja“, analiza korišćenjem „liste provjere“, preliminarna analiza hazarda i operativnosti, analiza hazarda i kritičnih kontrolnih tačaka, analiza scenarija i drugi postupci. Identifikacija rizika, znači prepoznavanje spoljašnjih i unutrašnjih faktora za poslovanje privredne organizacije. Spoljašnji faktori su mnogobrojni. Sa veličinom preduzeća, raste i lista potencijalnih rizika. Najveći uticaj ima djelovanje tržišta i tehnološki proces. Unutrašnji faktori su odraz: strategije i organizacije preduzeća, planiranja i vođenja, sposobnosti menadžmenta i efikasnosti poslovanja.¹⁸Nakon identifikovanja onoga što bi moglo da se desi, neophodno je uzeti u razmatranje i uzroke koji pokazuju do kakvih posljedica može doći. Sledeći korak predstavlja, izrada matrice rizika koja jasno pokazuje izloženost organizacije i njenih ključnih vrednosti i potencijalne efekte na organizaciju u cjelini, ili na pojedine zaštićene vrijednosti.¹⁹

4.2.1.2. Analiza rizika

Analiza rizika, u praksi, svodi se uglavnom, na razmatranje i dubinsko sagledavanje uzroka i izvora potencijalne opasnosti, njihovih posledica i verovatnoću pojavljivanja. To podrazumjeva, pored ostalog, razlaganje rizika na faktore rizika i utvrđivanje značajnosti i međusobnih uticaja tih faktora. Sveobuhvatna i objektivna analiza je dobra osnova za klasifikaciju rizika. Tokom analize, sam rizik se posmatra kao niz događaja počevši od inicijalnog događaja, a zatim kao niz međudogađaja zavisnih od uticajnih faktora, pa do mogućeg ostvarenja posljedice ili štete.

Osnovni cilj analize je da se odvoje manje prihvatljivi rizici, od glavnih rizika, i osigurati podatke za vrednovanje i postupanje sa rizikom. Stepen rizika određuje se vezom između vjerovatnoće (ucestalost ili mogućnost) i posljedica (uticaj ili opseg efekta) ako se rizik pojavi.

¹⁸Šabović, Šerif, *Upravljanje rizikom u uslovima krize*, u Zborniku radova „Menadžment 2010“, Kruševac, 2010, strana 478

¹⁹ Kekovic Zoran, *Sistemi sigurnosti-hrestomatija*, Fakultet za sigurnost, Beograd 2007.str55

4.2.1.3. Ocjena rizika

Kada se završi postupak analize prelazi se na ocjenu rizika, koja obuhvata poredenje stepena rizika, koji su pronadjeni u toku procesa analize i kriterijuma za rizike koji su dobijeni u toku razmatranja citavog konteksta. Svrha ocjene rizika, ogleda se u pružanju pomoći prilikom donošenja odluke, koje rizike treba tretirati, a koje treba izostaviti. Pošto se rizici identifikuju i analiziraju, potrebno ih je i izmeriti, odnosno, (pr)oceniti njihovu frekvenciju i intenzitet. U suštini, merenje rizika je procenjivnje važnosti koje rizik ima za neku organizaciju.

Ova operacija ima kritičnu ulogu u sveukupnom procesu ocjene rizika, a mjerenje je samo jedan njegov dio, jer je to osnova za dalji postupak i odabiranje načina za kontrolu rizika. Cilj objektivne ocjene rizika je da se magloviti utisci ili apstraktne kategorije zamjene čvrstim činjenicama i numeričkim podacima. Mogućnosti za postizanje ovog cilja ograničene su stepenom kvaliteta informacija koje stoje na raspolaganju za pripremu date procene. Kao i u svakoj oblasti upravljanja, dobre, tacne i proverljive informacije su bitne da bi mogla da se obezbede realna predviđanja i efikasno alociranje resursa. Adekvatna procjena rizika, pa tako i ova faza, zahtjevaju primjenu ekspertskeg znanja iz relevantnih oblasti (poslovanja ili sigurnosti), za sagledavanja podataka i primjenu kvalitativnih i kvantitativnih metoda, koje karakterisu posmatranje rizika i njegovo upravljanje. Ekspertske ocjene se češće koriste za kvalitativnu, nego za kvantitativnu ocjenu rizika zbog činjenice da ekspertske ocjene mogu biti podložne predrasudama, pristrasnosti, interesima i sl., one nisu prihvaćene kao pouzdan, već kao nužan pristup u kvantifikovanju, odnosno procjeni rizika. Praktično mjerenje rizika ili procjena budućih finansijskih troškova, koji su posljedica rizika, veoma je teško zbog nedostatka praktičnog uputstva koje pokriva pojedine rizične situacije. Zbog toga se radi o kompleksnom procesu, koji zahtjeva stalnu provjeru sopstvenih predviđanja u odnosu na stvarne rezultate. Zadatak ocjene, a time i mjerenje rizika, je da se nađe najvjerojatnija frekvencija događanja i intenzitet datog rizika izražen kao direktna ili indirektna šteta na osnovnim i obrtnim sredstvima. Intenzitet štete može da bude moguć i vjerovatan. Frekventnost štete je, kao što je to već naprijed rečeno, mjera koja pokazuje koliko se prosječno često neka šteta događa.

4.2.1.4. Tretman rizika

Konacno, tretman rizika, obuhvata izbor jedne ili više opcija za postupanje sa rizikom i primjenu tih opcija, odnosno izbor opcija za kontrolisanje ili ublažavanje rizika, i opcija za izvodljivost, kao i analizu cijena i očekivanih koristi.

U suštini svi ovi postupci, kod procjene rizika, treba da olakšaju menadžmentu preduzeća odluke o tome koliko je i od čega poslovanje preduzeća ugroženo, tj., koliki je nivo izloženosti, ugroženosti i povredivosti preduzeća u cjelini, u odnosu na te pretnje i rizike i shodno tome kako treba da bude konfiguracija sistema sigurnosti i zaštitnih mehanizama, koji ce biti u stanju da spriječe ili amortizuju ugrožavajuće udare na preduzeće u cjelini ili pojedine njegove segmente.

4.2.1.5. Izbor metode i instrumenata za upravljanje rizikom

Nakon dobro obavljene identifikacije, analize, ocjene i tretmana rizika, što podrazumjeva određivanje tipa, frekvencije i intenziteta rizika, vrši se izbor odgovarajuće metode za upravljanje rizikom, koja u velikoj meri zavisi od gore navedenih karakteristika rizika. Primena mjera za tretman neprihvatljivih rizika, iziskuje potrebu da privredna organizacija, prilikom izrade procene, redukuje nivo rizika na prihvatljiv nivo. Primena metoda za upravljanje rizikom, ili obrada rizika, kao se to naziva u literaturi, u nekoj organizaciji može da se zasniva na kriterijumima koji se u cjelini gledano primjenjuju u skoro svim upravljačkim aktivnostima, a to je balansiranje između dobiti, odnosno koristi koju data metoda donosi i troškova koje ona stvara. Ova faza u procesu upravljanja rizikom obuhvata metode, alatke, instrumente, strategije i procese, ili pak, primjenu određenih mjera koji omogućavaju izbjegavanje, prevenciju, smanjenje ili na neki drugi način regulisanje frekvencije i/ili intenzitet (veličinu) štete i drugih neželjenih efekata. U praksi, susrećemo, po mnogo cemu dva različita pristupa, gdje prvi insistira na primeni mjera, a drugi izboru metoda za ublažavanje ili eliminaciju rizika. Prvi pristup, u cilju smanjenja nivoa rizika od dejstva negativnih posljedica i identifikovane potencijalne opasnosti sugerise da poslovna organizacija mora preduzeti jednu, ili kombinaciju sljedećih mjera: izbjegavanje rizika, smanjivanje vjerovatnoće dešavanja, smanjivanje posljedica potencijalne opasnosti i zadržavanje ili prihvatanje rizika.

Drugi pristup, cijeli proces upravljanja rizikom, a time i njegov tretman, uključujući tu i njegovu kontrolu, bazira na adekvatnom izboru odgovarajućih metoda, tehnika i strategija.²⁰ Mada metode za upravljanje rizicima mogu da se razlikuju od jedne do druge organizacije, ipak postoje neke tipične metode i tehnike za tretman rizika. Ove metode i tehnike obuhvataju:

- _ Metode fizičke kontrole (izbjegavanje, preventivu i smanjenje rizika),
- _ Metode finansijske kontrole (preuzimanje i prenos rizika) i
- _ Metoda internog smanjenja rizika (diverzifikacija i investiranje u informacije)

Koja će se od ovih metoda primjeniti, i u kojoj mjeri, isključivo zavisi od veličine potencijalnog gubitka, njegove vrijednosti i sredstava koje su nekoj organizaciji na raspolaganju za pokrivanje štete kada one nastanu. Ipak, konačna odluka zavisi od politike firme ili kompanije, odnosno spremnosti da pojedine rizike prihvati, a druge da pokuša ublažiti ili eliminisati. Sve informacije koje se dobiju u toku procesa upravljanja rizikom treba sačuvati i arhivirati u skladu sa uputstvima koje sadrži navedeni standard.

4.2.1.6. Kontrola rizika

Prema novim standardima, svi elementi procjene rizika moraju da budu podvrgnuti kontroli i reviziji. U praksi, ona se sprovodi putem redovnih provera, periodično ili iznenada u skladu sa zahtjevima menadžmenta. Usvojeni nacionalni standardi za procjenu rizika, sugerišu da organizacija uspostavi procedure bilježenja aktivnosti procjene rizika, a to, između ostalog, podrazumjeva arhiviranje dokumenata vezanih za procjenu rizika, bilo u klasičnoj, bilo u elektronskoj formi. Izrada zasebnih bilješki, izveštaja, te postojanja arhive, odnosi se na potrebu izvještavanja-redovnog ili vandrenog, kako uprave preduzeća, tako i šire javnosti, i najzad vršenja naknadnih analiza u cilju ažuriranja i eventualne korekcije postojeće procjene rizika.

²⁰Vujović, Ratko, *Upravljanje rizicima i osiguranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009, strana 129.

U sklopu realizacije ove faze, privredni subjekti imaju obavezu da posebnom odlukom o formiranju arhive, detaljnije preciziraju i druga relevantna pitanja kao što su: stepen osjetljivosti tajnosti podataka i mjere zaštite, period čuvanja, mjere u vezi pristupa, pronalaženja i skladištenja podataka, te niz pravno-regulatornih i operativnih postupaka vezanih za postojanje arhive. Količina dokumenata, informacija i uopšte podataka, koji će biti arhivirani, direktno zavisi od velicine preduzeća i osnovne djelatnosti sa kojom se bavi, kao i od samog pristupa menadžmenta tom pitanju. S tim u vezi, mala preduzeća će imati daleko manje arhive, nasuprot onim velikim gdje će ta količina i obuhvat dokumenata biti daleko veći, jer su po prirodi stvari njihove potrebe i obuhvat svih aktivnosti u pojedinim fazama jako izražene.

4.3 Mapiranje rizika

Postupak mapiranja rizika, odnosno dobijenih rezultata u toku procesa procjene rizika, a posebno tretmana, mogu se ucrtati na topografske ili geografske karte ili uz pomoć grafičkog dizajna predstaviti u različitim aplikacijama. Naravno da cijeli taj postupak mapiranja ima smisla samo za veće poslovne sisteme koji imaju razgranatu, a ponekad i dislociranu infrastrukturnu mrežu gdje su poslovni procesi, kao i sama organizacija rada, dislocirani na više lokacija. U takvim slučajevima, a posebno ako se radi o kompanijama koje su zbog prirode svojih tehnoloških procesa, izložene visokom tehnološkom riziku, npr., oblasti rudarstva, hemijske industrije, energetike i sl., a u cilju bolje preglednosti i operativnog delovanja menadžmenta, postoji potreba izrade karte rizika. Pored operativnog značaja, karta rizika će korisno poslužiti i svim drugim neposrednim izvršiocima poslova sigurnosti i zaštite u okviru preduzeća da bolje uoče kritične ili neuralgicne tačke, ne samo u procesu rada, nego i u cjelokupnom poslovanju preduzeća. Karta rizika, zajedno sa drugim elementima koje čine plan procjene rizika ili ugroženosti preduzeća, predstavlja sastavni dio plana sigurnosti preduzeća ili kompanije i zbog svoje osjetljivosti i značaja, koristi se i čuva po posebnom režimu zaštite.²¹

²¹ Davidovic, D.; Kešetovic, Ž.: *Profesionalizacija i partnerstvo javnog i privatnog sektora sigurnosti u Srbiji – Pretpostavke i prepreke*, Nauka – Sigurnost – Policijska akademija, Beograd, 2007 str62

4.4 Formulisanje strategije sigurnosti korporacije

Kada se završi proces procjene rizika, dakle nakon detaljnog uvida u ugroženost, izloženost, ranjivost i povredivost preduzeća u odnosu na pojedine prijetnje i rizike, top menadžment ili konkretno menadžment sigurnosti, preduzima niz koraka radi uoblčavanja, definisanja i koncipiranja strategije sigurnosti. Strategija sigurnosti predstavlja“ krovni“ strateški dokument, koji predstavlja polaznu osnovu za formulisanje užih strategija, a time i izradu svih drugih strateških dokumenata. S obzirom da koncept ekonomske sigurnosti još nije doktrinarno i pravno zaokružen, u praksi se javljaju brojne nedoumice i dileme u vezi sljedećih pitanja: koja preduzeća, s obzirom na veličinu treba da imaju strategiju sigurnosti; šta treba ona da sadrži, tj., koju strukturu i elemente treba da ima, šta treba da obuhvati, šta je cilj i svrha njene izrade i možda najvažnije, koji je postupak njene izrade itd. Budući da ne postoji, za sada, prihvaćena metodologija izrade, niti, pak, postoji zakonska obaveza za formulisanje tog dokumenta, preduzeća na različite načine prilaze rješavanju tog pitanja. I sasvim letimičan uvid pokazuje da praksa obiluje šarenilom, kako u smislu izrade, tako i u pogledu sadržaja strategije sigurnosti korporacija. Određenih pokušaja standardizacije i definisanja metodologije izrade takvih dokumenata je bilo, ali se ona ne odnose na preduzeća, već pretežno na državne organe ili društvene institucije.²²U drugim, susjednim državama, situacija na tom planu je nešto povoljnija, jer su od strane nadležnih državnih organa, usvojene odgovarajuće metodologije ili je cijeli postupak, vezan za izradu ovih dokumenata, pravno normiran. Tako, npr., kompanije u Hrvatskoj u toku izrade svojih internih dokumenata, koriste recepture, tehnike, standarde i norme koje su bliže razradene u metodologiji izrade strateških dokumenata, usvojenih od strane vlade.

Postojeće analize, ukazuju da strategiju sigurnosti uglavnom rade veliki poslovni sistemi, kao što su, kompanije, korporacije, holdinzi i sl., nezavisno od toga da li su u privatnom (domaćem ili stranom) ili državnom vlasništvu. Preduzetnici, mala i srednja preduzeća, po pravilu, nemaju takva dokumenta, osim onih koji posluju sa inostranstvom, pa su stoga prinuđeni da u okviru svoje poslovne strategije imaju i segment sigurnosti.

²²Tipičan primer utvrđivanja standarda prilikom izrade strateških dokumenata, a pre svega u pogledu njihove strukture, sadržaja i metodologije izrade, predstavlja nedavno usvojen akt: Uredba o strukturi, metodologiji izrade, načinu usklađivanja razvojnih dokumenata, načinu sprovođenja javne rasprave, kao i načinu i rokovima izlaganja na javni uvid razvojnih dokumenata regionalnog razvoja (Sl. Glasnik, Republike Srbije, br. 015/2011).

U načelu, strategija sigurnosti mora da se naslanja na širu, ili globalnu strategiju korporacije, i mora biti usklađena sa njenom misijom, vizijom, a prvenstveno, mora biti u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva korporacije. Osim toga, strategija sigurnosti mora biti održiva, sveobuhvatna i prilično fleksibilna, pošto se donosi za duži period.

Sam tok izrade strateških dokumenata u preduzeću odvija se u dvije faze i to:

(1) institucionalna, u kojoj se donosi odluka o izradi strategije, formira tim eksperata i stručnjaka za njegovu izradu i planiraju sredstva i resursi u smislu tehnicke i logisticke podrške; i

(2) organizaciona faza, koja je ujedno i najvažnija, jer se kroz nju realizuje sam proces izrade i formalizacije strategije sigurnosti. Organizacija procesa izrade tog dokumenta, može se uslovno podeliti na pripremni, strateški i operativni dio, sa unapred zacrtanom dinamikom i metrikom rada. Pošto su u pitanju značajni, jako osetljivi i povrh svega izuzetno složeni poslovi, uobicajena je praksa da se pored profesionalnog kadra unutar kompanije za izradu navedenih dokumenata, po potrebi, angažuju stručnjaci i eksperti specijalističkog profila ili specijalizovane agencije za pružanje usluga sigurnosti.

Bez obzira na sadržaj, konfiguraciju ili sam postupak izrade, izražena je potreba da se svi ti elementi i strategije objedine, sistematizuju, razrade, ili jednostavno rečeno, formatizuju u jedan zvanični (u pisanoj formi) dokument. Nesporno je, a to je i praksa potvrdila, da postoje brojne prednosti i koristi za kompaniju donosi, a kasnije i sprovodi strategiju sigurnosti: ²³

_ pomaže organizaciji, a prvenstveno menadžmentu u procesu ekonomskog upravljanja

_ pruža smjer i referentnu tacku za uspostavljanje prioriteta, budući da je neposredno vezana za poslovnu strategiju, u uskoj je vezi sa sistemom upravljanja rizikom u organizaciji, i stvara odbrambene mehanizme i kapacitete u pogledu ranjivosti organizacije

_ pruža pomoc pri poslovnom odlucivanju, tj., donošenju odluka na strateškom ili operativnom nivou

_ služi kao praktični vodič za rad menadžera i službi sigurnosti

_ omogućava svim radnicima bolje razumevanje značaja i uloge sigurnosti

²³ Ivandić, Vidović, Darija, *Korporativna sigurnost*, Udruga Hrvatskih menadžera sigurnosti, Zagreb, 2011, strana 42.

- _ pruža radni okvir kako funkciju sigurnosti integrisati u poslovni sistem
- _ pomaže proaktivnom pristupu u rješavanju bezbjednosnih problema
- _ omogućava mjerenje, performansi bezbjednosnih aktivnosti, i upozorava na potrebne korekcije ili modifikacije
- _ pomaže u zaštiti organizacijskog profita, ugleda, brenda, imovine, kupaca, dobavljača i zaposlenih lica
- _ poboljšava korporativnu održivost i promjenljivost

Strategija sigurnosti, može imati i druge aplikativne vrijednosti na planu razvoja korporativnih komunikacija, edukacije itd.

4.4.1. Sadržaj i elementi strategije

Što se tice samog sadržaja, uprkos različitim pristupima i vidnom šarenilu, koje vlada po tom pitanju, moguće je na osnovu uvida u postojeće strategije sigurnosti velikih kompanija ustanoviti sljedeću njenu strukturu:

- _ uvod (uloga i značaj strategije u širem okruženju)
- _ presek stanja (iscrpan ili detaljan pregled svih relevantnih komponenti vezanih za preduzeće)
- _ nacela (osnovne premise na kojima se gradi strategija)
- _ vizija (određivanje željene pozicije)
- _ ciljevi (elementi kojima se ostvaruje projektovana vizija)
- _ faktori uspjeha (faktori koji pomažu ili ometaju ostvarenje cilja)
- _ strateški razvoj (popis, značaj i vremenski slijed mjera i aktivnosti)
- _ pretpostavke (resursi, kompetencije)
- _ pravni okvir (uloga prava)

_ inicijative i preporuke (način organizovanja sopstvenih bezbjednosno zaštitnih efekta u eliminisanju rizika ili otklanjanju nastalih posljedica)

_ oblici komunikacije i saradnje (sa državnim, društvenim i privatnim organima i institucijama)

Predloženu strukturu treba shvatiti samo kao jedan primjer, tj., ilustraciju, a u praksi ona će svakako varirati i mijenjati taj sadržaj saobrazno samim potrebama i zahtjevima kompanije. Značajno je istaći i to da se strategija sigurnosti jedne kompanije ne može kopirati i primjenjivati za potrebe druge kompanije, jer su u pitanju potpuno različiti parametri. Pošto kompanije imaju različitu fizionomiju i organizaciju, one iskazuju i različite poslovne potrebe i ciljeve a samim tim i sigurnosne zahtjeve. Različita preduzeća, iskazuju i različite regulatorne zahtjeve. Čak i u istoj privrednoj grani, ako su u pitanju dvije iste kompanije koje se bave istom ili slicnom delatnošću, mogu se pojaviti i različiti bezbjednosni zahtjevi, prije svega zbog razlika u poslovnoj strategiji, uključujući tu i razlike u pristupu, dakle tretmanu i pozicioniranju sigurnosti unutar kompanije. U određenim situacijama struktura strategije sigurnosti može biti i pojednostavljena ukoliko to dozvoljava sama procjena ugroženosti, s jedne, ili poslovna strategija s druge strane. U tom kontekstu preovladuju mišljenja stručnjaka da nije od esencijalne važnosti sadržaj odnosno struktura strategije, koliko je značajno i bitno njeno doslovno sprovođenje, tj., implementacija. Primjera radi, bezbjednosni zahtjevi i potrebe jedne kompanije iz oblasti saobraćaja, nisu iste kao što su zahtjevi kompanije iz oblasti hemijske industrije. Zbog izražene dinamike poslovanja, tehnološkog razvoja, te oscilacija u obimu i intezitetu ugrožavanja, strategiju sigurnosti treba periodično ažurirati radi usklađivanja nametnutih potreba sa objektivnim mogućnostima kompanija.

4.5 Definisane politike sigurnosti poslovnih sistema

Politika sigurnosti poslovanja je drugi značajan element upravljanja korporacijom i ona predstavlja sastavni dio ekonomske politike. Mada se može na različite načine definisati, međutim, pod politikom sigurnosti se najčešće podrazumjeva, jasno definisan i usklađen program mjera i aktivnosti koje preuzima kompanija radi postizanja ili očuvanja strateških ciljeva poslovanja. U prvom redu, politika je djelatnost ili aktivnost menadžmenta kompanije, koji između ostalog, ima obavezu da ugradi bezbjednosne sadržaje u širi kontekst, a to je

korporativna politika. U sažetom smislu, politika sigurnosti predstavlja ukupnost ili zbir mjera i aktivnosti ili postupaka koje preduzimaju menadžment, organizacione jedinice i sami radnici, na planu uspostavljanja i djelovanja sistema sigurnosti i zaštite kompanije u cjelini ili po njegovim segmentima. Postupak definisanja politike sigurnosti, odvija se tek na osnovu definisanih bezbjednosnih ciljeva, koji su usklađeni sa drugim strateškim ciljevima, zatim pozicioniranja ekonomske sigurnosti i procjene rizika i ugroženosti. Između ostalog, to podrazumjeva utvrđivanje aktivnosti i mjera koje će subjekti unutar kompanije preduzeti radi ostvarenja bezbjednosnog programa. Za razliku od strategije, politika sigurnosti ne mora, i najčešće i nije uvek formalizovana u vidu dokumenta, nego je inkorporirana jednim dijelom u poslovnu ili korporativnu politiku, a drugim dijelom se ispoljava kroz odgovarajuće programe, procedure, planove, elaborate i sl. I sasvim površan pogled na našu postojeću bezbjednosnu praksu stvara utisak da većina velikih preduzeća ima definisanu svoju politiku sigurnosti, ali je razlika u tome, što je ona kod nekih formalizovana u vidu dokumenta, a kod drugih to nije učinjeno.²⁴

5. Implementacija strategije sigurnosti u korporacijama

Po opštoj ocjeni, sprovođenje strategije, ili kako se to u stručnoj literaturi naziva „implementacija“, predstavlja najsloženiju fazu, jer se time operacionalizuje strateška projekcija u pogledu organizaovanja, a zatim i ostvarivanja sistema sigurnosti. Budući da se radi o vrlo složenom, kompleksnom i po strukturi razuđenom organizacionom sistemu, potrebno je uložiti ogromne napore, da bi se jedan takav sistem organizovao, a zatim i uspešno funkcionisao. Situaciju dodatno opterećuje i okolnost, da se svi ti zaštitni mehanizmi, a to uključuje i snage i sredstva, organizuju na funkcionalnom nivou, dakle u okviru samih poslovnih procesa. Odgovornost za implementaciju strategije sigurnosti, leži na strategijskom menadžmentu, a u operativnom pogledu, najveći teret pada na menadžera sigurnosti ili na sektor sigurnosti unutar kompanije. Upravo ta dva subjekta snose i najveću obavezu, kako za sprovođenje strategije, tako i za ukupno stanje sigurnosti u kompaniji.

²⁴ Alan Colins, Savremene sigurnosne studije, Politicka kultura i Centar za medunarodne i sigurnosne studije, Fakulteta politickih znanosti, Sveucilišta u Zagrebu 2010. Danicic Milan Stajic Ljubomir, *Privatna sigurnost*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka 2008.str11

5. 1 Kontrola primjene strategije sigurnosti

Imajući u vidu suštinu i prirodu posla, koji se obavljaju u ovoj fazi, kontrola primjene strategije, je u stvari, kontrola procesa sigurnosti. Naime, iskustva su pokazala da jednom uspostavljen sistem upravljanja poslovnim procesima ekonomske sigurnosti, kao i implementirana strategija sigurnosti, iziskuju kontinuiranu kontrolu i nadzor sistema sigurnosti. Praćenje i kontrola primjene i ostvarivanja strategije sigurnosti, treba da rezultuje egzaktnim pokazateljima, o tome kako se ostvaruju mehanizmi ili mjere zaštite, gdje se nalaze kritične tačke u sistemu zaštite, koje pretnje i rizici uspejavaju da ugroze poslovanje i nanesu štetu kompaniji, i u kojoj mjeri je poslovni proces ili kompanija ranjiva i izložena pretnjama i rizicima. Na osnovu tih indikatora, i nakon izvršene analize, mogu uslediti i konkretne korekcije, dogradnja, modifikacija postojeće strategije, da bi se ponovo uspostavila ravnoteža u pogledu prihvatanja određenih rizika ili pretnji i mogućnosti njihovog eliminisanja. Kontrola i analiza strategije vrše se periodično radi ocjene njene efikasnosti i same procjene, da li su potrebne inovacije i korekcije i u kojoj mjeri.

5.2 Dizajniranje procesa sigurnosti u ekonomskom sektoru

5.2.1. Relacije i trend razvoja ekonomskog sektora i sigurnosti

Ostvarivanje pozitivnog poslovnog uspjeha, a time i dobre konkurentske pozicije na dimičnom unutrašnjem ili svjetskom tržištu u uslovima globalizacije i njenih pratećih pojava i nus produkata, pretpostavlja postojanje resursne i distinktivne kompetentnosti preduzeća i menadžmenta. Stalne promjene karakteristične za savremeni poslovni ambijent, ukazuju i na potrebu novog nacina uspostavljanja odnosa kompanije sa okruženjem, kao i promjene u sredstvima konkurentske borbe. Zaoštavanje konkurentske utakmice u ambijentu multiplikovanja broja potencijalnih pretnji i rizika i sve značajnija uloga preduzeća u strukturi društva, upućuje na odstupanje od tradicionalnih pravila igre. Ključni faktori tržišnog uspeha u 21. vijeku, nedvosmisleno postaju nematerijalni resursi. Preduzeće koje uspije da stvara i unapređuje nematerijalne resurse je ono koje će bilježiti dobre poslovne performanse.

Brojni strani autori, tim povodom, istću da sigurnost korporacije zajedno sa znanjem, kulturom, ekonomskom reputacijom i dr., predstavlja vrijedan nematerijalan resurs preduzeća ili kompanije. Kompanija, s toga, mora imati ili razvijati određene pretpostavke uspjeha u smislu proizvodno – kvalitativnih, tehničko – tehnoloških, ljudskih, finansijskih uslova, pri čemu mora biti izražen i ugrađen bezbjednosni aspekt. Međutim, riječ je samo o pretpostavkama, šta je potreban, ali ne i dovoljan uslov postizanja i održavanja konkurentnosti i profitabilnosti. Brojni primjeri iz prakse su ukazali na jednu značajnu propoziciju: koliko god je važno stvoriti ili uvećati kapital ili vrijednost, uvesti novi program, osvojiti novu tehnologiju, proizvesti inovaciju i sl., toliko je i značajno sve te vrijednosti sačuvati od ugrožavanja, uništenja, otuđenja i najkraće od gubitka njihove vrijednosti. Korporativna sigurnost, odnosno njeni mehanizmi, predstavljaju najpogodniji instrument za zaštitu tih vrijednosti kompanije od svih poznatih oblika i formi ugrožavanja, prijetnji i rizika. Ključni argumenti vrednovanja ekonomske sigurnosti, kao poslovne strateške funkcije, biće u nastavku iznjet iz ugla resursnog pristupa preduzeću. Korporativna sigurnost, prema mišljenju stručnjaka, kako iz oblasti sigurnosti, tako i iz oblasti menadžmenta, označava izvor konkurentske prednosti, ali i poslovnog uspjeha, jer se ne može prodati, supstituisati, imitirati i zbog toga što predstavlja rijedak i tražen resurs na tržištu. Radi se o kriterijumu koji resursi treba da ispune da bi bili strategijski relevantni, tj., u funkciji postizanja održive poslovne pozicije. Sigurnost u savremenim uslovima poslovanja, predstavlja retkost, jer je nejednako raspoređena, teško dostižna među kompanijama, i zato što je neophodno intenzivno i dugoročno ulaganje kako bi se ona izgradila, očuvala i unaprijedila. Nemogućnost njene recepcije ili „transplantacije“, u smislu preuzimanja ili prenošenja iz jedne kompanije u drugu, proizilazi iz činjenice, da se korporativna sigurnost kreira, oblikuje, definiše, konceptualizuje u sistemu kompleksnih društvenih interakcija, gde su jako izražene kontekstualne varijable. Nezamjenljivost se opravdava nepostojanjem sistema garancija od strane države i njenih kontrolno – zaštitnih mehanizama (javna sigurnost, krivično – pravna zaštita, itd.), koji bi pokrio cjelokupan sistem odnosa i veza koje kompanija uspostavlja sa okruženjem ili oni djeluju na kompaniju, nezavisno od njene politike. Prema tome, bezbjednosne poslove je nemoguće odvojiti od organizacije preduzeća i kao takvu je prodati ili kupiti na eksternom tržištu. Moguće je međutim, uz ogromna ulaganja i napore, kreirati sličnu organizacionu strukturu sa pratećim sadržajem kroz set internih aktivnosti i različite mehanizme i instrumente djelovanja.

Sigurnost percipirana kao nivo zaštićenosti vrijednosti kompanije, osigurava, u tom smislu, distinktivnost kompanije i diferenciranje u odnosu na glavne konkurente na tržištu. U praksi to znaci: ako kompanija ili preduzeće ima razvijene mehanizme zaštite, uključujući tu i visok nivo bezbjednosne svijesti, kulture i ponašanja, tada ona u startu ima prednost u odnosu na konkurenciju, jer je minimizirala štetne uticaje i posljedice i maksimalno uvećala svoje raspoložive kapacitete i djelovanja u svim pravcima. Kao zaključak, potrebno je istaći da je sigurnost u svakom slučaju vrijedan ali i skup resurs: potrebna su značajna finansijska sredstva, ulaganja, zatim razvijanje ljudskog i intelektualnog kapitala, ali i vrijeme da bi se došlo do određenih rezultata, koji su dugoročno gledano isplativi za kompaniju. U tom smislu koncept ekonomske sigurnosti dobija na značaju. Da bi bilo moguće efektivno upravljanje bezbjednošću, neophodno je ustanoviti adekvatnu organizacionu strukturu, sa svim standardnim sadržajima i elementima.

U informatičkom dobu, koje teži ka društvu znanja, najuspješnije kompanije su one koje koriste svoje nematerijalne resurse bolje i brže u odnosu na druge kompanije. Iz toga proistiće da kompanija mora, ukoliko želi da sačuva svoje pozicije, kapital ili pak da ih unaprijedi, pronaći način da najprije identifikuje, dakle locira prijetnje i rizike, a procjenom i postupkom, da ih fiksira i odredi njihove parametre u smislu intenziteta i obuhvata. Zatim, da artikuliše sopstvene aktivnosti i planski i na organizovni način uključi sve raspoložive potencijale u jačanju ili snaženju korporativnih kapaciteta na planu sigurnosti i zaštite. Što su veći kapaciteti, utoliko su manje šanse i izgledi da rizici ili konkretne prijetnje ispolje negativan uticaj ili štetan efekat na pojedine vrednosti ili poslovanje u cjelini. U tom kontekstu, razvijeni su različiti instrumenti i modeli izgradnje bezbjednosnih kapaciteta, kao i metodologije vrednovanja i evaluacije. Korporativna sigurnost, kao nematerijalni resurs kompanije, mora biti vrednovana sa aspekta internih i eksternih dimenzija poslovanja i izražena agregatnim pokazateljem koji obuhvata sve relevantne elemente procesa stvaranja ekonomske sigurnosti i njenog upravljanja. Postavljanje platforme za njen razvoj i unapređenje predstavlja samo početni korak. U praksi se pokazalo da nematerijalni resursi kompanije igraju centralnu ulogu u konkurentskom i uopšte poslovnom pozicioniranju. Kompanija koja umije ili poseduje kapacitet da stvara i razvija nematerijalne resurse, poput znanja, inovacija, sigurnosti, odnosa sa klijentima, potrošačima kao i sopstvenu reputaciju, ima veće izgleda za očuvanje postojećeg, ili dostizanja bolje pozicije na globalnom

tržištu. Kao jedan od najznačajnijih resursa izdvojena je sigurnost, bez koje faktički, ne može opstati ni jedno preduzeće.

Koncept ekonomske sigurnosti dobija, sudeći po započetom trendu i izraženim indikacijama, sve više na važnosti. U novom milenijumu uspjeh jedne kompanije je u osnovi opredeljen zahtjevom da maksimalno iskoristi svoje potencijale i resurse, kako na planu spriječavanja i eliminisanja svih prijetnji i rizika, tako i na planu podizanja kvaliteta, proizvoda i usluga, uvodeći pri tome nove standarde vezane za kvalitet ali i za područje sigurnosti.

5.3 Dizajniranje sistema ekonomske sigurnosti

U svakom preduzeću, po pravilu, poslovni procesi ekonomske sigurnosti se definišu kao procesi podrške. Ti procesi uključeni su u sve mehanizme poslovnog upravljanja sa težišnim usmjerenjem da štite normalno odvijanje poslovnih procesa preduzeća, spriječavaju i otklanjaju bezbjednosne prijetnje i rizike i najzad, stvaraju bezbjedne uslove rada. Da bi ostvario svoju osnovnu svrhu, proces ekonomske sigurnosti mora imati organizacionu formu kroz institucionalni okvir. Organizacija ekonomske sigurnosti je u velikoj mjeri određena organizacionom strukturom preduzeća, tako da ona, u stvari, prati tu strukturu i naslanja se na nju. Defakto, u velikim poslovnim sistemima, korporativna sigurnost je sastavni dio ukupne organizacije kompanije. Od struktuiranosti i složenosti kompanije, zavisi struktura i organizacija ekonomske sigurnosti. Organizacijski dizajn, u kome ili preko koga se ostvaruje funkcija sigurnosti, mora u potpunosti odražavati poslovnu strategiju preduzeća. Oblikovanje organizacijske strukture ekonomske sigurnosti, bazira se na podjeli ukupnog ili globalnog zadatka, na pojedinačne zadatke, formiranjem užih organizacijskih jedinica – cjelina kao nosioca određenih bezbednosnih zadataka, i uspostavljanju takvih koordinacionih mehanizama, koji omogućavaju obavljanje zadataka na svim nivoima organizacije. Izbor odgovarajuće organizacione strukture, čiju okosnicu čini sistem ekonomske sigurnosti, predstavlja jedan od najvažnijih zadataka menadžmenta kompanije, jer će to direktno utjecati na funkcionisanje mehanizama sigurnosti i zaštite, a time i na njegove efekte. Način strukturisanja organizacije ekonomske sigurnosti je specifičan za svaku kompaniju, i svojstven samo njoj, te se ne može govoriti o jedinstvenom modelu organizacije.

Mogući su veoma različiti pristupi u strukturisanju, odnosno modelovanju organizacije sistema ekonomske sigurnosti, ne samo zbog toga što se preduzeća međusobno razlikuju jedna od drugih, već i zato što pojedini činiooci, unutar, ili izvan preduzeća imaju razlicit uticaj na dizajniranje i izbor optimalnog modela. Ključni problem u dizajniranju je postizanje ravnoteže između stabilnosti i fleksibilnosti takve organizacije. Stabilnost structure omogućava specijalizaciju i racionalizaciju poslovanja, kao i snižavanje troškova, a fleksibilnost omogućava brzo prilagođavanje promjenama okruženja. Stoga, menadžment, u sklopu balansiranja, između te dve krajnosti, ima zadatak da izabere onu strukturu, koja će biti najprimjerenija konkretnom preduzeću, vodeći računa o strategiji i ciljevima preduzeća. Struktura, baš kao i organizacija, je dinamična kategorija, koja se stalno menja, dopunjava i aktuelizuje. Dinamika promjena, organizacione strukture uslovljena je i rastom preduzeća. Osim toga, organizacionu strukturu ekonomske sigurnosti, kao i samog preduzeća, određuju tri ključne dimenzije organizacije, i to, složenost, formalizacija i centralizacija. Na ključne dimenzije sigurnosti utiče i primjena savremenih tehnologija proizvodnje i poslovanja. Prilikom izbora adekvatne modela organizacione strukture, polazi se od osnovnih načela raščlanjivanja zadataka, što znači da se u okviru osnovne organizacione jedinice formiraju niže jedinice ili cjeline za obavljanje pojedinih poslova sigurnosti i zaštite. U našim uslovima, najčešće se koriste dva modela organizacionih struktura, i to model funkcionalne i model divizione organizacione strukture. U svakoj od tih struktura izvršena je horizontalna podjela organizacije na veći ili manji broj podcjelina. Vecina autora, s obzirom na prirodu poslova ekonomske sigurnosti, prednost daje funkcionalnom modelu organizacije. Riječ je o takvoj vrsti organizacione strukture, u kojoj se podjela rada, grupisanje i povezivanje poslova, kao i formiranje organizacionih jedinica, obavlja prema odgovarajućim funkcijama, odnosno konkretnim zadacima. Funkcionalna struktura omogućava objedinjeno obavljanje srodnih ili sličnih poslova u preduzeću po određenim funkcionalnim linijama, kao što su fizičko-tehnička zaštita, zaštita na radu, zaštita od požara itd.²⁵

²⁵ Krstić, Slaviša, *Organizaciona struktura sektora sigurnosti u korporacijama*, u Zborniku radova: „Korporativna bezbenost – rizici, pretnje i mere zaštite“, Fakultet za sigurnost i zaštitu, Banja Luka, 2010.str23

5.4 Oblici i karakteristike organizacionih modela ekonomske sigurnosti

U prethodnom odeljku istaknuto je da na organizaciju ekonomske sigurnosti u preduzeću, utice sa razlicitom snagom i smjerom dejstva, citav spektar razlicith unutrašnjih i spoljnih cinilaca. Krajnja rezultanta tog uticaja određuje kakav ce model organizacije sistema sigurnosti kompanija izabrati i na koji nacin ce on biti dizajniran. Veliki udio u izboru modela ima i velicina preduzeca. Ako se radi o malom ili srednjem preduzeću, sa manjim brojem zaposlenih i sa jednostavnim poslovnim procesima, tada će poslovne i bezbjednosne potrebe diktirati organizacioni dizajn ekonomske sigurnosti, sadržaj poslova i broj izvršilaca. Međutim, ako se radi o velikim poslovnim sistemima, ili kompanijama koje uz to još imaju i složene poslovne procese, sa mnogobrojnom infrastrukturom, koja ponekad može biti i diverzifikovana u prostornom smislu, onda je neophodno uspostaviti takav model organizacije ekonomske sigurnosti, koji omogućava obavljanje i nesmetano odvijanje svih bezbjednosno zaštitnih mehanizama, kako po horizontali, tako i po vertikali. Faktički, usljed pravne neuređenosti, dakle nepostojanja regulativnih okvira, za bliže normiranje ključnih pitanja iz ovog domena preduzeća su prepuštena sama sebi, i ona na različite načine, najčešće koristeći „improvizacije“ ili „pravne akrobacije“, pokušavaju da reše taj problem.²⁶ Poslujući i u tako složenoj situaciji, a zbog izražene potrebe zaštite ljudi, imovine i poslovanja, veca preduzeca koja nisu privatizovana ili otišla pod stečaj, koriste odredbe ranijih zakona (iako su prestali da važe) ne kao pravnu normu, vec kao „standard pozitivne prakse“. Na temelju tih odredbi i standarda, preduzeća u skladu sa svojim potrebama, kroz interne akte, razraduju odgovarajuće bezbednosne procedure i mehanizme zaštite. Mada ne postoji sistemski propis, pojedini poslovi, ili konkretni sadržaji, npr., sigurnost i zaštita na radu, zaštita tajnih podataka, zaštita od požara i sl., organizuju se, u skladu sa sistemskim propisima iz te oblasti. Strane kompanije, ili domace ciji je većinski vlasnik strano pravno fizičko lice, taj nedostatak (pravni vakum) kompenzuju na jedan krajnje pragmatican i efektan nacin: primenjuju evropske standarde, ili pak standarde zemlje odakle dolaze. Posljedice pravne neuređenosti i neizgradenosti ovog segmenta sigurnosti su dalekosežne i brojne.

²⁶Milošević, Milan, *Legislativni i praktični aspekti optimizacije privatnog obezbeđenja u Republici Srbiji*, Beograd, 2009, strana 72-74.

Jedna od tih implikacija ogleda se i u postojanju brojnih oblika organizovanja ekonomske sigurnosti. S tim u vezi, u praksi, susrećemo se sa tri podjednako prisutna oblika organizovanja ekonomske sigurnosti u kompanijama i to:

- _ model organizovanja vlastite službe sigurnosti
- _ model angažavanja profesionalne agencije za pružanje sigurnosti
- _ kombinovani model

Za koji će se model kompanija odlučiti, zavisi od čitavog niza faktora: od stepena ugroženosti i njegovog rizika, od velicine, vrednosti kapitala i imovine, od složenosti poslovnog i tehnološkog procesa. Potpuno je izvesno da će mala i srednja preduzeća izabrati drugi, odnosno treći model, iz čisto ekonomskih razloga, jer nije racionalno i ekonomično formirati u takvim uslovima sopstvenu organizacionu strukturu za obavljanje tih poslova. Nasuprot tome, velike korporacije, upravo zbog svoje velicine, vrijednosti i snage, po pravilu, prednost daju prvom modelu, a obavljanje samo određenih poslova, mogu povjeriti privatnim agencijama, tako da je u opticaju i kombinovani model.

5.5. Model organizovanja vlastite službe-sektora sigurnosti

Gotovo sve velike kompanije kod nas ili u bližem okruženju, a naročito one koje obuhvataju gotovo sve segmente rada i veliki broj tehnoloških procesa sa širokom panoramom infrastrukturnih objekata, imaju razvijen sistem ekonomske sigurnosti koji čini, u organizacionom smislu i pogledu, sastavni dio kompanije. Figurativno rečeno, takve kompanije organizuju mehanizme sigurnosti i zaštite u sopstvenoj režiji. Postoji mnoštvo razloga zbog čega se kompanije odlučuju za takav oblik organizacije sistema sigurnosti, među kojima su dva najvažnija: prvo, ekonomski interesi kompanije i drugo, nepoverenje vlasnika i menadžera kompanije u privatni sektor sigurnosti. Organizovanje i obavljanje svih zakonom propisanih poslova, mjera i aktivnosti, iz domena sigurnosti, zahtjeva određene resurse: ljude, tehnička i materijalna sredstva i opremu, a to, po inerciji, iziskuje da kompanija za te namjene i svrhe izdvaja određena finansijska sredstva.

Pošto postoji i potreba i zakonska obaveza da se za tu namenu izdvoje sredstva, kompanije u smislu smanjenja ili racionalizacije troškova, nalaze svoj interes da organizuju sopstveni sistem ekonomske sigurnosti, jer je to, po ocjeni stručnjaka isplativije, nego da angažuju profesionalne agencije po osnovu ugovora za obavljanje navedenih poslova. Drugi značajan momenat, predstavlja povjerenje kompanija prema privatnom sektoru sigurnosti. Pojedine kompanije iskazuju otvoreno nepovjerenje prema privatnim agencijama za obezbjeđenje i zaštitu, a samo u izuzetnim slučajevima, dakle kad nemaju alternativu, angažuju takve agencije za obavljanje samo pojedinih, ali ne i svih, poslova sigurnosti. Uglavnom su to poslovi vezani za fizičkotehničko obezbjeđenje objekata.

5.6. Model angažovanja profesionalne agencije za pružanje usluga sigurnosti

Drugi, veoma raširen model organizovanja i ostvarivanja ekonomske sigurnosti jeste model angažovanja privatnih i specijalizovanih agencija za pružanje bezbjednosnih usluga. Posljednjih nekoliko godina, došlo je do prave ekspanzije u razvoju privatne sigurnosti, pa se uslovno može reći da se radi o posebnoj privrednoj grani - industriji privatne sigurnosti. Određena preduzeća, suočena sa potrebom i obavezama sprovođenja procedura, mera i aktivnosti zaštite, nalaze svoj interes, ili rešenje u tome da im je isplativije angažovati profesionalnu službu sa strane, nego organizovati svoju vlastitu.

Sa stanovišta obima poslova, kompanije mogu privatnim agencijama povjeriti obavljanje svih, ili samo određenih poslova. Sva relevantna pitanja, kao što su obim posla, koje agencija izvršava, način na koji izvršava, kvalitet izvršenih poslova, uključujući tu i cenu, međusobne obaveze, odgovornost i sl., detaljno se regulišu putem ugovora. Za kompaniju je od izuzetne važnosti da putem ovog modela, tj., angažovanjem specijalizovanih agencija, osigura: (1) sprovođenje zakonskih obaveza (bezbedni uslovi rada), zaštitu tajnosti podataka, sigurnost informacionog sistema, zaštitu od požara i eksplozija, zaštitu i spašavanje u slučaju vanrednih događaja, zaštitu životne sredine; (2) fizičku i tehničku zaštitu ključnih tačaka, poslovnih i tehnoloških procesa i pojedinih infrastrukturnih objekata, uključujući tu kontrolu ulaska i izlaska lica, robe, sredstava itd. I (3) zaštitu posebnih vrijednosti unutar kompanije, pre svega cuvanje, osiguranje i transport novca, robe visoke vrijednosti, obezbjeđenje skladišta, magacina i osjetljivih instalacija i sl.

5.7. Kombinovani model

Kombinovani model, predstavlja takav način organizovanja poslova, u kome jedan dio poslova obavlja neposredno menadžment ili organizacijske službe kompanije, a drugi dio se povjerava specijalizovanim agencijama. Česta je pojava da poslove fizičkog i tehničkog obezbjeđenja kompanije obavlja specijalizovana, dakle angažovna, agencija, a sve druge poslove obavljaju unutrašnje organizacione jedinice kompanije. Radi se o svojevrsnoj podjeli rada, koja, uprkos tome, zahtjeva i visok stepen koordinacije i saradnje. Ako to potrebe sigurnosti zahtjevaju ili to proizilazi iz konkretne politike sigurnosti kompanije, pored poslova obezbjeđenja imovine, lica i poslovanja, privatnoj agenciji se može ustupiti i obavljanje drugih specijalizovanih poslova, npr., zaštita od požara. Nezavisno od toga ko i u kom obimu vrši te poslove, da li to radi kompanija za sopstvene potrebe ili se radi o angažovanoj agenciji za pružanje usluga sigurnosti, započeti trend ide, sasvim je izvjesno, u pravcu veće profesionalizacije i tehničke modernizacije rada tih službi. Novija iskustva su pokazala da je to fundamentalna pretpostavka za kvalitetno i uspješno sprovođenje bezbjednosnih procedura i aktivnosti iz domena ekonomske sigurnosti.

5.8 Sektor sigurnosti kao integralni dio organizacije poslovnog sistema

Uspešnost poslovanja korporacije, osiguranje konkurentnosti i ostvarenje ključnog strategijskog cilja-uvećanje profita, determinisana je stanjem i mogućnošću ostvarivanja sigurnosti, zaštite i njenih vrijednosti. Ako kompanija ima razradene mehanizme za predupređivanje i otklanjanje uticaja, posljedica i efekata svih prijetnji i rizika sa kojima se suočava u svom poslovanju, onda ima velike mogućnosti za ostvarenje svoje misije, vizije ili projektovanih ciljeva i obrnuto. Prema tome, sigurnost je temeljna pretpostavka opstanka, normalnog funkcionisanja i razvoja korporacije kao poslovnog subjekta. Ukupna sigurnost kompanije u velikoj mjeri zavisi od toga kako je u organizacionom smislu strukturiran po segmentima ili u cjelini sistem sigurnosti kompanije. U svim većim kompanijama, sve poslove planiranja, projektovanja, organizacije, sprovođenja, kontrole itd., bezbjednosno zaštitnih mehanizama, procedura i konkretnih aktivnosti, obavlja sektor ili služba sigurnosti, kao posebna organizaciona cjelina. U naučno – stručnoj literaturi nije identifikovan, niti postoji saglasnost oko pitanja kako treba da bude

strukturiran taj sektor ili služba, odnosno kakav organizacioni dizajn mora da ima da bi uspešno ostvario svoje zadatke i ciljeve. Praksa, po tom pitanju, je prilicno neujednačena. S obzirom da ne postoje obavezujući standardi ili norme ili neka ograničenja, poslovni subjekti imaju potpunu slobodu prilikom dizajniranja, strukturiranja i dimenzionisanja, ne samo sektora ili službe bezbenosti, vec i same organizacije sistema sigurnosti. Odredene specificnosti organizacionog strukturisanja proizilaze iz ciljeva koje korporacija postavlja sektoru sigurnosti, u skladu sa svojim sopstvenim mogucnostima i potrebama.²⁷ Velike kompanije organizuju sektor sigurnosti po uzoru na evropske kompanije, koristeći pri tome njihova iskustva, rešenja i standarde. U svakom slučaju, ukoliko se ovi poslovi grupišu u jednoj organizacijskoj jedinici, sa jasno utvrđenim horizontalnim i vertikalnim vezama i linijama odgovornosti, kompanija dobija racionalniju, delotvorniju i efikasniju organizaciju, a time i funkcionalniji system sigurnosti sa jasnom koordinacijom i kontrolom nad svim procesima sigurnosti. Sektori sigurnosti u kompanijama obavljaju isti krug poslova, a razlikuju se samo u obimu i širini tih poslova, kao i u pogledu samog unutrašnjeg organizacionog dizajna.

Razlike se ogledaju u načinu grupisanja ili razdvajanja poslova sigurnosti, broju i veličini unutrašnjih organizacionih jedinica u okviru sektora, kao i načinu njihovog povezivanja. U skladu sa tim, kompanije, shodno svojim bezbjednosnim potrebama, ali i raspoloživim resursima, kreiraju, po sopstvenoj proceni, optimalan i adekvatan model organizacije sektora, radi ostvarivanja postavljenih bezbjednosnih zadataka i ciljeva. Povodom toga, organizacija sektora sigurnosti, i način njegovog funkcionisanja, može se oceniti kao optimalan ukoliko proizvodi rezultate, pruža podršku odlučivanju i pomaže ostvarivanju aktivnosti opštih poslova. S obzirom na poziciju koju ima u strukturi kompanije, sektor za sigurnost se nalazi u dvostrukoju ulozi: prvo, nosilac je svih upravljačkih procesa ekonomske sigurnosti, tj., objedinjava sve upravljačke aktivnosti iz ove oblasti; i drugo, ima izraženu stručnu i savjetodavnu ulogu u smislu gde pomaže menadžmentu kompanije prilikom donošenja strateških odluka.

²⁷ Krstić, Slaviša, *Organizaciona struktura sektora sigurnosti u korporacijama, u Zborniku radova: „Korporativna bezbenost – rizici, pretnje i mere zaštite“*, Fakultet za sigurnost i zaštitu, Banja Luka, 2010, strana 174.

5.9 Nadležnost i ovlaštenja sektora sigurnosti

Sva pitanja vezana za djelokrug rada, ovlaštenja sektora sigurnosti, a time i nižih organizacijskih jedinica, regulišu se opštim i pojedinacnim aktima kompanije, npr., pravilnikom o organizaciji i radu sektora ili službe sigurnosti i sl, buduci da pozitivnim propisima ova problematika nije detaljno uređena. U prethodnim razmatranjima već je nagovešteno šta predstavlja delokrug rada sektora ili službe sigurnosti u kompanijama. Polazeći od toga da se sigurnost u kompaniji tretira kao strateška funkcija i da se shodno tome organizuje na funkcionalnom nivou, može se reći da u delokrug rada ulaze sljedeći poslovi:

- _ oblikovanje, razvoj i primena strategije sigurnosti i kompanije
- _ primena i kontrola
- _ definisanje i sprovođenje politike sigurnosti i institucionalnog poretka u oblasti sigurnosti
- _ izrada svih procena (rizika, ugroženosti, sopstvenih mogućnosti..) operativnih i akcionih planova, bezbednosnih programa, elaborata itd.
- _ upravljanje procesima ekonomske sigurnosti, održavanje spremnosti, pripravnosti u operativnom smislu organizacije u slučaju iznenadnih kriza, vanrednih događaja, ili povezanog bezbjednosnog incidenta i dr.
- _ zaštita radnika, ključnih poslovnih funkcija, informacijskog sistema, podataka, reputacije i dr.
- _ osposobljavanje i edukaciju zaposlenih radnika i rukovodećih kadrova
- _ koordinaciju poslova sa državnim organima i drugim subjektima van kompanije

Iz širokog dijapazona poslova koje obavlja u okviru svog delokruga rada, proistice da sector sigurnosti, tj., menadžment sigurnosti, snosi najveću odgovornost za stanje sigurnosti ili ugroženosti kompanije, kao i ukupnu pripremljenost i operativnu sposobnost za pružanje odgovora na aktuelne i potencijalne pretnje, rizike, krize, vanredne događaje i dr.

Svaki navedeni zadatak, dalje se može dekomponovati na niz užih podzadataka, a oni se dalje mogu specifikovati po razlicitom kriterijumu na uže aktivnosti.

5.9.1. Uloga menadžera sigurnosti

Mogućnosti unapređenja ili očuvanja sigurnosti, mereni kroz egzaktne pokazatelje, uveliko zavise, između ostalog, i od sposobnosti, vještina, umijeća samog menadžmenta sigurnosti da pravovremeno spriječi ili kroz unaprijed pripremljeni odgovor „amortizuje“ štetne uticaje i posledice po sve vrednosti u kompaniji. U tom pogledu direktor sektora sigurnosti ili menadžeri sigurnosti imaju prvorazrednu ulogu i značaj. To znači, da ukupna sigurnost korporacije zavisi od sposobnosti direktora ili menadžera da pravovremeno otkrije, a zatim i ukloni rizike i prijetnje koji mogu uticati na poslovne aktivnosti, i postizanju poslovnog uspjeha, tj., ostvarenju strateških ciljeva.²⁸ Posebno treba istaći da mjesto i uloga direktora sigurnosti i menadžera, kao i njihovu odgovornost, nisu iste u ostvarivanju utvrđenih poslova. Direktor sigurnosti je rangiran na najvišem nivou menadžmenta korporacije i direktno je podređen jednom od potpredsjednika kompanije koji je zadužen za poslove sigurnosti. U određenim kompanijama, direktor sigurnosti je istovremeno i potpredsjednik kompanije, i u tom smislu pripada top menadžmentu. Ne ulazeći u detaljna obrazlaganja, a posebno gdje je rangirana pozicija direktora sigurnosti, u cjelokupnoj hijerarhijskoj strukturi kompanije, evidentno je da se radi o ključnoj rukovodećoj poziciji. Menadžer sigurnosti se nalazi na nižem nivou te strukture, i on je, po pravilu, podređen direktoru sektora sigurnosti.

U skladu sa tom pozicijom, uloga menadžera sigurnosti je da: inicira, pokreće, organizuje, nadgleda, pomaže u stručnom i savjetodavnom smislu i kontroliše aktivnosti svojih podređenih službenika u vezi izrade svih strateških dokumenata, preduzimanje bezbednosno zaštitnih mehanizama, procedura, mera i aktivnosti, ispunjenje svih zakonskih obaveza, pripremu i aktiviranje odgovarajućih samozaštitnih snaga i efektivna, saniranje posledica i oporavak kompanije. Osim toga, menadžer sigurnosti značajnu ulogu ima i u pogledu kordinacije, sadejstva, kontrole ostvarivanja i praktičnog funkcionisanja sistema sigurnosti, uključujući tu i potrebu izveštavanja uprave i svih drugih subjekata u kompaniji, kao i informisanje šire javnosti. Menadžer sigurnosti istovremeno je ključna spona „nezaobilazna karika“ u hijerarhijskoj strukturi kompanije između službenika, sa jedne strane, i menadžmenta kompanije, sa druge

²⁸Daničić, Milan, i Radaković, Nenad, *Pregled stanja modernog menadžmenta u korporativnoj sigurnosti i potencijali za daljnju profesionalizaciju*, u Zborniku radova „Razvoj sistema sigurnosti i zaštita korporacija“, Fakultet za sigurnost i zaštitu, 2011, Banja Luka, strana 226.

strane. Ujedno, menadžer sigurnosti nije organizacijska tačka, gde se vrši transmisija, u smislu sprovođenja odluka top menadžmenta, „od vrha ka dole“, po vertikali, nego predstavlja i mjesto ukrštanja povratne informacije, koja ide u suprotnom smeru. Da bi uspješno odgovorio svim zadacima koji se pred njega postavljaju, menadžer sigurnosti mora posedovati pored autoriteta, umeca i vještine, i neke druge osobine, a u prvom redu, mora imati i široke stručne, tehnicke i menadžerske kompetencije. To između ostalog, podrazumjeva da posjeduje: profesionalno znanje iz oblasti ekonomske sigurnosti, da koristi nove spoznaje, da ima uvid u nove tehnološke procese, razvojne projekte i tehnologiju rada zbog potpunijeg sagledavanja i procjene mogućih prijetnji i rizika u pronalaženju optimalnih rješenja u kriznim poslovnim situacijama; konstantno prati strateške prilike u kome preduzeće posluje i da saobrazno tome procenjuje i definiše u operativnom smislu mjere koje osiguravaju kontinuitet poslovanja; da posjeduje razvijene komunikacijske vještine, veze i odnose sa brojnim strukturama i asocijacijama van kompanije; da efikasno organizuje poslove unutar organizacijskih jedinica; prenosi poslove na niže podređene organizacijske jedinice ili službenike, pokazuje sposobnost integracije i kapacitet interpretacije velike količine informacija i najzad da se konstantno usavršava, specijalizuje i radi na poboljšavanju i proširivanju svojih kompetencija i znanja.

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pravo na rad je jedno od osnovnih ljudskih prava, koje garantiraju i štite ključni međunarodni dokumenti koji polaze od principa da svaki čovjek ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva svih ljudskih bića. Pravo na rad podrazumijeva pravo na slobodan izbor zaposlenja odnosno zapošljavanje kao osnovni način socijalnog uključivanja osoba sa invaliditetom u sve društvene tokove što omogućava ekonomsku i socijalnu sigurnost. Sve države su dužne to pravo obezbijediti i osobama sa invaliditetom, ne samo kao izvor egzistencije već i kao način njihove društvene uključenosti. Zakonodavstvo u BiH i njenim entitetima uglavnom garantiraju sva prava i slobode utvrđene međunarodnim i evropskim dokumentima. Ustavi i drugi sistemski propisi su u skladu i harmonizovani su sa osnovnim međunarodnim dokumentima koji su ratificirani ili na drugi način preuzeti. Mogućnost korištenja i upotrebe prava na rad je veoma značajna za osobe sa invaliditetom i za društvo u cjelini, jer ne predstavlja samo humanitarno već i ekonomsko pitanje. Od rada osoba sa invaliditetom, brojne su koristi za društvo u cjelini. Radno angažiranje je najefikasniji način uključivanja osoba sa invaliditetom u sve životne tokove, njihovu punu i pravu integraciju i je ključni element u garantiranju jednakih mogućnosti za sve te uveliko doprinosi potpunom učešću svih građana u ekonomskom, kulturnom i društvenom životu i realiziranju njihovih potencijala. Nema tako bogate države koja bi se mogla odreći materijalnog doprinosa što ga svojim radom stvaraju osobe sa invaliditetom. Cilj je da oni postanu stvaraoci a ne isključivo korisnici sredstava državnog budžeta. Država koja vodi ispravnu politiku zapošljavanja i finansijski i na druge načine podržava zapošljavanje osoba sa invaliditetom omogućava da i oni daju doprinos državnoj ekonomiji i da njihovo zapošljavanje smanji potrebe i troškove beneficija i doprinese smanjenju siromaštva. Dakle, postoji jako privredno opravdanje za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. “Osobe sa invaliditetom, kao i sve druge osobe, imaju ustavno pravo na rad i ono im se ne smije uskraćivati”, kaže Viktor Gotovac, profesor radnog i socijalnog prava na zagrebačkom Pravnom fakultetu. Dodaje da rješavanje egzistencije osoba s invaliditetom kroz sistem socijalnog osiguranja i socijalne skrbi nije nimalo efikasno. Tako se, naime, ne udovoljava potrebi osoba sa invaliditetom za radom i samoizražavanjem. S druge strane, takvo finansiranje osoba sa invaliditetom težak je teret za budžet. Upravo zato, ističe profesor Gotovac, “trend se mijenja i nastoji se da osobe sa invaliditetom same zarađuju za život”.

Veoma je važno naglasiti da rad osoba sa invaliditetom ima i za njih same brojne koristi koje se prema nekim istraživanjima ogledaju u sljedećem: Zapošljavanje, čemu prethodi adekvatna profesionalna i druga rehabilitacija, najbolja je odbrana od socijalne isključenosti i jedan od glavnih načina da se postigne puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu. Osim toga, radom osoba sa invaliditetom smanjuju se socijalna i druga davanja, kojima se, ako nisu zaposleni, osigurava njihova egzistencija, pa i zadovoljavanje njihovih specifičnih potreba. Svojim radom, pored plaće, osobe sa invaliditetom obezbjeđuju socijalnu sigurnost jer za njih poslodavac uplaćuje doprinose za socijalno osiguranje. Uplata doprinosa obezbjeđuje osobama sa invaliditetom prava iz zdravstvenog osiguranja, nezaposlenosti, penzijskog i invalidskog osiguranja i dječije zaštite. Kada se govori o socijalnom značaju zapošljavanja odnosno zapošljavanju kao osnovu socijalne sigurnosti, mora se imati u vidu da se socijalna sigurnost osoba sa invaliditetom ne ogleda samo u činjenici da su osobe sa invaliditetom po osnovu rada prijavljeni na osiguranje i da na taj način ostvaruju trenutna socijalna prava i obezbjeđuju ta prava u budućnosti, već u samoj sigurnosti od socijalne isključenosti. Zapošljavanje osoba sa invaliditetom na direktan i kvalitetan način obezbjeđuje njihovu socijalnu uključenost. Rad u kolektivu i boravak među osobama koja nisu osobe sa invaliditetom omogućavaju im da kao članovi kolektiva učestvuju i u drugim aktivnostima i budu u toku svih društvenih događanja. Zadatak organizacija radnika je da ohrabruju radnike sa invaliditetom da se pridruže njihovim organizacijama i da preuzimaju ulogu lidera. S obzirom na činjenicu da je pravo na rad a time i zapošljavanje garantirano najvišim pravnim aktima države i da predstavljaju veoma složeno ekonomsko i socijalno pitanje svakog društva, njegovom rješavanju se mora prići sistematski, posebno u zemljama regiona koje su prošle ili još prolaze kroz proces tranzicije i promjena u svim oblastima društvenog, ekonomskog i političkog života. Imajući u vidu značaj rada i zapošljavanja za društvo u cjelini, za svakog građanina posebno, a naročito za osobe sa invaliditetom, potrebno je u svakoj državi stvoriti odgovarajuće normativne i institucionalne pretpostavke za zapošljavanje koristeći dobre prakse u bližem okruženju u cilju iznalaženja i predlaganja dobrih rješenja primjenjivih u vlastitoj praksi. Politika zapošljavanja osoba sa invaliditetom koja je usaglašena u dijalogu između javne vlasti i organizacija osoba sa invaliditetom, treba dati veće rezultate od prioriteta u zapošljavanju koji su bili utvrđeni za osobe sa invaliditetom prije reforme tržišta rada i koji nisu dali očekivane rezultate.

Usaglašena politika zapošljavanja osoba sa invaliditetom predstavlja odgovornost države za probleme te populacije. Kada se uzme u obzir činjenično stanje i zadaci utvrđeni dokumentom 'Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini za sve nadležne subjekte' koju je usvojilo Vijeće ministara BiH ("Službeni glasnik BiH" broj 76/07), neophodno je utvrditi nove pristupe u oblasti invalidnosti u procesu zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije u vidu preporuka. Novi pristupi u ovoj oblasti se zasnivaju na opredjeljenjima, ciljevima i mjerama za prevazilaženje postojećeg stanja u oblasti invalidnosti uopće utvrđenog u politikama u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini s ciljem da se osobe sa invaliditetom osposobe za korištenje preostalih radnih sposobnosti i uspješno uključe u tržište rada.

6.1 Pregled stanja u Kantonu Sarajevo

Sadašnje stanje u oblasti rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom u BiH je neprihvatljivo i nije riješeno na adekvatan način, iako je pravo na rad garantirano najvišim pravnim aktima BiH i entiteta. To znači da zapošljavanje treba posmatrati u uslovima nezavršenog procesa tranzicije i još uvijek do kraja netransformirane državne svojine u privatnu svojinu, koja već kao pretežna svojina karakterizira društveno-ekonomske odnose u BiH. Osobe sa invaliditetom se suočavaju sa problemima ostvarivanja prava na rad i zapošljavanje. Ti problemi se ogledaju u siromaštvu, djelimičnoj izolaciji, izostanku adekvatne podrške, onemogućenom pristupu javnim mjestima, bilo zbog arhitektonskih barijera bilo zbog diskriminirajućih stavova. Također, većina javnih transporta za njih je još uvijek nepristupačna, i još uvijek se na pravi način ne prepoznaju njihove potrebe i nisu uključeni u razvojne inicijative kao ni u kreiranje politika i programa koji ih se direktno tiču. Posebno treba istaći problem koji je specifičan za Bosnu i Hercegovinu, gdje se u entitetima, kada je u pitanju pristup osobama sa invaliditetom, pravi velika razlika tako što se favorizuju osobe sa invaliditetom koje su kao vojnici ranjeni i stekli invaliditet, jer se svi resursi i pažnja usmjeravaju na rješavanje njihovih problema, dok su civilne osobe sa invaliditetom većinom ostale u nadležnosti socijalne zaštite koja nema sredstva ni kapacitete da odgovori njihovim potrebama. Normativni okvir za rad i zapošljavanje u BiH Polazeći od činjenice, da se pitanje rada i zapošljavanja uopće uređuje putem zakona i drugih propisa, potrebno je sagledati normativni okvir za rad i zapošljavanje osoba sa invaliditetom kao uslov za provođenje politike zapošljavanja.

Normativni okvir za rad i zapošljavanje ne postoji na nivou države već na nivou entiteta, i zasniva se na međunarodnim propisima koji postaju dio domaćeg zakonodavstva nakon potpisivanja, pristupanja ili ratifikacije. Pravo osoba sa invaliditetom na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju garantirano je ustavima a uređeno zakonima i drugim propisima. BiH i njeni entiteti ustavima garantiraju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i obavezali su se da će obezbijediti da svi građani ravnopravno i potpuno uživaju i ostvaruju sva ljudska prava, kao i pravo na rad, zapošljavanje i zaštitu od diskriminacije po bilo kom osnovu, pa i po osnovu invalidnosti. Pravo na rad i zapošljavanje garantirano ustavima, uglavnom se uređuje zakonima o radu, kao sistemskim zakonima i zakonima o zapošljavanju, kojima se uređuju procedure pristupa zapošljavanju. Zakonski okvir za zapošljavanje osoba sa invaliditetom postoji samo u Republici Srpskoj i već daje određene rezultate. Doneseni su svi podzakonski akti i uspostavljen je Fond za rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. U Federaciji Bosne i Hercegovine se već četiri godine pokušava usvojiti sličan zakon, ali zbog raznih objektivnih i subjektivnih razloga, ovaj zakon još uvijek nije usvojen u Parlamentu Federacije BiH. Zakonom o radu, kao općim propisom, uređuje se način i postupak zaključivanja ugovora o radu između radnika i poslodavca, radno vrijeme radnika, odmori i odsustva, plate i naknade po osnovu rada, zaštita prava iz radnog odnosa. Odredbe ovog zakona se u cijelosti primjenjuju i kod reguliranja međusobnih odnosa (radnog odnosa osoba sa invaliditetom) prilikom zaključivanja ugovora o radu između njih i poslodavaca. Zakonom o zapošljavanju u oba entiteta se skoro na isti način uređuje zapošljavanje, osiguranje u slučaju nezaposlenosti, poslovi i način finansiranja službe zapošljavanja, prava nezaposlenih osoba i uslovi za njihovo ostvarivanje i druga pitanja od značaja za organizirano i produktivno zapošljavanje svih građana bez razlike. Ovi zakoni garantiraju jednakost u ostvarivanju prava na rad i pristup zapošljavanju i zabranjuju svaki vid diskriminacije po svim osnovama, kao i po osnovu invalidnosti. Zbog svoje specifičnosti, pitanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom jedno je od najosjetljivijih i najsloženijih pitanja socijalne politike jednog društva. Iako u BiH postoji jedinstvena politika u oblasti invalidnosti, ne postoje propisi kojima se na jednom mjestu i na jedinstven način reguliraju osnovna prava osoba sa invaliditetom. Ne postoje adekvatna sistemska rješenja koja trebaju svakoj grupaciji osoba sa invaliditetom omogućiti da oblikuju, izražavaju i realiziraju svoje osnovne razvojne potrebe kao i posebne interese, da imaju jednake mogućnosti kao zdravi ljudi, a prije svega da imaju pravo na različitost.

Karakteristike stanja nezaposlenosti u BiH Analiziranjem stanja zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije osoba sa invaliditetom u BiH nameće se zaključak da su zakonski propisi koji reguliraju oblast rada, zapošljavanja, socijalne i dječije zaštite, obrazovanja, boračko-invalidske zaštite, penzijskog i invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite, prostornog uređenja i građenja, kao i organiziranja i udruživanja, nedovoljno uključili pitanja osoba sa invaliditetom, i da su međusobno neusklađeni, što ima za posljedicu da se isti problem drugačije tretira i da se stvara osnova za neravnopravan status i diskriminaciju osoba sa invaliditetom. Zabrana diskriminacije U politici i u zakonodavstvu u oblasti rada i zapošljavanja generalno je zastupljen princip nediskriminacije po bilo kom osnovu, pa i po osnovu invaliditeta. Principi nediskriminacije i prava po osnovu rada, međutim, ne primjenjuju se jer nisu u potpunosti definirane mjere koje obezbjeđuju zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Nije prisutno dovoljno stimuliranje poslodavaca da bi zapošljavali osobe sa invaliditetom niti programi za osnivanje, razvoj i rad posebnih preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, kao ni mjere zapošljavanja osoba sa invaliditetom u javnom sektoru. Ono što je posebno značajno je da u uslovima djelovanja zakonitosti tržišta rada ne postoji odgovarajuće obrazovanje i osposobljavanje osoba sa invaliditetom za određena zanimanja u skladu sa sposobnostima i mogućnostima zapošljavanja prema potrebama i ponudama tržišta rada. Ne postoji dovoljan broj institucija za profesionalnu rehabilitaciju osoba sa invaliditetom, a u postojećim institucijama osnovni nedostaci su: nedefiniran cilj i mandat rada, nedovoljno poznavanje procesa inkluzivnog obrazovanja i nedostatak obuke za prekvalifikaciju i dokvalifikaciju osoblja. Iako u BiH postoje programi podsticaja zapošljavanja sa nizom mjera za sufinansiranje zapošljavanja, samozapošljavanja i obrazovanja nezaposlenih osoba sa invaliditetom ne možemo govoriti o značajnom napretku u zapošljavanju osoba sa invaliditetom jer se svi relevantni faktori društva nisu u dovoljnoj mjeri i odgovorno uključili u taj proces. Bez obzira na jednak tretman osoba sa invaliditetom, mjere i aktivnosti države nisu usmjerene prema svim osobama sa invaliditetom, nego prema osobama sa invaliditetom sa određenim stepenom invaliditeta i tjelesnog oštećenja, što se uglavnom utvrđuje propisima. Ovakav stav ne predstavlja diskriminaciju ako se ima u vidu da postoje osobe sa invaliditetom koje s obzirom na vrstu i stepen invalidnosti nemaju preostalu radnu sposobnost nego su potpuno nesposobne za rad (osobe koje se nalaze u stanju kvadriplegije) i osobe sa invaliditetom koje s obzirom na mali stepen invaliditeta i tjelesnog oštećenja mogu ostvariti zaposlenje na otvorenom tržištu rada.

Prema tome, osobe sa invaliditetom koje se zapošljavaju uz dodatne napore i posebne mjere države moraju imati status sa određenim procentom invaliditeta i tjelesnog oštećenja utvrđenog odgovarajućim propisima. Bez posebnih mjera države, osobe sa invaliditetom sa određenim procentom invaliditeta ne bi mogle uopće ostvariti pravo na rad, jer ne bi došle u priliku da upotrijebe faktore rada koje posjeduju, to jest, ne bi došlo do njihovog zapošljavanja niti mogućnosti da se bave privrednom djelatnošću i preduzetništvom. Oblici zapošljavanja osoba sa invaliditetom U skladu sa međunarodnim propisima, propisima Evropske unije i unutrašnjim zakonodavstvom, osobe sa invaliditetom pravo na rad ostvaruju zapošljavanjem na više načina i u različitim oblicima. Uglavnom se radi o dva osnovna načina i oblika zapošljavanja: zapošljavanje na otvorenom tržištu rada i zapošljavanje pod posebnim uslovima, čime se osobe sa invaliditetom dovode u isti položaj i dobivaju jednak tretman kada je u pitanju pristup zapošljavanju i ostvarivanju prava na rad u odnosu na ostale osobe. U BiH ne postoji razvijen sistem profesionalne orijentacije za zanimanja kojima se objektivno osoba sa invaliditetom može baviti, uzimajući u obzir njene sklonosti, vrstu invaliditeta i preostali stepen radne sposobnosti. Procesu rehabilitacije, pa i profesionalne rehabilitacije, pristupa se nesistematično, ne postoje standardi niti zakonski okvir (osim u RS-u) koji na precizan način obavezuje određene subjekte u društvu da se bave ovim pitanjima. Osobe sa invaliditetom i njihove porodice nemaju adekvatnu podršku od strane društvene zajednice za uspješno uključivanje u procese obrazovanja, rehabilitacije i osposobljavanja za samostalan život i rad (pomoćnici, razna pomagala, pristupačno okruženje, osposobljeni nastavnici koji vode procese u oblasti obrazovanja i rehabilitacije i sl.). Ne postoje ni minimalni standardi, a da se i ne govori o jedinstvenom sistemu, koji bi se u oblasti rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom primjenjivao u cijeloj državi. Slična situacija je i u okviru entiteta. Posebno se to može reći za Federaciju Bosne i Hercegovine, u kojoj su pitanja iz ove oblasti u zajedničkoj nadležnosti Federacije i kantona. Bez obzira na određene pokušaje od strane entiteta i kantona da se unaprijedi sistem koji će podsticati zapošljavanje osoba sa invaliditetom još uvijek nije ni približno razvijena aktivna politika za podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Vlade entiteta, vlade kantona i agencije i službe za zapošljavanje čine određene pokušaje da ublaže ovaj problem, ali se ipak mora reći da su finansijska sredstva koja se ulažu u podsticanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom simbolična, a njihovo usmjeravanje ne podstiče zapošljavanje osoba sa težim invaliditetom.

6.2 PREGLED ISKUSTAVA I DOBRIH PRAKSI U BIH

Oba entiteta Bosne i Hercegovine pokušavaju da redizajniraju i reformiraju svoje programe i zakonodavstvo na planu zapošljavanja uopće. Dijelovi politika koji se odnose na zapošljavanje osoba sa invaliditetom ukazuju da postoji opredijeljenost za preduzimanje mjera kojima se daje prioritet prilikom zapošljavanja osoba sa invaliditetom i promovira zapošljavanje tih osoba. Međutim, praktično postoji vrlo malo dokaza o općoj sistematičnoj politici ili programima koji su usmjereni na ovaj dio populacije. U posljednjih nekoliko godina u RS-u je primjetan značajan napredak pravne regulative u oblasti zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Normativni okvir u oblasti rada i zapošljavanja, usklađen sa međunarodnim standardima predstavlja dobar preduslov za provođenje politike zapošljavanja i garanciju jednakih prava za sve građane na radu i u pristupu zapošljavanju. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida, i blagovremeno doneseni svi podzakonski akti, početak rada Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje i uspješna saradnja Koordinacionog odbora invalidskih organizacija Republike Srpske i nadležnih organa su garancija za unapređenje zapošljavanja invalida prvenstveno kroz razvoj preduzetništva i osnivanja novih preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Značajan napredak o ovoj oblasti predstavlja donošenje posebnog zakona kojim je regulirano pitanje profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba sa invaliditetom i osnivanja i registracije preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom kao i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom koje predstavlja značajnu mogućnost za zapošljavanje ove kategorije građana. Nakon donošenja ovog zakona u Republici Srpskoj je napušten dotadašnji administrativni način zapošljavanja osoba sa invaliditetom putem prioriteta u zapošljavanju što se, iako je bilo utvrđeno zakonom, rijetko koristilo jer je u Republici Srpskoj zbog veoma složenog društvenog, ekonomskog i političkog stanja bilo prioritetnijih socijalnih problema kao što su problemi porodica poginulih, izbjeglica, ratnih vojnih invalida itd. reformi radnog zakonodavstva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini. Osnovna svrha Zakona jeste da se obezbijedi institucionalni okvir koji bi omogućio razvoj i primjenu specifičnih programa koji se bave profesionalnom rehabilitacijom, osposobljavanjem i zapošljavanjem invalida na otvorenom tržištu i po posebnim uslovima, koje podržava država i svojim mjerama omogućava olakšice koje stimuliraju zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Na jednom mjestu se uređuje cijeli proces: od definiranja pojma invaliditeta i smanjene radne sposobnosti;

preko novog pristupa profesionalnoj rehabilitaciji koja se organizira i izvodi i u redovnom sistemu obrazovanja i uz primjenu specijalizovanih mjera i aktivnosti; do zapošljavanja osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu pod općim uslovima sa jasno ustanovljenim odgovornostima društvenih i državnih struktura, i pod posebnim uslovima u preduzećima i ustanovama koje se osnivaju za te svrhe. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida se može smatrati posebnim propisom za osobe sa invaliditetom jer na jednom mjestu regulira nekoliko važnih pitanja za tu kategoriju. To su prava, uslovi i postupak profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba sa invaliditetom sa smanjenom radnom sposobnošću, za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzroke i vrijeme nastanka invaliditeta. Ovaj zakon također uređuje pitanja osnivanja, organizacije i djelatnosti ustanova, preduzeća i drugih organizacija koje se bave profesionalnom rehabilitacijom, osposobljavanjem i zapošljavanjem osoba sa invaliditetom. Prema ovom Zakonu zapošljavanje osoba sa invaliditetom se provodi na više načina i to:

zapošljavanje osoba sa invaliditetom pod općim uslovima i zapošljavanje pod posebnim uslovima (obavezno) Novi zakon u Republici Srpskoj je pitanje zapošljavanja osoba sa invaliditetom riješio na sljedeće načine:

Kroz obavezno zapošljavanje osoba sa invaliditetom propisano za određene republičke organe, službe i institucije gdje je Republika poslodavac ili osnivač odnosno vlasnik;

Zapošljavanje u preduzećima i ustanovama koje se namjenski osnivaju za takvo zapošljavanje uz određene finansijske olakšice i zapošljavanje kod ostalih poslodavaca uz novčani stimulanis i ostale pogodnosti koje daje zakon; te

Putem samozapošljavanja osoba sa invaliditetom. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u Republici Srpskoj je u najvećoj mjeri zaokružen sistem zakonskog uređenja pitanja podrške profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida, nesumnjivo, predstavlja jedan od najvećih rezultata, jer su prava koja se njime reguliraju bila u velikoj mjeri reducirana kroz reformu u oblasti rada i zapošljavanja i, prema ranijim zakonskim rješenjima, bila dostupna samo određenim kategorijama invalida i u određenim oblastima. Zapošljavanje pod posebnim uslovima je obavezno zapošljavanje po kvotnom sistemu, zapošljavanje u ustanovi, preduzeću ili zaštitnoj radionici osnovanim radi

zapošljavanja osoba sa invaliditetom koji se na osnovu radnih i općih sposobnosti ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada ili održati svoje zaposlenje uz primjenu olakšica, kao i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom. Obavezno zapošljavanje Obavezno zapošljavanje osoba sa invaliditetom je zapošljavanje u javnom sektoru, u organima državne uprave, organima pravosuđa i drugim državnim organima, organima lokalne uprave, javnim službama, ustanovama i fondovima, te preduzećima u vlasništvu ili u većinskom vlasništvu Republike Srpske. Prema kvotnom sistemu, gore navedeni organi i druga lica dužna su da na odgovarajućem radnom mjestu, prema vlastitom izboru, u odgovarajućim radnim uslovima imaju zaposlen određen broj osoba sa invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih radnika. Propisano je da u početku na svakih 49 zaposlenih radnika bude zaposlena jedna osoba sa invaliditetom, da bi na kraju isteka perioda od pet godina na svakih 16 zaposlenih radnika bila zaposlena jedna osoba sa invaliditetom. (za 2018. godinu to je na svakih 19 zaposlenih). Subjekt koji nije ispunio obavezu zapošljavanja invalida, dužan je svakog mjeseca prilikom isplate plata uplaćivati u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom poseban doprinos u visini 0,2% od isplaćene mjesečne bruto plate svih zaposlenih radnika. U cilju sprečavanja zloupotreba u obaveznom zapošljavanju osoba sa invaliditetom pod općim uslovima prema kvotnom sistemu, pravilnikom su utvrđena radna mjesta i poslovi na kojima, pri zapošljavanju osoba s invaliditetom, uz zadovoljavanje ostalih potrebnih uslova, prednost imaju osobe sa većim procentom invalidnosti odnosno tjelesnog oštećenja. Obavezno zapošljavanje osoba sa invaliditetom nije u suprotnosti sa načelima tržišne ekonomije, i tranzicijskim promjenama i ne predstavlja diskriminaciju u odnosu na ostale nezaposlene koji se nalaze na evidenciji za zapošljavanje i za koja ne postoji obaveza zapošljavanja. Ovaj način zapošljavanja ipak daje ograničene mogućnosti za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Zapošljavanje pod posebnim uslovima Zapošljavanje pod posebnim uslovima je zapošljavanje u ustanovi, preduzeću ili zaštitnoj radionici osnovanim radi zapošljavanja invalida koji se na osnovu radnih i općih sposobnosti ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada ili održati svoje zaposlenje uz primjenu olakšica. Preduzeća i druge organizacije koje zapošljavaju osobe sa invaliditetom moraju ispunjavati posebne uslove propisane zakonom, pored procenta zaposlenih osoba sa invaliditetom, i u pogledu prostora i opreme koja mora odgovarati njima, njihovoj radnoj sposobnosti kao i stručnosti radnika potrebnih za obavljanje djelatnosti. Uslove koje moraju ispunjavati ova preduzeća propisuju nadležna ministarstva koja utvrđuju i uslove za početak rada

putem zajedničke komisije u kojoj mora biti najmanje jedan predstavnik osoba sa invaliditetom. Ovakvo rješenje otvara nove mogućnosti, pored do sada ustaljenih načina zapošljavanja u javnom sektoru i kod drugih poslodavaca koje treba primijeniti i u drugim dijelovima BiH. Samozapošljavanje je veoma važno jer povećava mogućnosti zapošljavanja osoba sa invaliditetom i njihovo uključivanje u ekonomske i društvene tokove. Ustanove - fondovi za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom Za svaku zajednicu je od izuzetne važnosti postojanje fonda ili druge ustanove za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom kao javne ustanove nadležne vlasti. Tom ustanovom, kao što je to slučaj sa Fondom za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Republici Srpskoj, treba upravljati odbor sastavljen od predstavnika poslodavaca, sindikata i udruženja osoba sa invaliditetom. Sredstva fonda odnosno ustanove se obezbjeđuju iz budžeta, sredstava posebnih doprinosa i sredstava posebnih namjena, a koriste se za:

finansiranje ili sufinansiranje profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba sa invaliditetom;

isplatu novčanog stimulansa;

sufinansiranje programa za održavanje zaposlenosti osoba sa invaliditetom,

povrat sredstava uplaćenih doprinosa;

provođenje politike razvoja i unapređivanja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Oblici stimuliranja zapošljavanja Važno je istaći da je neophodno zakonom predvidjeti stimuliranje poslodavaca za zapošljavanje osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada i pod posebnim uslovima što je i učinjeno u Republici Srpskoj. Taj stimulans su poreske, carinske i druge olakšice, novčani stimulans i sredstva posebne namjene, koja pod jednakim uslovima mogu koristiti preduzeća i druge organizacije koje zapošljavaju osobe sa invaliditetom kao i osobe sa invaliditetom koja obavljaju samostalnu djelatnost i poljoprivrednu djelatnost kao jedino, glavno ili dopunsko zanimanje.

S obzirom da više ne postoji mogućnost administrativnog utjecaja na zapošljavanje osoba sa invaliditetom navedene olakšice imaju za cilj da stimuliraju poslodavce da zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Zakonima iz oblasti poreske politike i finansija precizno su utvrđene carinske, poreske i druge olakšice koje pripadaju preduzeću za zapošljavanje osoba sa invaliditetom,

zaštitnoj radionici i radnom centru. Uglavnom se radi o oslobađanju od carinskih i poreskih obaveza. Jedna od značajnih olakšica prema zakonu je da preduzeće, ustanova, zaštitna radionica i radni centar plaćaju komunalne usluge, telefonske usluge i troškove električne energije pod uslovima koji važe za domaćinstva. Preduzeće, ustanova, zaštitna radionica i radni centar imaju pravo na povrat sredstava uplaćenih na ime doprinosa na plate zaposlenih osoba sa invaliditetom od strane Fonda. Stvaranjem obaveze organima državne uprave, organima pravosuđa i drugim državnim organima, organima lokalne uprave, javnim službama, ustanovama i fondovima te preduzećima u vlasništvu ili u većinskom vlasništvu Republike Srpske da 20% svojih potreba za proizvodima i proizvodnim uslugama koje proizvode i pružaju preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, zadovoljavaju od ovih preduzeća, pod uslovima koji vladaju na tržištu dijelom je obezbijedena ekonomska sigurnost ovih preduzeća i osiguran plasman njihovih roba i usluga. Obim poslova regulira se ugovorom na početku svake kalendarske godine. U cilju stimuliranja zapošljavanja osoba sa invaliditetom od strane onih poslodavaca koji to nisu obavezni prema ovom zakonu, utvrđeno je pravo na novčani stimulans onim poslodavcima koji zaposle nezaposlenu osobu sa invaliditetom prema odredbama ovog zakona. Novčani stimulans se određuje u visini godišnjeg doprinosa na platu radnika koji radi na poslovima na koje se prima osoba sa invaliditetom a odobrava se poslodavcu prilikom zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Pravo na poreska i carinska oslobađanja i olakšice predviđene carinskim i poreskim propisima, kao i prava i olakšice predviđene ovim Zakonom i drugim propisima pripadaju osobama sa invaliditetom koje obavljaju samostalnu djelatnost u smislu poreskih propisa te osobama koje obavljaju poljoprivrednu djelatnost kao jedino, glavno ili dopunsko zanimanje. Nadalje je utvrđeno da ova prava pripadaju i roditelju, bračnom drugu ili djetetu koji sa osobom sa invaliditetom zasnjuje radni odnos i ispunjava obaveze poslodavca iz radnog odnosa i u vezi s radnim odnosom. Ista prava pripadaju i roditelju, bračnom drugu ili djeci osoba sa invaliditetom koja su starija od 15 godina i mlađa od 65 godina, koja obavljaju poljoprivrednu djelatnost kao jedino, glavno ili dopunsko zanimanje i koja za osobu sa invaliditetom kao člana domaćinstva plaćaju obavezne doprinose.

Važno je istaći da zapošljavanje osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini karakterizira jednakost u ostvarivanju prava i sve osobe sa invaliditetom su dovedene u isti položaj, bez obzira na njihov socijalni status, vrijeme, način i uzroke nastanka invalidnosti, što predstavlja visok stepen zaštite i poštivanja ljudskih prava osoba sa invaliditetom.

Problemi u ostvarivanju prava na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju Nedovoljna usklađenost propisa, nejednak tretman, nepotpuna zaštita osoba sa invaliditetom i problemi u ostvarivanju prava na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju u oba entiteta su skoro identični i ogledaju se u sljedećim činjenicama:

Bosna i Hercegovina nije ratificirala Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i član 15. Evropske socijalne povelje - revidirane, koji se odnosi na zapošljavanje i ostvarivanje drugih prava osoba sa invaliditetom. y Federacija Bosne i Hercegovine nije usvojila odgovarajuće zakone i propise za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. y BiH ni njeni entiteti nemaju strategije zapošljavanja uopće niti strategiju zapošljavanja osoba sa invaliditetom ili druge strateške dokumente kojima rješavaju problematiku zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije.

U entitetima Bosne i Hercegovine nije uveden u potpunosti socijalni pristup pitanjima invaliditeta i primijenjen jedinstven kriterij za ocjenu stepena invaliditeta i preostalih sposobnosti.

Također, entiteti nisu razvili jedinstvene institucionalne modele za ocjenu stepena invalidnosti i smanjene radne sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrast i uzrok nastanka invaliditeta, na bazi jedinstvenih kriterija i procedura koje se zasnivaju na međunarodnim standardima.

Također su nedovoljno razvijeni programi profesionalnog osposobljavanja, zapošljavanja i usavršavanja, uz omogućavanje pristupa programima cjeloživotnog učenja osoba sa invaliditetom.

Zapošljavanje osoba sa invaliditetom uvođenjem obavezne kvote i drugih stimulativnih mjera za zapošljavanje invalida u Federaciji BiH još nije obezbijeđeno.

U Federaciji BiH ne postoji normativni okvir, a u Republici Srpskoj nedovoljno se podstiče i pomaže osnivanje i razvoj posebnih preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, kroz finansijsku i stručnu pomoć te administrativne i druge pogodnosti za njihov efikasan rad i poslovanje.

U Federaciji BiH ne postoji a u Republici Srpskoj se ne pridaje dovoljan značaj zaštitnom zapošljavanju osoba sa invaliditetom kao jednom od kvalitetnijih načina zapošljavanja i uključivanja osoba sa invaliditetom u tržište rada. Iz navedenih činjenica i rezultata do kojih se došlo kroz analizu stanja, vidljivo je da u Bosni i Hercegovini nije dostignut odgovarajući nivo u obezbjeđivanju i zaštiti prava osoba sa invaliditetom na zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju. U BiH i njenim entitetima bi trebalo, u cilju unapređenja stanja u oblasti rada, zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije i obezbjeđenja ekonomske i socijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom preduzeti određene mjere i aktivnosti i otkloniti navedene i uočene probleme. Mjere i aktivnosti koje bi nadležni organi preduzeli u cilju unapređenja stanja u oblasti zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije, trebale bi se definirati kao novi pristup zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom na osnovu jedinstvene politike i strategije u oblasti invalidnosti. Novi pristup kao skup mjera i aktivnosti svih relevantnih faktora jednog društva može samo kroz partnerstvo i dijalog dovesti do unapređenja zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije osoba sa invaliditetom a ogledaju se u narednim preporukama za nadležne organe.

Da bi se postojeće stanje promijenilo ili bar počelo mijenjati, potrebno je učiniti određene promjene u samom pristupu odgovornih subjekata u društvu prema pitanjima rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Te promjene se mogu izvršiti samo na osnovu opredjeljenja, ciljeva i mjera za prevazilaženje postojećeg stanja utvrđenih i zajednički dogovorenih u dokumentu Politika u oblasti invalidnosti u BiH. Opredjeljenja iz ovog dokumenta, prije svega, trebaju dovesti do promjene stava cijelog bh. društva o ostvarivanju ljudskih prava osoba sa invaliditetom u cilju njihovog efikasnijeg socijalnog uključivanja. Poruka dokumenta je da ostvarivanje prava na rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom treba tretirati kao jedno od osnovnih ljudskih prava, ali ne samo u formalnom smislu već treba obezbijediti stvarne pretpostavke za korištenje tog prava. Iako se ustavnim normama i zakonima iz oblasti rada i zapošljavanja pravo na rad tretira kao jedno od osnovnih ljudskih prava, (a pri njegovom ostvarivanju zabranjena je diskriminacija po raznim osnovama, pa i po osnovu invaliditeta) to nije dovoljno za osobe sa invaliditetom da efikasno ostvaruju ovo ljudsko pravo, jer nisu stvorene pretpostavke koje su neophodne da bi se osobe sa invaliditetom mogle ravnopravno uključiti u proces obrazovanja, rehabilitacije i zapošljavanja. Kod predlaganja mjera novog pristupa u ovoj oblasti moramo imati u vidu da su osobe sa

invaliditetom zbog svog invaliditeta u startu neravnopravne jer nemaju iste mogućnosti kao osobe bez invaliditeta. Mjere koje trebaju preduzeti svi nivoi vlasti, javni sektor i nevladin sektor Država treba različitim pozitivnim akcijama, mjerama i programima afirmativne akcije, koji trebaju biti trajni, obezbijediti jednake mogućnosti i za osobe sa invaliditetom i na taj način dovesti ih u poziciju da se ravnopravnije uključuju u sve društvene procese, pa i u procese rehabilitacije i zapošljavanja. Država na svim nivoima treba zakonima i podzakonskim aktima obezbijediti formalne, materijalne i druge pretpostavke za zapošljavanje osoba sa invaliditetom pod općim i posebnim uslovima, a mjerama aktivne politike treba obezbijediti zapošljavanje osoba sa težim invaliditetom. Država treba koristiti sve mogućnosti da ove dokumente približi kako osobama sa invaliditetom tako i poslodavcima i njihovim udruženjima. U te svrhe mogu se koristiti sredstva javnog informisanja, nevladine organizacije i promotivne kampanje. U navedenim propisima osoba sa invaliditetom treba prepoznati interes i mogućnost rehabilitacije, a potom i zapošljavanja. Poslodavci trebaju prepoznati jasan interes da u radni odnos primaju osobe sa invaliditetom. Vrsta, obim i nivo beneficija, subvencija i podsticaja poslodavcima koji primaju osobe sa invaliditetom u radni odnos, treba da bude veći za osobe sa višim stepenom invaliditeta, čime bi se na direktan način podsticalo zapošljavanje osoba sa težim invaliditetom, koje su objektivno teže uposlive kategorije. Nevladine organizacije treba raznim oblicima podsticaja učiniti zainteresiranim da radno angažiraju osobe sa invaliditetom. Organizacijama koje primaju osobe sa invaliditetom treba nabaviti potrebnu opremu, a radni prostor učiniti pristupačnim osobama sa invaliditetom.

ZAKLJUČAK

Strategijsko planiranje procesa ekonomske sigurnosti podrazumjeva tačno utvrđen redosljed aktivnosti koji je detaljno opisan u radu, počev od projektovanja, zatim procjene ugroženosti preduzeća, pa sve do definisanja odgovarajućih bezbjednosnih programa, strategija i politika koje predstavljaju platformu za dalju razradu i definisanje svih elemenata i mehanizama, sistema sigurnosti i zaštite poslovnog subjekta. Početna, i ujedno najstroženija aktivnost, jeste procjena rizika i ugroženosti kompanije. Blagovremeno otkrivanje i utvrđivanje uzroka rizika te mogućih prijetnji i opasnosti, postaje izvanredno važan faktor i preduslov stabilnosti preduzeća.

Bez obzira na svoju osnovnu djelatnost, preduzeća su izložena uticaju različitih prijetnji i rizika, a razlika je samo u njihovoj vrsti i obimu, frekvenciji i intenzitetu, koji od jedne do druge organizacije variraju u većoj ili manjoj mjeri. Dakle, rizik se javlja kao konstanta, a njegovi parametri su varijabilnog karaktera. Pošto organizacije sa rizikom moraju da egzistiraju one, takođe, moraju sa njim i da upravljaju, ukoliko žele da ostvare svoje poslovne ciljeve. Upravljanje rizikom je neprekidan upravljački proces. Nacionalnim standardom, precizno su utvrđene faze, a u okviru njih i konkretne aktivnosti i mjere, koje se preduzimaju prilikom procjene rizika, i upravljanja sa istim. Takođe, definisana je i metodologija procjene rizika, koja uključuje primjenu odgovarajućih metoda, tehnika i postupaka. U radu je obrađena značajna tema koje će nadam se pomoći budućim istraživanjima, a i dati neki kratki uvid kako da se usavrši strategijsko upravljanje u korporativnoj sigurnosti. Usvajanjem navedenih standarda i metodoloških postupaka, u značajnoj mjeri je olakšana aktivnost na planu upravljanja procesom rizika, jer su, privredni, a i drugi subjekti, dobili precizna uputstva, alat, i razrađen postupak u vezi sadržaja i slijeda poteza koje treba preduzeti prilikom procjene rizika i ugroženosti kompanije. Nakon uvida u stanje ugroženosti i registrovanja analize mogućih prijetnji, stiču se preduslovi za definisanje ili inoviranje strateških dokumenata, prije svega strategije i politike sigurnosti korporacije. Da bi oba dokumenta predstavljala platformu, orijentir i putokaz za ostvarivanje svih sadržaja, elemenata i aktivnosti iz domena ekonomske sigurnosti, neophodno je da budu formalizovane i zvanično usvojene od strane strategijskog menadžmenta. Tek tada, ovi strateški dokumenti, mogu ostvariti svoju osnovnu svrhu ili cilj.

Promocija razvoja malih i srednjih preduzeća i stvaranje novih radnih mjesta je aktivna politička mjera kojom se može efikasno utjecati na smanjivanje stope nezaposlenosti što predstavlja kvalitetniji pristup u toj oblasti i što se ogleda u narednim mjerama. Razvoj inkluzivnog tržišta rada u socijalnoj sredini, gdje će se grupama koje su socijalno isključene omogućiti da kroz integrirane usluge, npr. kroz bolje obrazovanje na srednjem stepenu, savjetodavne usluge, medijaciju, obuku uz rad i cjeloživotno učenje, usluge adaptiranja radnog okruženja i sl., dobiju i zadrže poslove koji su dobro plaćeni i u skladu sa potrebama, željama, mogućnostima i kapacitetima konkretne osobe. Aktivacija, kao jedna od mjera, predstavlja širok spektar aktivnosti, kao što su trening za posao, dodatno obrazovanje i sl., koje trebaju omogućiti razvoj kapaciteta, vještina, potencijala pojedinca kako bi se obezbijedilo socijalno i ekonomsko učešće, a smanjila zavisnost od materijalnih pomoći.

Razviti mogućnosti za zapošljavanje, posebno kroz politike za promociju sticanja vještina i učenja tokom cijelog života, odnosno stvarati uslove i promovirati profesionalnu rehabilitaciju kao bitan preduslov zapošljavanja i integracije u društvo. y Organizirati javne kampanje u cilju informiranja poslodavaca i samih osoba sa invaliditetom o postojanju prednosti i mogućnosti koje zakon nudi i u cilju stimuliranja poslodavaca za zapošljavanje osoba sa invaliditetom. y Razviti državnu strategiju zapošljavanja osoba sa invaliditetom, koja bi uključila i razvoj svih pozicija osoblja za zapošljavanje osoba sa invaliditetom u biroima za zapošljavanje (sticanje znanja pomoću kojih bi pružili pomoć invalidima da pronađu posao, razviju vlastiti biznis i pomoću kojih bi podizali svijest o invalidskim pitanjima kod poslodavaca). U poreskom i carinskom sistemu ustanoviti mjere sa kojima se stimulira zapošljavanje osoba sa invaliditetom kao i donatorstvo u oblasti invalidnosti. Obezbijediti praćenje primjene postojećih zakona i razvoja mjera represije u slučaju izbjegavanja ili nepoštivanja obaveza, osnažiti osobe sa invaliditetom i njihove organizacije kako bi se u slučajevima kršenja zakonskih prava pribjeglo sudskoj zaštiti i iskoristila neophodna pravna sredstva. Podržavati inicijative svih organizacija i pojedinaca koje se bave zapošljavanjem osoba sa invaliditetom kroz razne projekte i stvarati uslove da izuzetno dobre prakse postanu dio sistema. Osobama sa invaliditetom treba omogućiti pristup obuci za jačanje menadžerskih i preduzetničkih sposobnosti.

LITERATURA

1. Abazović, M. (2012). Državna bezbjednost. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
2. Agencija za statistiku BiH. Statistička baza podataka.
3. Barjaktarević, R., Buturović, F., Gackić, E. (1963). Pravo na rad i zapošljavanje, sa osvrtom na BiH, Zadrugar, Sarajevo.
4. Beck, U. (2008). Iznova pronaći Europu – kozmopolitska vizija. *Politička misao* 45(1): 127–138.
5. Bilandžić, M. (2012). Prema strategiji „nacionalne” sigurnosti Europske unije? – Analiza Strategije unutarnje sigurnosti Europske unije. *Policija i sigurnost* 21(1): 49–69.
6. Beridan, I. (2009). Politika i sigurnost, Fakultet političkih nauka, Sarajevo Grupa autora: Leksikon sigurnosti, DES, Sarajevo.
7. Beridan, I. (2008). Politika i sigurnost, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
8. Bošnjak, I. (1966). Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva BiH, Ekonomski institut Univerziteta u Sarajevu.
9. Bierens, H. J., Broersma, L. (1993). The relation between unemployment and interest rate. *Econometric Reviews*, 12(2), 217-256. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/07474939308800262>.
10. Centar civilnih inicijativa (CCI). (2013). Analiza politika zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: CCI.
11. Crnković-Pozaić, S., Feiler, L. (2011). Activating the unemployed: optimising activation policies in the Western Balkans and Turkey, ETF working paper, Turin.
12. Domljan, V. (2014). Put u zaposlenost. Sarajevo: Ekonomski institut Sarajevo.
13. Dragović, F., Mikac, R. (2012). Stvaranje sigurnosnih politika Europske unije. *Policija i sigurnost* 21(1): 22–48.
14. Halilbašić, M. (2010). Klasteri i konkurentnost Bosne i Hercegovine : doktorska disertacija. Sarajevo. BiH.
15. Kržalić, A. (2009). Sanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
16. Darvin Lisica, Bajramović Zlatan (2021). Planiranje u sektoru sigurnosti. Fakultet političkih nauka, Sarajevo
17. Obadić, A. (2006). Influence of regional mismatch on the employment process in selected transition countries. *Ekonomski pregled*, 57(1-2), 3-30.
18. Modly, D., Šuperina, M., Korajlić, N., 2008. Rječnik kriminalistike. Zagreb: Strukovna udruga kriminalista.
19. Pavlović, G., 2018. Bezbjednosna funkcija države. Istočno Novo Sarajevo: JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“.

20. Platon, 2002. Država, V izdanje. Beograd: Beogradski izdavačkigrafički zavod. 16.
- Savić, A., 2007. Nacionalna bezbjednost. Beograd: Kriminalističkopolicijska akademija.
21. Simić, D., 2002. Nauka o bezbednosti. Beograd: Fakultet političkih nauka.
22. Pavlović, G. (2018). Bezbjednosna funkcija države. Istočno Novo Sarajevo: JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“.
23. Smajić, M. (2011). Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine u: Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini, University Press-Magistrat Sarajevo Beridan Izet, Smajić Mirza.
24. Veladžić, N., Kržalić, A. (2011). Metodologija društvenih nauka: univerzitetski udžbenik. Pravni fakultet, Bihać.
25. Wolfers, A. (1952). "National Security as an Ambiguous Symbol." Political Science Quarterly 67(4)
26. Alan Colins, Savremene sigurnosne studije, Politicka kultura i Centar za medunarodne i sigurnosne studije, Fakulteta politickih znanosti, Sveucilišta u Zagrebu 2010.
27. Danicic Milan Stajic Ljubomir, Privatna sigurnost, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka 2008.
28. Davidovic, D.; Kešetovic, Ž.: Profesionalizacija i partnerstvo javnog i privatnog sektora sigurnosti u Srbiji – Pretpostavke i prepreke, Nauka – Sigurnost –Policija, broj 3, Kriminalisticko-policijska akademija, Beograd, 2007.
29. Fatić, Aleksandar, Privatne bezbednosne kompanije, Revija za sigurnost broj 4/07, Centar za bezbednosne studije, Beograd.
30. Ivandic, Vidovic, Darija, Korporativna sigurnost, Udruga Hrvatskih menadžera sigurnosti, Zagreb, 2011.
31. Krstic, Slaviša, Organizaciona struktura sektora sigurnosti u korporacijama, u Zborniku radova: „Korporativna bezbenost – rizici, pretnje i mere zaštite“, Fakultet za sigurnost i zaštitu, Banja Luka, 2010.
32. Kekovic, Zoran i dr., Procena rizika u zaštiti lica, imovine i poslovanja, Centar za analizu rizika i upravljanje krizama, Beograd, 2011.
33. Kekovic Zoran, Sistemi sigurnosti-hrestomatija, Fakultet za sigurnost, Beograd 2007.
34. Lukovic, S., Prirucnik za procenu profesionalnih rizika, Zaštita, Beograd, 2000.
35. Milošević Novak i Milojević Saša, Osnovi metodologije bezbednosnih nauka, Policijska akademija, Beograd 2001.
36. Markovic Slobodan, Industrijska i korporativna sigurnost, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad 2007.
37. Mijalkovic Saša i Keserovic Dragomir, Osnovi sigurnosti sa sistemom sigurnosti, Fakultet za sigurnost i zaštitu, Banja Luka 2010.
38. Mijalkovic, Saša, O nedržavnom sektoru nacionalnog sistema sigurnosti – inostana i domaca istukstva, Strani pravni život, broj 2/010 Institut za uporedno pravo, Beograd, 2010

39. Milošević, Milan, Legislativni i praktični aspekti optimizacije privatnog obezbeđenja u Republici Srbiji, Nauka –Sigurnost –Policija, br. 3/09, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009.
40. Pilipović, Vojin, Uloga privatnih bezbednosnih kompanija u zaštiti korporacija u Republici Srbiji, u Zborniku radova, Razvoj sistema sigurnosti i zaštita korporacija, Banja Luka, 2011.
41. Živković Momcilo, Ekonomika poslovanja, Megatrend univerzitet, Beograd 2009